

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ФАКУЛЬТЕТ СУСПІЛЬНИХ НАУК
КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

**ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В КРАЇНАХ
ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ:
ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНІ, ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІ,
ЕЛЕКТОРАЛЬНІ ТА ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКІ
АСПЕКТИ**

**Матеріали
наукової конференції, присвяченої 30-річчю від дня
утворення кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»**

(м. Ужгород, 8 грудня 2020 року)

Ужгород – 2021

УДК 94 (477. 87)

Політичні перетворення в країнах Центральної та Східної Європи: історико-політичні, етнонаціональні, електоральні та державно-управлінські аспекти. Матеріали наукової конференції, присвяченої 30-річчю від дня утворення кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет» / За заг. ред. проф. М. М. Вегеша і Ю. О. Остапця. Ужгород: Видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2021. 264 с.

Рецензенти:

Марчук Василь Васильович – завідувач кафедри політологічних інститутів та процесів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, доктор історичних наук, професор (Івано-Франківськ);

Петрінко Віктор Степанович – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Ужгород).

*Рекомендовано до друку на засіданні
кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(протокол №2 від 12 лютого 2021 р.)*

До збірника наукових праць увійшли доповіді та повідомлення, виголошені на науковій конференції «Політичні перетворення в країнах Центральної та Східної Європи: історико-політичні, етнонаціональні, електоральні та державно-управлінські аспекти», яка проводилася 8 грудня 2020 р. з нагоди 30-ої річниці утворення кафедри політології і державного управління в Ужгородському національному університеті.

Видання розраховане на науковців, які досліджують актуальні проблеми історії, політології та державного управління.

© Політичні перетворення в країнах Центральної та Східної Європи: історико-політичні, етнонаціональні, електоральні та державно-управлінські аспекти, 2021.

ЗМІСТ

Вегеш М. Кафедра політології і державного управління: етапи становлення і розвитку	5
Ситник О. Ідеологія українського націоналізму на фоні європейських націоналістичних доктрин періоду 1920-1930-х років	14
Тодоров І. Стратегічне партнерство України з сусідніми країнами як один з інструментів протидії російській агресії	25
Ключкович А. Вплив парламентських виборів 1920 р. на партійно- політичний розвиток Словаччини	31
Остапець Ю., Копинець Ю. Регіональні особливості електорального вибору громадян за результатами місцевих виборів 2020 року в Україні	38
Зан М. Етнополітичні перспективи української нації в контексті дискурс- аналізу передвиборчих програм політичних партій на парламентських виборах 2019 року	56
Асланов С. Європейська інтеграція України в контексті забезпечення європейських стандартів прав національних меншин	62
Вегеш М. Визначний дослідник історії Центрально-Східної Європи (До 70-річчя від дня народження члена-кореспондента НАН України, Почесного доктора Ужгородського національного університету Степана Васильовича Віднянського)	71
Бертолон О. Сучасні інституційно-правові засади діяльності Угорщини з підтримки закордонної діаспори	85
Алмашій В. Українська державна програма підтримки української діаспори Словаччини в 1990-х роках ХХ ст.	90
Рішко Л. Аналіз антидемократичної політичної доктрини уряду Віктора Орбана в Угорщині	112
Стряпко І. Угорські опозиційні організації в боротьбі проти режиму Чехословаччини кінця 80-х рр. ХХ ст.	121
Павлишин Л. Діяльність Чеського центру в Україні як приклад успішного інструменту культурної дипломатії	126
Бобрик О. Децентралізація державної влади в Словацькій Республіці	132

Сорока М. Особливості виборчої кампанії до органів місцевого самоврядування в Угорщині 2019 року	140
Добош В. До питання про причини виникнення сепаратизму в східних областях України	147
Вегеш А. Особливості літературно-художнього антропонімікону в романах про УПА Андрія Кокотюхи	170
Данилець Ю. Державно-церковні відносини в ЧСР: влада і релігійна боротьба між греко-католиками і православними на поч. 1920-х рр.	182
Ліхтей І. Криза Чеської державності у 1247-1250 роках та шляхи її подолання	195
Казаків О. Усамостійнення Трансильванського воєводства в умовах послаблення королівської влади та династичних змагань в Угорській державі (остання третина XIII ст. – перша чверть XIV ст.)	202
Алмашій А. Політична грамотність сучасної студентської молоді як інструмент демократичних перетворень в Україні	206
Кополовець Р. Реформа охорони здоров'я: досвід Грузії	209
Павлей О. Вплив трансформацій інформаційного суспільства на гуманітарну сферу, економіку та політику	214
Буркало В. Світоглядний вимір настанови державних службовців на служіння	222
Шафраньош О. Контркультура в США та становлення суспільно-політичних рухів і субкультур наприкінці XX – на початку XXI століть	232
Колодій М. Сутність та особливості застосування гендерного підходу у публічному управлінні	246
Вегеш І. Концепт толерантності в Україні в умовах «гібридної війни»	250
Буркало В. Гармонізація психічних змістів і її прояви В управлінській діяльності керівника	257

Микола Вегеш,
в. о. завідувача кафедри політології
і державного управління ДВНЗ
«Ужгородський національний університет»,
доктор історичних наук, професор

КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ: ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ

З нагоди 30-річчя утворення в нашому університеті кафедри політології і державного управління ми вирішили провести наукову конференцію «Політичні перетворення в країнах Центральної та Східної Європи: історико-політичні, етнонаціональні, електоральні та державно-управлінські аспекти». Назва збігається з науковою темою, над якою працює професорсько-викладацький склад кафедри: «Політична стабільність у країнах Центральної та Східної Європи: історико-політичні, етнонаціональні, електоральні та державно-управлінські аспекти». Ця тематика також відображена в освітньо-науковій програмі підготовки докторів філософії в галузі політичної науки, адже акцент робиться на дослідження трансформаційних процесів в Україні та в країнах Центрально-Східної Європи. Та найголовніше, що запропонована тематика близька не тільки політологам, але й історикам, філософам та культурологам, які активно долучилися до проведення організованої нами конференції.

Так як конференція присвячена ювілею кафедри політології і державного управління, дозвольте зупинитися на основних віхах в її історії. Ще в 1988 р. на сторінках «Большого советского энциклопедического словаря» можна було прочитати, що політологія, геополітика та соціологія є навчальними дисциплінами, які викладаються на Заході, щоправда їх уже не називали «лженауками». У 1989/1990-му навчальному році дисципліну «Політологія» почали викладати разом з іншими новими курсами «Соціально-політична історія ХХ століття» та «Проблеми теорії сучасного соціалізму». Вони, у першу чергу політологія, мали замінити «Історію КПРС» і «Науковий комунізм». Уперше підготовку фахівців-політологів було розпочато в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Згодом їх почали готувати в Одеському, Львівському, Східноукраїнському, Чернівецькому та інших університетах. 23 листопада 1990 року Вчена рада Ужгородського державного університету обговорила питання

доцільності створення кафедри політології й ухвалила відповідне рішення, а вже 7 грудня ректор Володимир Сливка підписав наказ про її відкриття. Кафедра отримала статус загальноуніверситетської, а якщо точніше, зберегла його. Починаючи з 1964 р. вона називалася кафедрою наукового комунізму, а з 1989 р. – кафедрою теорії соціалізму. Кафедру політології очолив кандидат філософських наук, доцент В. Л. Боднар, який мав значний дипломатичний і викладацький досвід. Можна справедливо стверджувати, що саме завдяки йому завершився найважчий організаційний етап у становленні кафедри політології. Разом з професором Василем Худаничем вони підготували і видали низку найперших навчально-методичних посібників і навчальних програм. Володимир Лаврентійович Боднар, який керував кафедрою політології 12 років, і Василь Іванович Худанич – автор численних праць з політичної історії Закарпаття, безперечно, назавжди залишаться найяскравішими постатями в історії Ужгородського національного університету. З першого складу кафедри політології сьогодні продовжують працювати професор Ю. О. Остапець, доцент В. В. Буркало і провідний спеціаліст Г. М. Повханич.

Упродовж 1990-1994 років кафедра забезпечувала викладання навчальних дисциплін «Політологія» і «Соціологія» на всіх факультетах нашого університету. У 1994 р. ректор В. Ю. Сливка підписав наказ, згідно з яким кафедра політології увійшла до складу історичного факультету. У 1998 р. кафедра вперше отримала ліцензію на право підготовки фахівців-політологів. Це був значний успіх колективу кафедри, яка стала випускаючою. Хочеться згадати добрим словом завідувача кафедри політології Київського державного університету професора Ф. М. Кирилюка, який разом зі своїми колегами допомагав ужгородським політологам у навчально-методичному плані. Суттєвою була його допомога також під час проходження процесу нашої першої акредитації. У червні 2002 р. перші 18 наших випускників отримали дипломи бакалаврів-політологів, у 2003 р. – спеціалістів, а в 2004 р. – магістрів.

26 січня 2006 р. Вчена рада Ужгородського національного університету ухвалила рішення, а 1 березня ректор підписав наказ про створення факультету суспільних наук, до складу якого увійшли кафедри політології, педагогіки і психології, соціальної роботи та філософії. Час довів, що це було правильне рішення. Сьогодні

факультет суспільних наук, який упродовж багатьох років очолює професор Ю. О. Остапець, є одним із найпотужніших в університеті.

У 2013 р. кафедра отримала ліцензію на право підготовки магістрів державної служби, а вже наступного року відбувся перший їх випуск. На той час кафедра цілком закономірно була перейменована на кафедру політології і державного управління. Ми готуємо фахівців зі спеціальностей «Публічне управління та адміністрування» та «Електронне урядування», хоча змушені визнати, що відкриття останньої себе не виправдало. Що стосується бакалаврату «Публічного управління та адміністрування», то кафедрі доведеться на початку 2021 року пройти чергове випробування – акредитацію цієї освітньої програми.

30 травня 2016 р. кафедра політології і державного управління одержала ліцензію на підготовку здобувачів вищої освіти третього освітньо-наукового рівня зі спеціальності «Політологія», що дозволило нам завершити цикл за схемою «бакалавр – магістр – доктор філософії». 2-4 листопада цього року пройшла акредитаційна експертиза нашої ОНП. Хоча наша справа знаходиться на розгляді у Галузевій експертній раді, підсумковий звіт експертної групи дає нам право сподіватися на успішний кінцевий результат. Принаймні ми до цього прагнули.

Тридцять років для кафедри – це той проміжок часу, коли можна дещо порівнювати, акцентувати на успіхах, пояснювати причини прийняття помилкових рішень, виношувати плани на майбутнє. Звісно, що зміни відбулися вагомі. Коли ми готувалися до першої нашої акредитації, на кафедрі не було жодного кандидата політичних наук. Першим став Віктор Степанович Петрінко, якого ми запросили на кафедру в 2003 р. Сьогодні на кафедрі політології і державного управління працюють 5 докторів і 16 кандидатів наук (8 з яких є кандидатами політичних наук). Доценти Маріан Токар і Михайло Зан успішно закінчили докторантуру і найближчим часом захистять дисертації, а доценту Євгенію Гайданці на грудневому засіданні кафедри ми затвердили тему докторської дисертації й призначили наукового консультанта.

На кафедрі завжди захищалося багато кандидатських дисертацій, що свідчить про комфортабельні умови і повне сприяння керівництва кафедри. Маємо повне право стверджувати, що кафедра готує висококваліфіковані наукові кадри також для інших структурних підрозділів університету та закладів вищої освіти.

Михайло і Марта Шелемби, Ганна Мелеганіч викладають на кафедрі міжнародних студій та суспільних комунікацій факультету історії і міжнародних відносин. Анатолій Головка – головний консультант відділу досліджень Західного регіону в м. Ужгороді, Дмитро Грегірчак – доцент гуманітарно-педагогічного коледжу Мукачівського державного університету, Олексій Шафраньош – начальник відділу зв'язків з громадськістю інформаційно-видавничого центру нашого університету, Наталія Марадик – доцент Братиславського університету, Рената Манайло-Приходько – заступник голови Ужгородської районної державної адміністрації. У школах викладають кандидати політичних наук Наталія Шестак і Антоніна Сіротова-Стряпко. Ми гордимся успіхами нашої випускниці магістратури 2005 року Андріани Костенко, яка цього року захистила докторську дисертацію і працює доцентом кафедри психології, політології та соціокультурних технологій Сумського державного університету. Вдумайтесь тільки в одну цифру: троє членів наукової групи по підготовці докторів філософії загалом підготували 34 кандидатів і докторів наук. Сьогодні при кафедрі політології і державного управління навчаються 35 здобувачів. З нетерпінням чекаємо на перші захисти дисертацій в одноразових радах.

Наша кафедра завжди славилася своєю науковою продукцією. Маю на увазі як підручники і навчально-методичні посібники, так і монографії (авторські й колективні). Протягом 1998-2007 років ми видали близько 20 різноманітних навчально-методичних матеріалів, і коли переконалися, що наші здобутки чогось варті, запропонували Міністерству освіти і науки України третє видання підручника «Політологія», який побачив світ у 2008 році у серії «Вища освіта ХХІ століття» київського видавництва «Знання». Цей підручник, до якого були причетні майже всі викладачі, справедливо був визнаний одним із кращих. До яскравих проектів кафедри слід також зарахувати навчальний посібник «Політичні трансформації у країнах Центральної Європи наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть», який упорядкувала професор Мирослава Лендзел і який був виданий у 2016 році. Це унікальне видання, у якому ґрунтовно проаналізовано передумови лібералізації недемократичних політичних режимів у країнах Центральної Європи, трансформацію системи владних інститутів у регіоні, еволюцію партійних та електоральних систем,

зовнішню політику центральноєвропейських країн упродовж 1980-2010 років.

Важко назвати всі монографії, авторами яких є викладачі кафедри. Та в цьому, мабуть, і немає потреби. Допитливий читач може їх простежити, користуючись електронним репозитарієм університету або глянувши в Google Академію. Назву тільки знакові. Це, перш за все, фундаментальна монографія Мирослави Лендшел «Місцева демократія у країнах Центральної і Східної Європи» (2011), монографія Наталії Марадик «Перехід до демократії в Чеській Республіці» (2012), колективна монографія «Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття» (2014). До ґрунтовних наукових досліджень належать авторські монографії, опубліковані на основі захищених докторських дисертацій. Маю на увазі праці Юрія Остапця «Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів» (2016), Стелласа Асланова «Етнополітична стабільність держави: політико-правовий аналіз» (2016), Анатолія Ключковича «Перехід до демократії в Словаччині: динаміка та суперечності суспільно-політичних трансформацій» (2019), Маріана Токаря «Громадські організації України в системі розвитку публічно-управлінських відносин» (2020). Багаторічна співпраця з угорськими істориками та політологами завершилася виданням спільної колективної монографії «Закарпаття 1919-2009 років: історія, політика, культура» (2010). Книга, яка побачила світ українською і угорською мовами, є яскравим прикладом толерантності в науці, має на увазі толерантне ставлення до висвітлення найболючіших питань українсько-угорської історії першої половини ХХ ст. Останнім часом викладачі кафедри опублікували багато англійських праць у журналах і колективних монографіях. Йдеться про публікації Мирослави Лендшел, Юрія Остапця, Ігоря Вегеша, Євгенія Гайданки, Маріана Токаря, Надії Кічери.

Факультет і кафедра завжди мали власні наукові видання, у яких друкувалися викладачі та аспіранти. Ще перебуваючи у складі історичного факультету, науковці кафедри політології систематично публікували свої наукові розвідки на сторінках таких відомих видань як «Carpathica – Карпатика» (чи не в кожному випуску був розділ, присвячений політичним наукам, а окремі випуски були повністю присвячені політологічній тематиці) та «Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Історія». Важливою подією в

науковому житті кафедри було започаткування у 2004 р. видання «Наукового вісника Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія». Упродовж 2004-2015 років вийшло 18 випусків. На сторінках цього авторитетного фахового видання друкувалися праці багатьох українських політологів, яких сьогодні вважають класиками української політичної науки (Ф. Кирилюк, М. Кармазіна, В. Денисенко, А. Романюк та ін.). Вважаємо, що закриття цього видання було великою помилкою. Закривши його, ми не створили не тільки кращого за нього, але й ніякого взагалі. Ми втратили не стільки науковий журнал, як втратили бренд, відомий далеко за межами Ужгорода.

Для студентів видавався журнал «Соціально-політичні студії: вісник наукової думки студентів» (6 випусків), а аспіранти мали можливість друкуватися в серійному збірнику «Актуальні проблеми політичної науки» (5 випусків). Кафедра політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет» видає також серійні видання: монографічна серія «*Studia Regionalistica*» (вийшло 8 випусків) та навчально-методичну серію «Кафедра» (вийшло 29 випусків). Сьогодні найавторитетнішим виданням є науковий журнал «Регіональні студії» (вийшов 21 випуск), який до 20 березня 2020 р. належав до міжнародної наукометричної бази даних для соціо-гуманітарних наук *Cornicus*. Після восьмимісячної перерви, викликаній перереєстрацією фахових видань України, 26 листопада цього року «Регіональні студії» Міністерство освіти і науки включило до категорії «Б». Головний редактор цього видання – доцент Євгеній Гайданка, а голова редакційної ради доктор політичних наук, професор Микола Палінчак.

Публікації в періодичних виданнях, які внесені до наукометричних баз *Scopus* і *Web of Science* мають Мирослава Лендзел, Євгеній Гайданка, Михайло Зан, Стеллас Асланов, Юрій Остапець, Надія Кічера, Маріан Токар. Значна увага на кафедрі звертається на покращення показників міжнародної мобільності. Наші викладачі беруть активну участь у різноманітних грантових проектах. Значні здобутки в цьому ракурсі мають Мирослава Лендзел, Юрій Остапець, Анатолій Ключкович, Михайло Зан, Маріанна Колодій, Ігор Вегеш, Валентин Буркало, Євгеній Гайданка. Приємно, що не залишаються осторонь наші аспіранти. Маю на увазі, перш за все, Мирослава Горвата, Альону Алмаші, Олександра Іваніну. До яскравої сторінки в новітній історії кафедри хочу

зарахувати проект «Толерантність на кордонах Європи: вимір для України», здійснений у співпраці з Мюнхенським університетом Людвіга Максиміліана за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ Німеччини (керівник проекту проф. Маркус Фогт). Юрій Остапець і Анатолій Ключкович систематично виступають опонентами дисертаційних досліджень у Братиславському університеті, а Мирослава Лендзел уже встигла опонувати в одноразовій раді по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Заслуговує на увагу тісна співпраця між кафедрою політології і державного управління та ГО «Асоціація випускників політологів і міжнародників УжНУ» (серед керівників – кандидат політичних наук Олексій Шафраньош та аспірант Олександр Бертолон), наслідками якої були п'ять міжнародних та всеукраїнських конференцій і публікації матеріалів (Науково-практична конференція «Україна – ЄС: двосторонні відносини у контексті загострення гібридної війни, конфлікту політик пам'яті та забезпечення прав національних меншин» (Ужгород, 3 травня 2018 року); Всеукраїнська науково-практична конференція «Карпатська Україна в контексті українського державотворення, міжнародних взаємовпливів і глобальних процесів» (приурочена до 80-річчя Карпатської України та 145-річчя від дня народження Августина Волошина) (м. Ужгород, 19 березня 2019 року); Друга Міжнародна наукова конференція «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин» (м. Ужгород, 3 травня 2019 року); V науково-практична конференція «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин» (м. Ужгород, 25 вересня 2020 року); Україна в системі європейської і політичної інтеграції. Міжнародна науково-практична конференція (м. Ужгород, 27-28 квітня 2020 року). Наукова діяльність ГО «Асоціація випускників політологів і міжнародників УжНУ» – яскравий приклад участі молодих науковців-політологів у неформальній освіті.

Кафедра політології і державного управління впевнено дивиться в майбутнє. Наш колектив, у якому переплітаються молодість із досвідом, докладає всіх зусиль, щоб залишатися конкурентноздатним у сучасному освітньому просторі, удосконалювати навчальний

процес, робити його більш якісним і модерним. Ми добре знаємо свої сильні й слабкі сторони, найголовніше, знаємо як досягнути кращих результатів. Дозвольте привітати весь колектив кафедри політології і державного управління, викладачів, аспірантів і студентів усіх поколінь із славним ювілеєм, побажати всім нам міцного здоров'я і нових творчих звершень. Перекоаний, що кращі часи для кафедри політології і державного управління ще попереду.

**Підручники і навчально-методичні посібники
кафедри політології і державного управління (1994-2020)**

- Боднар В. Л., Буркало В. В., Корнійчук І. З., Тарабан О. І., Худанич В. І. Людина і суспільство: матеріали з основ політології, соціології. Ужгород: Видавництво «Карпати», 1994. 128 с.
- Боднар В. Л., Вегеш М. М., Худанич В. І. Становлення і розвиток політичної думки в Україні: (Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, коледжів, ліцеїв та гімназій). Ужгород, 1995. 89 с.
- Боднар В. Л., Вегеш М. М., Худанич В. І. Історія української державності: (Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, коледжів, ліцеїв). Ужгород, 1996. 203 с.
- Боднар В. Л., Вегеш М. М., Худанич В. І. Основи політології: (Навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів). Ужгород, 1998. 170 с.
- Вегеш М. М., Остапець Ю. О. Політологія: Конспект лекцій. Ужгород, 1999. 82 с.
- Боднар В. Л., Вегеш М. М., Худанич В. І. Основи політології: Навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів). Видання друге. Ужгород, 2000. 204 с.
- Лендшел М. О., Керецман В. Ю. Регіональна політика та управління у країнах Європи: матеріали до навчального курсу. Навчально-методичні матеріали для студентів вищих навчальних закладів та державних службовців. Ужгород, 2001. 248 с.
- Боднар В. Л. Нариси з історії світової політичної думки і становлення сучасної політології: навчально-методичний посібник. Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету, 2003. 160 с.
- Вегеш М., Щадей М. Зарубіжні футурологічні концепції на межі тисячоліть: порівняльний аналіз. Ужгород, 2003. 77 с.
- Вегеш М. М. Західна геополітика в іменах. Ужгород: Видавництво УжНУ, 2003. 200 с.
- Вегеш М. М., Остапець Ю. О. Основи політології. Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету, 2003. 421 с.
- Вегеш М. М., Остапець Ю. О. Як писати наукову роботу (методичні рекомендації по написанню курсових, бакалаврських, дипломних і магістерських робіт для студентів-політологів). Ужгород, 2003. 72 с.

- Вегеш М. М., Остапець Ю. О. Політологія в Ужгородському національному університеті та Болонський процес. Ужгород, 2004. 124 с.
- Вегеш М. М., Остапець Ю. О. Болонський процес і кредитно-модульна організація навчального процесу. Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету, 2005. 32 с.
- Вегеш М. М., Остапець Ю. О. Світ політології: Навчально-методичний посібник. Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету «Говерла», 2006. 472 с.
- Вегеш М. М., Зан М. П., Остапець Ю. О. Наукова робота студентів факультету суспільних наук: організація, виконання, оцінювання. Ужгород, 2007. 88 с.
- Лендъел М. О. Розширення та політика сусідства Європейського Союзу: навчально-методичний посібник та матеріали до курсу. Ужгород: Мистецька лінія, 2008. 283 с.
- Політологія: підручник / За редакцією М. М. Вегеша. 3-тє видання, перероблене і доповнене. К.: Знання, 2008. 384 с.
- Вегеш М. М., Токар М. Ю., Басараб М. М. Карпатська Україна в контексті українського державотворення: навчальний посібник. Ужгород: Карпати, 2008. 256 с.
- Вегеш М. М., Токар М. М., Басараб М. М. Карпатська Україна в контексті українського державотворення: навчальний посібник / 2-ге видання. Ужгород: Карпати, 2009. 256 с.
- Політична наука: навчально-методичний посібник / За редакцією М. М. Вегеша. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. 444 с.
- Вегеш М. М., Зан М. П., Остапець Ю. О., Токар М. Ю. Наукова робота студентів факультету суспільних наук: організація, виконання, оцінювання. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. 96 с.
- Вегеш М. М., Зан М. П., Остапець Ю. О., Токар М. Ю. Наукова робота студентів факультету суспільних наук: організація, виконання, оцінювання. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2010. 92 с.
- Політичні трансформації у країнах Центральної Європи наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть: навчальний посібник / Упорядкування Мирослава Лендъел. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2016. 464 с.
- Вегеш М. М. Геополітика в іменах. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. 216 с.
- Вегеш М. М. Світовий процес і геополітика. Навчальний посібник. Ужгород: «ФОП Сабов А.М.», 2017. 303 с.
- Вегеш М. М., Петрінко В. С. Геополітична енциклопедія: Навчальний посібник. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2017. 492 с.
- Вегеш М. М., Палінчак М. М., Петрінко В. С. Геополітика в постатях і термінах: підручник для студентів і аспірантів спеціальності «Політологія». Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 786 с.

Олександр Ситник,

доктор історичних наук, професор кафедри історії та археології
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

ІДЕОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ НА ФОНІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТИЧНИХ ДОКТРИН ПЕРІОДУ 1920-1930-Х РОКІВ

Формування ідеології новітнього українського націоналізму стало фактично відповіддю на той виклик, що був кинутий українцям геополітичною стратегією світової спільноти. На політичній карті Європи не існувало України, оскільки вона була поділена між сусідніми державами, проте націоналістичні ідеї закликали, незважаючи ні на що, до продовження боротьби за власну самостійну соборну державу, яку українські націоналісти розглядали як найвищу цінність. Саме таку мету поставили перед собою українські націоналістичні організації та групи, що виникли впродовж 1920-х років. Водночас націоналістична ідеологія з пануючими в ній культом волі й сили, духом самовідданості національній справі здобула багато послідовників серед українського населення Галичини, Волині й українських емігрантів [26, с. 349].

Наприкінці 1920-х років з'явилася потреба ідеологічного й організаційного злиття низки розрізнених націоналістичних організацій в одну. Для реалізації ідеологічної підготовки творення такої єдиної організації Проводом українських націоналістів (ПУН) було засновано часопис «Розбудова нації». Саме він, як легальне видання, за кордоном мав відігравати роль об'єднувальної ланки між Проводом українських націоналістів та націоналістичними організаціями, що були розсіяні на теренах Європи, Північної та Південної Америки, окупованих українських землях, а також тими, що не визначилися зі своєю політичною позицією, згуртувавши їх навколо ідеї українського націоналізму. На сторінках цього свого офіційного видання ПУН публікував заяви, комунікати, інформаційні звіти референтур, постанови, й одночасно накреслювалися напрямки діяльності для всіх інших друкованих націоналістичних видань, що виходили в різних країнах світу. В. Мартинець називав «Розбудову нації» своєрідною ідеологічно-програмною лабораторією, де обговорювалася ціла низка проблем суспільно-політичного характеру [18, с. 153-155]. Серед інших у часописі «Розбудова нації»

було надруковано працю С. Ленкавського «Філософічні підстави «Націоналізму» Донцова» [27, с. 154]. Цими підставами націоналізму Д. Донцов визначив: зміцнення волі нації до життя, до влади, до експансії; прагнення до боротьби та «свідомість її конечности, без якої не можливі ні вчинки героїзму, ні інтенсивне життя, ні віра в нього, ані тріумф жадної нової ідеї, що хоче змінити обличчя світу» [9, с. 165]. Д. Донцов особливо наголошував на значенні вольового чинника національної ідеї – чинника, без котрого не тільки неможливе динамічне функціонування нації, але й діяльне розгортання національної ідеї як національної ідеології, як чинної системи національно-світоглядної орієнтації [12, с. 18].

Аналізуючи ідеологію в цілому й ідеологію націоналізму в цій праці Д. Донцова, С. Ленкавський означив останню як світогляд, що приймає нематеріальний чинник – волю – за основу буття, як етика, вважає за добро те, що зміцнює силу нації, як історичний світогляд [16, с. 232]. Філософсько-ідеалістична основа ідеології ОУН та визнання визначального впливу Д. Донцова на формування ідеології українського націоналізму (без його абсолютизації) – це була та площина дискусії, попри котру не міг пройти осторонь С. Ленкавський, як співтворець ідеологічних основ ОУН [27, с. 158]. С. Ленкавський у нотатках до праці Д. Донцова «Націоналізм» стверджував, що кожна нова ідеологія має лише тоді силу заволодіти психікою певного покоління, коли впливає органічно з його найглибших психічних потреб, має не лиш усталити незрушимо догми, але довести й сформувати нову людину [14, с. 504]. Таким чином, саме націоналісти, керуючись кращими духовними традиціями української нації, можуть сформувати вартісну й повноцінну національну ідеологію. Тобто саме таку ідеологію, котра б відповідала ідеалам, інтересам і прагненням всієї нації.

С. Ленкавський також звернув увагу на спроби більшовицьких ідеологів домогтися національного вихолощення неросійських народів й перетворення їх на різномовне й безнаціональне соціалістичне суспільство. При цьому, замість національного та релігійного світогляду народів нав'язувалися одnobокі матеріалістично-марксистські теорії. Їх власні національно-історичні традиції були приречені на знищення [15, с. 111]. Л. Ребет звернув увагу на те, що в основі ідеології українського націоналізму лежать високі цінності та ідея нації. Остання мала б відмежувати українців

від інтернаціонально-марксистських течій і підкреслити свою понадпартійну, загальнонаціональну настанову [24, с. 525].

Розвиваючи ідеологію «чинного» націоналізму, закладену в праці «Націоналізм», Д. Донцов стверджував необхідність відродження волюнтаризму в Україні, заперечення раціоналізму тощо. Волюнтаризм Д. Донцов тісно пов'язував із питанням провідної верстви [1, с. 273, 274]. На думку Д. Донцова, репрезентувати націю має саме аристократія, або – каста, верства «луччих людей», яка б поповнювалася б представниками всіх станів суспільства на підставі суворого добору ліпших, а з іншого боку – ретельною «чисткою» охороняла б свою духовну й моральну вищість і чистоту, свою форму й силу [8, с. 7]. Солідаризуючись з автором «Бунту мас» [22, с. 15-139], котрий протиставляв безтурботній юрбі, аморфній масі людей кращих представників нації – добірних, активних, шляхетних і здатних на зусилля [22, с. 49-52], Д. Донцов був свідомий того, що чи не основна причина всіх бід і страждань українців полягає в переважанні серед них маси – натовпу, пересічних людей, позбавлених індивідуальності та в замалій кількості тих, хто суворий і вимогливий щодо себе самого й бере на себе працю та обов'язок. Тобто слабкість провідної верстви була спільною бідою й Іспанії [22, с. 140-195], й України.

В. Футала зауважив спроби окремих дослідників, зокрема – Р. Висоцького, зіставити польський і український націоналізми, у тому числі – їх ідеологію. При цьому основна увага зосереджена на постатях Д. Донцова й Р. Дмовського. Водночас підкреслено, що концепції «чинного націоналізму» Д. Донцова та «сучасної думки» Р. Дмовського мали аналогічні підстави: політичне буття сприймалося ними як певний «рух», а «воля» (у випадку Дмитра Донцова) чи «інстинкт» (у випадку Романа Дмовського) визначалися його причинами. А в ідеологічній царині найвищою цінністю ними вважалася абсолютизована, органічна та інтегрована нація, котра своїм існуванням завдячує ідеям солідаризму й егоїзму. У той же час висловлювалося застереження щодо недоцільності абсолютизації цих спільних рис, оскільки концептуальний зміст зазначених націоналістичних доктрин залежав від різних внутрішніх спільнот, з їх відмінним політичним, економічним й культурним життям. Натомість досить перспективним є співставлення українського націоналізму з сербським рухом «Млада Босна», Внутрішньомакедонською революційною організацією, польською

націонал-демократією та її відгалуженнями [31, с. 54, 55]. Слід зауважити, що деякими науковцями висловлювалися думки щодо якоїсь подібності між українським націоналізмом і фашизмом. Особливо ці голослівні закиди стосувалися Д. Донцова.

І. Патриляком було рішуче спростовано спроби зіставлення ідентичності ОУН і фашизму. Цей вчений переконаний, що український націоналізм більш успішно можливо порівняти не з італійським фашизмом, а з сіонізмом, рухом «вільних греків», сербським рухом «Млада Босна», польськими ендеками, Внутрішньомакедонською революційною організацією тощо [23, с. 304, 305]. М. Слободянюк справедливо зауважив, що партії фашистського типу з відповідною ідеологією протягом міжвоєнного періоду існували у Франції, США, серед російських білоемігрантів у Китаї тощо. У свою чергу ОУН, після ідеологічних змін у ній 1943 року, стала носієм демократичних цінностей [28, с. 220].

Формулюючи поняття націоналізму, Г. Кон визначив його як стан свідомості (a state of mind), або – ідею, що наповнює людський мозок і серце новими думками та новими почуттями й спонукає людей втілювати свої переконання в організованій діяльності. Відповідно, нація – це не просто група, яку тримає разом і животворить спільна свідомість, а ще й група, яка прагне набути самовираження в тому, що вважає за найвищу форму організованої діяльності – в незалежній, суверенній державі. Г. Кон також зробив висновок, що існують два типи націоналізму: політичний, раціональний і культурний, «містичний». Переважання одного з них над іншим залежить від рівня суспільно-політичного розвитку певної спільноти, що формує націю [13, с. 629-632]. Розвиваючи концепцію Г. Кона, Д. Гатчінсон зауважив, що культурні націоналісти розглядають державу як щось випадкове, оскільки суть нації – це особлива цивілізація, що є наслідком її унікальної історії, культури та географічного становища [6, с. 654, 6559]. Український націоналізм як політичне явище пройшов довгий і неоднозначний шлях розвитку від багатой української культури, літератури, мови – до концепцій «інтегрального» та «чинного» націоналізму.

Серед чільних ідеологів українського націоналізму насамперед слід виділити: Д. Донцова, Ю. Вассіяна, М. Сціборського, О. Чемеринського, Д. Андрієвського, О. Бойдуника, С. Ленкавського, В. Мартинця та ін. А його провідною метою була політична боротьба за українську самостійну державу.

У працях Ю. Вассіяна «Рефлексії» (1927) та «Ідеологічні основи українського націоналізму» (1929) спостерігається вплив «Націоналізму» Д. Донцова. Зокрема, у них відчувається не лише донцовський дух, емоційне напруження, але переосмислення та поглиблення окремих положень «Націоналізму». Ю. Вассіян акцентує на основних засадах націоналізму: чинній волі – як факторі, що спонукає націю до руху шляхом поступу; чинному ідеалізму – ідеї як творчій силі, чин в розумінні реального втілення цієї ідеї тощо. Надавши «підставам» Д. Донцова певної конкретики, Ю. Вассіян фактично запозичує в нього термін «чинний» (в розумінні дієвий, спроможний до активних перетворень) для підсилення більш прагматичного характеру ідеології ОУН у порівнянні з донцовським «теоретизуваннями» в другій частині «Націоналізму» під назвою «Чинний націоналізм». Це, у свою чергу, на думку М. Мандрик, дає підстави вважати хибним твердження про те, щоб прив'язувати терміни «чин» і «чинний» до того чи іншого відгалуження націоналізму, оскільки вони рівною мірою стосуються обох. Однією з важливих рис націоналізму, котру вводить Ю. Вассіян, стає інтегралізм – інтегрована діяльність одиниць (особистостей) задля досягнення поставленої мети та вироблення системи цінностей. До речі, термін «інтегральний» тоді ж використовував Д. Донцов, називаючи націоналізм інтегральною ідеєю. У «Програмі праці ідеологічної референтури» (1930) окремим розділом було докладно окреслено умовний стрижень та структурні елементи ідеології націоналізму, де і відобразилися «доповнення» Ю. Вассіяна, зокрема щодо інтегральності руху, принципу «моральної своєзаконності» на противагу донцовській «аморальності», а також розуміння ідеології ОУН як своєрідної історіософської інтерпретації українського минулого [19, с. 237, 238].

Серед низки націоналістичних ідеологічних концепцій найближчими до «чинного» націоналізму можна вважати націократичну доктрину М. Сціборського та націосоціальну теорію Я. Стецька. В основу своєї концепції націократії М. Сціборський поклав рівновагу між приватною власністю та державним контролем. При цьому, такі поняття, як демократія, диктатура, приватна ініціатива, приватна власність, державна власність, республіка, монархія – все це в нього лише набір інструментів, котрі відкидаються чи застосовуються в залежності від ситуації. А головним регулятором Сціборський визначає націоналізм [21, с. 9].

Поняття націоналізму окреслюється М. Сціборським як любов до власної батьківщини й патріотичне відчуття, доведені до самопосягати й культу жертвенного фанатизму. Джерелами його формування є національний інстинкт, національний дух і національна свідомість [30, с. 54]. Розвиток націоналізму в Україні Сціборський пояснював тим, що український народницький, демократичний, соціалістичний і ліберальний суспільно-політичні рухи та їх ідеології (з їх такими вадами, як провінціалізм і нездатність піднятися над локально-хуторянськими інтересами в ім'я загальнонаціонального ідеалу; звичка задовольнятися мінімумом, не бажаючи максимуму; несприйняття власного національно-суверенного ідеалу в ім'я занесених із Заходу та поверхово засвоєних ідеалів «міжнародного братерства» як кінцевої мети розвитку всього людства; крайній раціоналізм, що гальмує розвиток емоцій провідників і мас; шукання альтруїстичних, всесвітніх «універсальних правд» тощо) ставили свої інтереси вище за інтереси нації. Натомість націоналістичне розуміння нації (на відміну від ідеологій демократів, соціалістів і комуністів) ґрунтується на спуритуально-волюнтаристичному світогляді, тобто такому, за якого головними підставами й рушіями життя нації вважається її дух (ідеї) й воля до творчості та боротьби [30, с. 66, 67]. Власне саме поняття націократії М. Сціборський розглядав як «режим панування цілої нації у власній державі [30, с. 105]. Аналіз же «Націократії» дає підстави зробити висновок: ідеологія українського націоналізму дає вичерпні відповіді на актуальні завдання в ділянці державотворення, вона позбавлена ідеї тоталітаризму, а свої економічні, політичні, правові моделі конструює на основі принципу національної солідарності та пріоритету національних інтересів [25, с. 105, 106]. Слід зауважити, що ідея націократії була покладена в основу державного устрою в конституційному проєкті під назвою «Нарис проєкту основних законів (Конституції) Української Держави», що був підготовлений М. Сціборським протягом 1939-1940 років [20, с. 8].

Необхідно підкреслити, що одним із центральних аспектів розвитку ідеології українського націоналізму було поняття нації. Один із провідних теоретиків націоналізму В. Старосольський наголошував на тому, що національні рухи звичайно відбуваються в супроводі ідеології, яка не тільки прагне означити їх практичні цілі, але також теоретично визначити суть національного руху, ствердити, що вони збігаються із завданнями національного руху загалом. У

своїй концепції національно-державного будівництва Старосольський розглядав націю як політичну спільноту, яка виступає метою та основною рушійною силою державотворчих змагань [10, с. 702]. Тут також необхідно згадати позицію визначного фахівця в галузі етнічної належності та націоналізму Е. Д. Сміта, який розглядав націю як єдине джерело політичної влади. При цьому він, аналогічно як і М. Фріден, схилився до думки, що націоналізм – доволі часто не окрема ідеологія, а звичайне наповнення більшістю панівних ідеологій, як от лібералізм, соціалізм чи консерватизм. Ідея державності може бути всюдисущою, але вона здатна відбивати тільки суміжне розуміння багатьох ідеологій, «десь на межі значень». Націоналізм тільки короткочасно набуває першорядного значення – під час державотворчих криз, зовнішньої небезпеки, завоювання й оборони території або під час суттєвого внутрішнього панування ворожої етнічної чи культурної групи [29, с. 28-29]. Згідно з твердженням Г. Касьянова, вплив ідеологій позначається на формуванні підходів до вивчення націй і націоналізму, тим більше, що націоналізм у багатьох випадках оцінюється й аналізується саме як ідеологія, а його ідеологічний підтекст завжди присутній навіть тоді, коли йдеться про його вияви в психіці особистості [11, с. 335].

Я. Дашкевич вважав, що націоналізм є основною державотворчою силою в історії. Відтак при реалізації ідей комунізму та демократії, вони обов'язково клали в своє ядро національну, докладніше націоналістичну ідею. Після проголошення незалежності України, формально держави української нації, завдання полягало в тому, щоб пригноблену націю перетворити в державну націю. Це зроблено не було. А лише державна українська нація здатна відкрити українському народові та іншим народам, які заселяють Україну, шлях до демократії такого типу, яким користується більшість європейських держав, у яких панують державні нації – французька, німецька, шведська тощо. Натомість провладні ідеологи намагалися витворити ідею української титульної нації, тобто, щоб під українською назвою продовжувалось неукраїнське панування далі. Україна занепадала внаслідок того, що задля захисту ідей власного націоналізму не було знищено доценту реліктів російської комуністичної тоталітарної системи та навмисно не було опрацьовано схеми переходу від однієї суспільно-політичної системи до іншої [7, с. 16, 19, 20].

Поряд із працями «Націоналізм» Д. Донцова та «Націократія» М. Сціборського, «Призначення України» Ю. Липи склало триєдиний символ, що сформував українське Вірую. Проте на відміну від Д. Донцова та інших українських ідеологів правої спрямованості, концепція Ю. Липи була антиелітаристичною. Вона будувалася на понятті раси, її здатності до самоорганізації, самозахисту, самопоширення [32, с. 117, 120]. При цьому особливими рисами раси-нації Ю. Липа вважав духовну спорідненість, почуття колективізму й згуртованості, почуття власного месіанізму тощо [17, с. 122-126, 175]. Ю. Липа висуває гасло орієнтації на націю: на власну «расу» в його трактуванні. Перша світова війна остаточно розвіяла міф про мирне співіснування соціально забезпечених і розвинутих народів Європи без задоволення всіх національних потреб. Ніяка ситість і вигода, ніякий прогрес не замінять народові містичної ірраціональної праги переживання глибоких національних сутностей та істин [2, с. 10]. Відтак провідна роль відводилася духу нації. З огляду на його самодостатність визначалася сутність нації та її повноцінність.

Трагедія українських патріотів Західної України й тих, що з різних причин перебували в еміграції, полягала, насамперед, у тому, що позбавлені власної державності, вони витрачали свої зусилля, а іноді й життя, на користь чужим і ворожим режимам. Однак були приклади самовідданого служіння українській національній ідеї. Так, представники маловідомої, але унікальної за своїм державотворчим змістом, ідеології січового стрілецтва, що була відроджена вже на початку 1920-х років активно протидіяли активізації ідеології територіального сепаратизму та поширенню русофільства, полонофільства й мадяронства.

Як відзначив М. Вегеш, одним із епіцентрів боротьби за українську самостійну державу, уже починаючи з другої половини 1930-х років, стає Закарпаття. Зокрема, цей край потрапляє в центр уваги Проводу ОУН [5, с. 20, 21]. Наприкінці 1930-х років Карпатська Україна виявилася єдиною державою, де невелика гілка українського народу проголосила свою незалежність і заявила про бажання жити державним життям. Такої можливості не мали ні українці, які перебували в складі СРСР, ні українці під владою Польщі та Румунії. Проте вони розглядали Карпатську Україну як край, де здійснюється спроба відродження української державності [4, с. 228]. Саме Закарпаття, чи не найбільш денаціоналізований, століттями

асимільований чужинцями український терен, став справжньою ареною боротьби за українську державність.

У 1937 році Євген Коновалець пропонує сформувати окремий штаб для Закарпаття. А восени 1938 року Орест Чемеринський видав книгу «Плятформа Закарпаття», яка стала свого роду програмою ОУН для будівничих Карпатської України. Її автор вважав, що визволення Закарпаття можливе тільки за умови досягнення незалежності всієї України [3, с. 36].

Загалом слід підсумувати, що політичні засади українського націоналізму періоду 1920–1930-х років були представлені низкою напрямків і концепцій. Серед них чільне місце належить ідеям Д. Донцова, котрі у своїй основі містили концептуальний стрижень української націоналістичної ідеології. Він зміг не лише аналітично осмислити головні проблеми української нації, але, що головне, – накреслити шлях їх подолання, насамперед – завдяки своїй ідеологічній доктрині, котра ґрунтувалась саме на тому головному чиннику – духу традиціоналізму, котрий здатний відродити духовність і творчі потуги нації, забезпечити їй цілісність і стабільний розвиток.

1. Алетіяно Є. (1974). Слово як криця. *Визвольний шлях*. Кн. 3-4. С. 259–276.
2. Баган О. Ю. (1994). *Липа: людина і мислитель*. К.: Видання Конгресу Українських Націоналістів, 40 с.
3. Вегеш М. (1993). До питання про участь ОУН в обороні Карпатської України. *Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія (історія, уроки, сучасність)*. Матеріали наукової конференції Всеукраїнського братства вояків УПА, 16-17 січня 1993 р., м. Івано-Франківськ. Стрий: ТОВ «УВІС». С. 36–39.
4. Вегеш М. М. (2000). *Історичні дослідження*: В семи томах. Ужгород: УЖДУ. Т. 2. 282 с.
5. Вегеш М. (1994). Організація українських націоналістів і Карпатська Україна (1938-1939 рр.). *Матеріали наукової конференції викладачів історичного факультету УЖДУ*. Ужгород. С. 20–25.
6. Гатчінсон Д. (2000). Культурний і політичний націоналізм (О. Проценко, В. Лісовий, Упор.). *Націоналізм: антологія*. К.: Смолоскип, 2000, с. 654–663.
7. Дашкевич Я. (1994). Комунізм, демократія, націоналізм: український варіант. *Універсум*. № 11–12. С. 15–20.
8. Донцов Д. (1991). *Дух нашої давнини*. Дрогобич: Видавництво «Відродження», 341 с.
9. Донцов Д. (2006). *Націоналізм*. Вінниця: ДП «ДКФ», 236 с.

10. Згурська В. Л. (2005). Проблема націоналізації держави у концепції політичного права Володимира Старосольського. *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. Вип. 29. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. С. 702–705.
11. Касьянов Г. В. (1999). *Теорії нації та націоналізму*: монографія. К.: Либідь, 352 с.
12. Кісь Р. (1998). Національна ідея. *Українська національна ідея. Бюлетень Всеукраїнського Наукового та Професійного Товариства імені Миколи Міхновського*. № 4. К.: Українська видавнича спілка. С. 17–29.
13. Кон Г. (2000). Західний і східний націоналізм. *Націоналізм: антологія*; упор. О. Проценко, В. Лісовий. К.: Смолоскип. С. 629–633.
14. Ленкавський С. (2002). *Український націоналізм* [Твори]; за ред. О. Сича. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, Т. 1. 600 с.
15. Ленкавський С. (1991). Фальшування історії України в інтересах неподільної Росії. *Причинки до суспільного мислення. Ч. 2: Большевизм і визвольна боротьба*. Toronto. С. 111–122.
16. Ленкавський С. (2006). Філософічні підстави «Націоналізму» Донцова. *Донцов Д. Націоналізм*. Вінниця: ДП «ДКФ», С. 228–232.
17. Липа, Ю. (1953). *Призначення України*. [2-е незмінене вид]. Нью-Йорк: «Говерля», 308 с.
18. Мандрик М. В. (2004). *Становлення ідеології інтегрального націоналізму в інтелектуальній спадщині української еміграції (1920-1930 рр.)*: (дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України). Переяслав-Хмельницький, 222 с.
19. Мандрик М. (2006). *Український націоналізм: становлення у міжвоєнну добу*. К.: Вид-во ім. О. Теліги, 392 с.
20. Миронець Н. (ред.). (2002). Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів. К.: Вид-во імені Олени Теліги. Т. 7: Документи Комісії Державного Планування ОУН (КДП ОУН), 208 с.
21. Мороз В. (2007). У пошуках українського Піночета? *Сціборський М. Націократія*. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», С. 4–14.
22. Ортега-і-Гасет Х. (1994). *Вибрані твори*: пер. з ісп. (В. Бурггардт, В. Сахно, О. Товстенко). К.: Основи, 420 с.
23. Патриляк І. (2011). Спроба вмістити велику історію у малій формулі... Рец. на: Franziska Bruder «Den Ukrainischen Staat erkämpfen oder sterben!»: Die Organisation Ukrainischer Nationalisten (OUN). 1929–1948. Berlin: Metropol, 2007. 299 s. *Український визвольний рух*, 15, 295–320.
24. Ребет Л. (1974). ОУН на ЗУЗ у половині 1930-их років. *Євген Коновалець та його доба*. Мюнхен: Видання Фондації ім. Євгена Коновальця, 1974. С. 525–536.
25. Рог В. (2007). Микола Сціборський: чин і творчість. *Сціборський М. Націократія*. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», С. 102–106.
26. Ситник О. М. Парадигма української націоналістичної ідеології в контексті національно-визвольної боротьби першої половини ХХ-го та

- початку ХХІ-го століть. *Дрогобицький краєзнавчий збірник / Гол. редкол. Л. Тимошенко, упоряд. і наук. ред. М. Галів, В. Ільницький. Спецвипуск II*. Дрогобич: Посвіт, 2015. С. 348-357.
27. Сич О. (2005). Внесок Степана Ленкавського у формуванні та розвиток ідеології ОУН. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Вип. 13. Ужгород: СМП «Вісник Карпат». С. 152–161.
28. Слободянюк М. А. (2008). Рец. на кн.: Іваненко В., Якунін В. ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології. Дніпропетровськ: Арт-прес, 2006. 424 с. *Український історичний журнал*, 3, 216–223.
29. Сміт Е. Д. (2004). *Націоналізм: теорія, ідеологія, історія*: пер. з англ. (Р. Фещенко). К.: «К. І. С.», 170 с.
30. Сціборський М. (2007). *Націократія*. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 112 с.
31. Футала В. Український націоналізм 1920–1930-х рр. на порівняльному тлі інших європейських націоналізмів: історіографічні оцінки та судження. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. С. 38–63.
32. Харахаш Б. (1995). Липа Ю. Призначення України. *Огляд: реф. зб.* Вип. 2. (Ф. М. Кирилюк, Ред.). К.: Академпрес. С. 117–125.

Ігор Тодоров,

доктор історичних наук, професор кафедри
міжнародних студій та суспільних комунікацій
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

СТРАТЕГІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО УКРАЇНИ З СУСІДНІМИ КРАЇНАМИ ЯК ОДИН З ІНСТРУМЕНТІВ ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ

Стратегічне партнерство – це особливий тип міждержавних відносин, який побудований як послідовна система взаємодії держав у напрямі реалізації спільних стратегічних завдань, інтересів та цілей. На відміну від союзницьких відносин стратегічне партнерство не передбачає жорсткої системи зобов'язань політичного, економічного, гуманітарного або безпекового характеру. У широкому розумінні стратегічне партнерство – це система взаємодії двох або кількох держав, яка ґрунтується на визнанні спільних цінностей та/або бачення, високому рівні співробітництва у визначених сферах, обопільній зовнішньополітичній підтримці, зокрема в рамках міжнародних організацій, узгодженні позицій у кризових ситуаціях та при вирішенні міжнародних конфліктів. При цьому можливі розходження позицій країн-партнерів з тих або інших питань не повинні істотно впливати на розвиток стратегічного співробітництва в цілому [4].

Дії Російської федерації надають сучасним міжнародним відносинам ознаки хаосу та невизначеності. Взаємна залежність суб'єктів міжнародних відносин зростає, що вимагає пошуку нових форм для їх координованої та узгодженої взаємодії. Новітні виклики міжнародній безпеці, які мають транскордонний характер, потребують спільних відповідей з боку євроатлантичної спільноти націй.

В умовах російської агресії на перший план виходить завдання побудови гнучкої й диференційованої системи відносин України з ключовими міжнародними акторами, яка відповідатиме викликам глобалізованого світу і сприятиме посиленню ролі нашої держави на світовій арені. Наша країна вже давно відійшла від беззастережного оголошення будь-кого «стратегічним партнером» притаманного початку 2000-х рр. Це суттєво зменшувало ефективність цього важливого зовнішньополітичного інструменту, заважало

спрямуванню зусиль на розвиток дійсно значущих, стратегічно важливих для нашої держави моделей відносин та механізмів взаємодії.

Вибір Україною стратегічних партнерів ґрунтується на стратегічному баченні шляхів розвитку держави, обумовлений усвідомленням її національних інтересів і засобів їх реалізації. В умовах російської агресії характер цих відносин набуває життєво важливого значення для існування і розвитку нашої держави.

Зміцнення і розвиток стратегічних відносин, надання їм більш глибокого змісту має становити провідну сферу застосування зусиль української дипломатії та інших державних інституцій. Партнер має бути зацікавлений у стратегічному співробітництві як складовій реалізації власних національних інтересів. Система стратегічного партнерства нашої держави формується згідно з обраним Україною стратегічним курсом на європейську та євроатлантичну інтеграцію. Відносини України з різними стратегічними партнерами не повинні входити у суперечність між собою, мають бути максимально гармонізованими, на що і спрямовуються зусилля української дипломатії.

Головною об'єднувальною метою стратегічних відносин України з іншими країнами на сучасному етапі є протидія глобальним викликам з боку РФ в цілому і російській інвазії в Україну, зокрема.

Житєво важливим є поглиблення стратегічного партнерства з США та їхніми союзниками на східному фланзі НАТО. Стратегічне партнерство з Заходом водночас виступає стимулом внутрішніх трансформацій в Україні. Стратегічні відносини України з країнами ЄС та НАТО вибудовуються за політичними, економічними, юридичними напрямками, передбачають максимальну інтенсифікацію торговельних, соціальних, культурних зв'язків, поглиблення співробітництва у сфері безпеки, охоплюючи фактично всі можливі напрямки співробітництва. При цьому вони забезпечені відносно ефективною системою механізмів їх реалізації, яка базується на Угоді про асоціацію з ЄС та партнерстві з розширеними можливостями з НАТО.

На регіональному рівні найбільш розвиненими, конкретизованими і визначеними є відносини стратегічного партнерства України з Польщею. Процес зближення національних інтересів обох країн, розпочатий із набуттям Україною незалежності, був підтриманий низкою двосторонніх зовнішньополітичних кроків,

що започаткували шлях подолання історичних суперечностей, примирення та стратегічної співпраці заради спільного європейського майбутнього обох країн. У дусі стратегічного партнерства Польща добровільно взяла на себе низку моральних зобов'язань перед Україною щодо захисту її інтересів у рамках ЄС, підтримки суверенітету, територіальної цілісності та євроінтеграційних прагнень нашої держави. Усвідомлення надзвичайно вигідних для обох країн перспектив політико-економічного співробітництва є чинником, дія якого може потенційно сприяти інтенсифікації процесів приєднання України до європейських структур.

Побудова послідовної і транспарентної системи відносин стратегічного партнерства має забезпечити Україні поступальний демократичний розвиток, випереджальне здійснення суспільної модернізації та зміцнення міжнародних гарантій її безпеки.

Згідно з новітньою Стратегією національної безпеки першим пріоритетом національних інтересів України та забезпечення національної безпеки є відстоювання незалежності і державного суверенітету, відновлення територіальної цілісності у межах визнаного міжнародним правом державного кордону України. Реалізація цього пріоритету забезпечуватиметься за такими напрямками: відновлення територіальної цілісності та державного суверенітету на тимчасово окупованих територіях у Донецькій і Луганській областях, Автономної Республіки Крим та міста Севастополь; розвиток особливого партнерства з Організацією Північноатлантичного договору з метою набуття повноправного членства України в НАТО. Для зміцнення позицій Російська Федерація застосовує енергетичну та інформаційну «зброю», намагається впливати на внутрішньополітичну ситуацію у європейських державах. Особлива увага приділяється країнам Центрально-Східної Європи. З метою захисту власних національних інтересів та зміцнення регіональної безпеки Україна розвиватиме: стратегічне партнерство з Азербайджанською Республікою, Грузією, Литовською Республікою, Республікою Польща, Турецькою Республікою; партнерські відносини з іншими державами Балтії та державами Північної Європи, а також тісні добросусідські відносини з державами Центральної та Південно-Східної Європи; практичну взаємодію з державами – членами НАТО в гарантуванні безпеки у Чорноморському басейні [3]. Отже, в українській стратегії

національної безпеки немає прямої згадки про Румунію. Відсутність згадки про Румунію не залишилася непоміченою в цій країні.

На наш погляд, Люблінський трикутник (Литва-Польща-Україна) потребує на розширення шляхом долучення Румунії. Варто підкреслити, що Румунія розглядає Росію як загрозу власній безпеці. Це зазначено в Національній стратегії оборони, затвердженій Парламентом Румунії в червні 2020 р. Румунія бере на себе відповідальність за зміцнення демократії на пострадянському просторі. Водночас прикро для нас, що Румунія не надає великого значення відносинам з Україною у подоланні загроз із боку Російської Федерації. Україна згадується лише двічі: у розділі про Стратегічне становище Румунії на регіональному рівні та коли йдеться про мінливість ситуації в галузі безпеки на Західних Балканах. У цьому документі Румунія покладається на виконання безпекових цілей лише на стратегічних партнерах з Європейського Союзу та НАТО [5].

Саме російська агресія обумовлює безпекову ситуацію в Центрально-Східній Європі. Країни регіону стали головним прихильником збільшення військової присутності НАТО та створення системи оборони на європейській периферії. У країнах – західних сусідах України питання перегляду членства ані в НАТО, ані в Європейському Союзі в жодному випадку не стоїть.

З розпадом комуністичних диктатур на сході континенту цінності вільного світу розширилися за межами колишньої залізної завіси. І колишні радянські сателіти, звільнившись, обрали Північноатлантичний альянс. Геополітично його східний фланг залишається найбільш вразливим, тому держави регіону змушені координувати свої стратегії безпеки. За ініціативою глав держав Румунії та Польщі в 2015 р. був започаткований формат «Бухарестської дев'ятки» (В9), який об'єднав країни Центрально-Східної Європи – члени НАТО (Румунія, Болгарія, Чехія, Естонія, Угорщина, Латвія, Литва, Польща та Словаччина). Перший саміт В9 відбувся в листопаді 2015 р. в Бухаресті, другий – у Варшаві в червні 2018 р., третій – у кінці лютого 2019 р. в Кошицах. Країни В9 підтримують політику «відкритих дверей», територіальну цілісність та суверенітет України, Грузії та Молдови. Президент Румунії К. Йоганніс підкреслив, що необхідно надавати більшу підтримку східним партнерам НАТО, таким як Україна і Грузія, щоб підвищити їхню здатність захищати себе від будь-якої загрози, будь то військова,

кібер або чисто пропагандистська [1]. Заслуговує на увагу пропозиція приєднання України до Бухарестської дев'ятки [5], принаймні як спостерігача (В9+1).

На змістовне стратегічне партнерство з сусідніми країнами Центрально-Східної Європи впливає потужна пропагандистська діяльність РФ. Механізми її реалізації є різними: власне проросійська дезінформація, спотворення фактів про війну на Донбасі, створення проросійських організацій та сайтів новин, які висвітлюють події в потрібному ракурсі. Основні меседжі пропаганди – це створення ворожого образу США, неспроможності ЄС вирішувати нагальні питання та поширення дезінформації щодо «нацистської» влади в Україні.

В Україні часто можна почути посилення на «руку Кремля» й на те, що конфлікти України із сусідами відповідають інтересам Москви. Безумовно, це певною мірою, так. Варто мати на увазі, що в Угорщині, з одного боку, російські медіа не мають впливу на інформаційний простір, а з іншого, при владі в Будапешті є політичні сили, які часто критикують ЄС та Захід. І тези їхньої критики збігаються з позицією Росії. Водночас Україні не варто занадто розраховувати на підтримку країн-членів ЄС і НАТО у конфлікті з Угорщиною. До того ж Румунія, Угорщина, Словаччина, Чехія, Польща, Болгарія, Литва, Латвія та Естонія входять до «В9», де є правило – публічно не коментувати і не критикувати зовнішню політику один одного. Водночас отримання неформальної підтримки можливо з боку Румунії і Словаччини (до речі, це єдина країна-сусід, яка не протестувала щодо положень Закону України про освіту), які мають схожі проблеми з угорською меншиною.

Отже, країни Центрально-Східної Європи члени-НАТО об'єктивно мають бути стратегічними партнерами України саме через спільну позицію Альянсу до агресивної політики Росії. Водночас зреалізувати це неможливо через угорське блокування засідань Комісії України-НАТО. Це зменшує потенціал стратегічного партнерства країн регіону.

1. Герасимчук С. *Бухарест 9: у пошуках співпраці на східному фланзі НАТО?* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://prismua.org/wp-content/uploads/2019/06/%D0%91%D1%83%D1%85%D0%B0%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82.pdf> (дата звернення: 24.11.2020).
2. Залучення України до «Бухарестської дев'ятки» сприятиме зміцненню безпеки Чорноморського регіону, *Кулеба*. [Електронний ресурс]. Режим

- доступу: <https://uatv.ua/zaluchennya-ukrayiny-do-buharestskoyi-dev-yatky-spruyatyme-zmitsnennyu-bezpeky-chornomorskogo-regionu-kuleba/> (дата звернення: 03.12.2020).
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України». Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (дата звернення: 21.09.2020).
 4. Стратегічне партнерство України. Аналітична записка / Б. Парахонський, Г. Яворська. *Національний інститут стратегічних досліджень*. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://old2.niss.gov.ua/articles/600/> (дата звернення: 12.11.2020).
 5. Ucraina spune «Pas!» unui parteneriat strategic cu România. *Сайт Моніторингу оборони та Безпеки* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://monitorulapararii.ro/ucraina-spune-pas-unui-parteneriat-strategic-cu-romania-1-33327> (дата звернення: 07.11.2020).

Анатолій Ключкович

доктор політичних наук, доцент кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ВПЛИВ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2020 р. НА ПАРТІЙНО-ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК СЛОВАЧЧИНИ

Партійна система Словаччини динамічно розвивається у світлі сучасних викликів і віддзеркалює ті ключові проблеми, які хвилюють громадян-виборців. Парламентські вибори 2020 р. відбувалися в контексті доволі напруженої суспільної атмосфери, пов'язаної з урядовою кризою, корупційними скандалами, вбивством журналіста Я. Куціака та масштабними акціями громадського протесту. Словацьке суспільство потребувало нового курсу розвитку держави та прагнуло кардинальних політичних змін. Разом з тим, результати парламентських виборів 2020 р. стали доволі неочікуваними, зафіксувавши низку нових тенденцій партійно-політичного розвитку Словаччини. З парламентськими виборами 2020 р. дослідники пов'язують продовження «стабільної нестабільності» [1], «тріумф популізму» чи «перезавантаження» партійно-політичної системи [2, с. 12].

За результатами виборів 2020 р. парламентське представництво отримали шість політичних сил, які разом здобули 71,5% голосів виборців (див. табл.). Оскільки 18 партій не подолали 5%-вий прохідний бар'єр, то досить значна частка голосів виборців не була конвертована у відповідні мандати і розподілена між партіями-переможцями. Частка т. зв. «втрачених» голосів склала 28,5% і стала найвищою в електоральній історії Словаччини. В умовах кризи довіри до влади неврахування електоральної волі та політичних симпатій створює додаткові ризики для легітимації політичного представництва і посилює розчарування громадян у самому інституті виборів.

Таблиця.

Результати парламентських виборів 2020 р. у Словаччині

Політична сила	Частка отриманих голосів	Кількість мандатів	Зміни в порівнянні з виборами 2016 р. (+/-)	
			Голоси	Мандати
OĽaNO	25,02 %	53	+14 %	+34
Smer-SD	18,29 %	38	-9,99 %	-11

Sme rodina	8,24 %	17	+1,62 %	+6
Kotlebovci-ĽSNS	7,97 %	17	-0,07 %	+3
PS/Spolu (коаліція)	6,96 %	0	–	–
SaS	6,22 %	13	-5,88 %	-8
Za ľuďí	5,77 %	12	–	–
KDH	4,65 %	0	-0,29 %	–
MKÖ-MKS	3,90%	0	–	–
SNS	3,16 %	0	-5,48 %	-15
Most-Híd	2,05 %	0	-4,45 %	-11

Джерело: [3].

Вибори 2020 р. зафіксували значну електоральну перевагу широкоспектрального політичного руху «Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti, Nova, Kresťanská únia, Zmena zdola» (OĽaNO) на чолі з І. Матовічем, викристалізувавши нового лідера в партійній системі. Перемога OĽaNO значною мірою відобразила зміну пріоритетності електоральних уподобань, оскільки події останніх років загострили увагу виборців на проблемах зловживань і корупції у вищих ешелонах влади. Ідеологічний профіль партії є аморфним, еклектично поєднуючи консервативні, ліберальні позиції та протестні гасла, а комунікативний підхід харизматичного і скандального І. Матовіча демонструє відмову від стандартних методів спілкування з електоратом, гнучко і динамічно реагуючи на суспільні запити. Свою виборчу кампанію І. Матовіч та OĽaNO побудували на популістських гаслах боротьби з мафією і злочинністю у владі, на поляризованому протиставленні «простих людей» і «корумпованих політиків», що знайшло широке суспільне сприйняття і підтримку в контексті невдоволення правлячою партією «Smer-SD» та її лідером Р. Фіцо. OĽaNO не є стандартною програмною партією, яка опирається на розвинуту організаційну структуру та стабільне членство. Коли в 2012 р. виборчий проект І. Матовіча подолав прохідний бар'єр і вперше увійшов до парламенту, йому пророкували нетривале політичне майбутнє. Але згодом OĽaNO неодноразово доводив свою політичну життєздатність, нарощуючи електоральний потенціал. Однак, попри третю каденцію в парламенті, OĽaNO все ще залишається аморфним і нестійким політичним утворенням, що не сприяє його діяльності як правлячої сили.

У проекції двомірної ідеологічної шкали «ліві – праві» ліва частина спектру асиметрично послабилася у зв'язку з електоральною

поразкою Smer-SD. Однак і правоцентристське представництво в парламенті, попри кількісну перевагу, не реалізувало свій електоральний потенціал. Зокрема, неочікуваним був провал фаворита передвиборчих прогнозів – ліберальної коаліції «Progresívne Slovensko» і «Spolu», якій не вистачило для подолання 7%-го прохідного бар'єра 0,04% голосів. Як наслідок, табір ліберальних політичних сил (Sloboda a Solidarita, Spolu, Progresívne Slovensko, Za ľuďi) втратив можливість здійснити системні перетворення в країні на відповідній ідеологічній основі.

З іншого боку, усупереч очікуванням, не посилювалися позиції протиліберальної партії «Kotlebovci-ĽSNS», діяльність якої має правоекстремістські ознаки. Котлебівці, по суті, повторили свій минулий результат на рівні 8% голосів, але при цьому зберегли потенціал зростання, оскільки за них голосує значний відсоток молоді. Зростання популярності ультраправих гасел зумовлено комплексом причин і чинників, серед яких: низька довіра значної частини словаків до політичної еліти та мейнстрімних партій; незадоволеність індивідів своїм соціально-економічним становищем; ісламофобія та негативна реакція на вплив до ЄС мігрантів з мусульманських країн; традиційні антиромські настрої в окремих регіонах; страх втрати національних, культурних цінностей внаслідок посилення глобалізаційних, інтеграційних процесів та ін. Крім того, електоральний статус і перспективи партії посилюються на фоні слабких результатів інших націоналістичних сил, насамперед SNS, яка не пройшла до парламенту. Ідеологічний профіль партії М. Котлеби залишається незмінним – суміш ультра націоналізму, популізму, євроскептицизму й антиглобалізму.

Етнонаціональна складова парламентського представництва значно послабилася в результаті виборів 2020 р. Уперше з 1990 року в словацькому парламенті не буде політичної партії, яка представляла б інтереси угорської спільноти. Ця обставина може вплинути на міжнаціональні відносини в країні, зважаючи на те, що угорці становлять близько 10% населення. Участь партії «Most-Híd» у суперечливій коаліції зі Smer-SD і SNS (2016–2020 рр.) не залишилася без уваги її прихильників і негативно позначилася на загальному результаті партії (2,1%). Нова партія MKÖ-MKS, з якою Most-Híd безуспішно вів перемовини про співпрацю на виборах 2020 р., не отримала представництво в парламенті (3,9%). Поряд з угорськими партіями, не змогла подолати бар'єр і Slovenská národná

strana (SNS), яка протягом минулої урядової діяльності відійшла від радикальних націоналістичних позицій, тим самим втративши й частину протестного електорату [2].

Результати SNS і угорських партій засвідчили наступне: по-перше, національне питання не було пріоритетним для словацьких виборців у 2020 р., поступаючись проблемам корупції та злочинності у владі; по-друге, криза національної ідентичності як чинника електорального вибору доповнює кризу конфесійної ідентичності, про яку свідчить друга поспіль поразка на парламентських виборах партії «Kresťanskodemokratické hnutie» (KDH). Послаблення напруги в соціополітичних площинах «словаки – угорці» та «церква – держава» свідчить про зміну структури «традиційних» розмежувань, що знаходили партійну репрезентацію впродовж усього розвитку Словаччини.

Значно послабилися політичні позиції й колись могутньої та консолідованої партії «Smer-SD», яка знаходилася при владі з 2006 р. (з нетривалою перервою у 2010–2012 рр.). Попри друге місце на виборах 2020 р. (18,3%), коаліційний потенціал партії є мінімальним, оскільки її партнери по коаліції 2016–2020 рр. (SNS і Most-Híd) не подолали прохідний бар'єр. Проблеми в Smer-SD почалися після відставки Р. Фіцо з поста прем'єр-міністра у 2018 р. і поглибилися у 2019 р., коли на президентських виборах перемогла його конкурентка З. Чапутова. Електоральний потенціал Smer-SD ослаб і в результаті останніх регіональних (2017 р.) і комунальних (2018 р.) виборів. У 2020 р. партія увійшла в фазу внутрішньополітичної турбулентності та дезінтеграції. Внаслідок гострого конфлікту в Smer-SD відбувся розкол, і частина політиків на чолі з експрем'єром П. Пеллегріні утворили нову партію «Hlas-SD». Крім кадрових втрат, Smer-SD потребує серйозної корекції ідейно-програмних позицій, якщо партія хоче зберегти за собою нішу соціал-демократичної сили. У нових непростих умовах Smer-SD важко буде відновити свої електоральні позиції, і вірогідно, вибори 2020 р. підвели ризику під багаторічним політичним домінуванням партії.

За результатами виборів 2020 р. зберігся традиційно притаманний словацькій політиці тренд нових партій і об'єднань, які вперше здобувають парламентське представництво. Зокрема, у 2020 р. до парламенту увійшов новий політичний суб'єкт – партія експрезидента А. Кіски «Za ľuďi» (5,77%), яка позиціюється як

правоцентристська, проєвропейська сила, поєднуючи ліберальні та консервативні гасла і методи діяльності.

Вибори підтвердили тенденцію до структурної трансформації партійної системи Словаччини. Відбувається подальша ерозія «структурного ядра» словацької партійної системи, яке тривалий час утворювали програмні партії, і конструювання нового співвідношення політичних сил, за якого зростає електоральна вага нових, «нетрадиційних» партійних проєктів без досвіду політичної діяльності, без чітких і обґрунтованих програмно-ідеологічних позицій. За таких умов важко прогнозувати розвиток партійно-політичної системи Словаччини.

Знижує рівень інституціоналізації партійної системи й високий ступінь персоналізації словацької політики, що, з одного боку, посилює електоральну ідентифікацію партій з популярними лідерами (І. Матовіч, Б. Коллар, А. Кіска, Р. Фіцо, М. Котлеба), а з іншого – послаблює інституційну та ідеологічну основу їхньої діяльності, створює загрози для існування партій без свого «обличчя».

Ключовою тенденцією є зростання популізму у виборчих кампаніях словацьких партій та конкуренції на ринку популістичних гасел. Протестні заклики, соціальна демагогія, національний популізм – це електорально сприйнятливі теми, які беруть на вістря виборчих кампаній як опозиційні, так і владні політичні сили. Від владного чи опозиційного статусу партії залежить тільки інтенсивність використання популістичних гасел. Протестна популістична риторика, інколи й антисистемної спрямованості, відкрила шлях до влади партіям OĽaNO і «Sme rodina». Разом з тим, до антидемократичної риторики вдавалася тільки одна представлена в парламенті партія «Kotlebovci-ĽSNS».

З-поміж основних причин посилення популізму у Словаччині варто виокремити: денационалізацію політики та посилення впливу глобальних управлінських структур, що створює ґрунт для діяльності популістських партій з антиглобалістськими, антиіммігрантськими та євроскептичними гаслами; медіатизація політики, яка зумовлює послаблення ролі партійного апарату та посилення безпосереднього зв'язку партійних лідерів з виборцями, сприяючи персоніфікації політики та ускладнюючи інституціоналізацію партій; низький рівень інституціоналізації політичних партій і партійної системи в цілому, що змушує партії продукувати популістичні гасла, а не ідеологічно структуровані преференції виборців; політичне відчуження і

критично високий рівень недовіри громадян до мейнстрімних партій і політиків (від 55 до 80%) [2, с. 15–16].

Створення владної коаліції в складі чотирьох політичних сил (OĽaNO, SaS, Sme rodina, Za ľudí), попри свій надлишковий формат (95 з 150 мандатів), несе потенційні ризики для тривалості та результативності функціонування уряду: по-перше, коаліційні партнери не мають досвіду владної співпраці; по-друге, партіям і лідерам бракує досвіду управління державою; по-третє, партійні структури відрізняються внутрішньою організацією, її стійкістю та механізмами прийняття рішень; по-четверте, новий уряд постав перед складними викликами, як очікуваними (обіцяними І. Матовічем системними перетвореннями в сферах правосуддя, боротьби з корупцією, охорони здоров'я), так і не очікуваними (коронокриза), які вимагають максимальної мобілізації ресурсів; по-п'яте, узгодження позицій між коаліційними партнерами діяльності буде непростим, оскільки OĽaNO та Sme rodina – партії нестандартного, популістського типу, а SaS і Za ľudí – ідеологічно профільовані партії.

У рамках урядової коаліції виникає все більше напружених ситуацій, коли представники менших урядових партій – SaS і Za ľudí – висловлюють незгоду з кроками OĽaNO та Sme rodina. Уже з самого початку функціонування коаліції питання безпеки населення і захисту економіки в умовах світової пандемії COVID-19 викликали протистояння між прем'єром І. Матовічем, з одного боку, та представниками SaS та Za ľudí – з іншого. До ризиків для внутрішньої згуртованості коаліції також можна зарахувати різні погляди партій на деякі «культурно-етичні» питання (традиційне розмежування навколо консервативно-ліберальної осі) та відкритий стиль спілкування прем'єр-міністра І. Матовіча, який оголює перед громадськістю внутрішні проблеми в коаліції, тим самим піддаючи тиску партнерів по коаліції (особливо SaS та Za ľudí) [4, с.132]. Прем'єр-міністру І. Матовічу важко відійти від багаторічного образу конфронтаційного і протестного опозиціонера. Також чимало критики викликає і реалізація коаліцією соціального та економічного курсу розвитку держави в умовах нових викликів.

Отже, динаміка партійно-політичного розвитку Словаччини обумовлена комплексом ендо- і екзогенних проблем і викликів, які постали перед країною. Проблеми корупції, зловживань у владі, світової пандемії, міграції знаходять різне розв'язання в програмах

партій і риториці їхніх лідерів. Останні парламентські вибори зафіксували низку складних тенденцій партійно-політичного розвитку, частина з яких прослідковувалася вже в рамках кількох електоральних циклів, а частина – проявилася тільки в 2020 р. З-поміж основних тенденцій партійно-політичного розвитку Словаччини варто виокремити наступні: подальша ерозія «структурного ядра» партійної системи, яке є основою стабільності, прогнозованості її розвитку; нестійкість парламентського представництва партій, що не сприяє стабільності парламентсько-урядової системи; асиметрія партійної системи в проекції двомірної шкали «ліві – праві» зі значним послабленням лівої частини спектру та надмірною фрагментацією правої, що ускладнює формування і функціонування коаліцій; завершення багаторічного політичного домінування Smer-SD; зростання електорального впливу та кількісного представництва політичних суб'єктів популістичної, протестної спрямованості; збереження представництва в парламенті партії, діяльність якої має правоекстремістські ознаки.

1. Gyárfášová O. Slovenské voľby 2020: potvrdenie «stabilnej nestability» (6 březen 2020). URL: https://cz.boell.org/cs/Slovak_elections_2020/ (дата звернення: 10.10.2020)
2. Остапець Ю., Ключкович А. Між мейнстрімом і популізмом: особливості розвитку партійної системи Словацької Республіки у контексті парламентських електоральних циклів. *«Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та теми забезпечення прав національних меншин»*. Матеріали V Науково-практичної конференції (Ужгород, 25 вересня 2020 року). Ужгород. 2020. С. 6–17.
3. Statistický úrad Slovenskej republiky. URL: <https://slovak.statistics.sk> (дата звернення: 10.10.2020)
4. Slovenské voľby '20. Akú zmenu priniesli Slovenské voľby '20. Akú zmenu priniesli / G. Mesežnikov ed. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2020. 223 s.

Юрій Остапець,
декан факультету суспільних наук
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
доктор політичних наук, професор

Юрій Копинець,
старший викладач кафедри міжнародних студій
і суспільних комунікацій факультету історії і міжнародних відносин
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ВИБОРУ ГРОМАДЯН ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ 2020 РОКУ В УКРАЇНІ

Місцеві вибори 2020 р. відбулися у період завершення чергового етапу реформи децентралізації, наслідком якої були ліквідація значної кількості районів, шляхом їх об'єднання та утворення об'єднаних територіальних громад (ОТГ). А відтак і бюджетні відносини з центром ОТГ будуть будувати поза розподілом коштів через обласні та районні ради. Це, у свою чергу, підвищило значимість виборів голів та депутатів рад ОТГ. Іншими словами зросла політична суб'єктність місцевих еліт. В Україні за результатами цієї реформи кількість районів зменшилася з 390 до 136 і було утворено 1438 об'єднаних територіальних громад [16].

Місцеві вибори 2020 р. відбулися за новими правилами, які були запроваджені виборчим кодексом, прийнятим у грудні 2019 р. А нові правила встановили пропорційну систему виборів з напіввідкритими списками [2]. Напіввідкритість виборчих списків привела до того, що до рад різного рівня пройшли 67 кандидатів, які набрали нуль голосів виборців і потрапили до ради із закритого партійного списку [3].

Але з іншого боку, нові правила суттєво підвищили значущість політичних партій у виборчому процесі, оскільки в ОТГ, де більше 10 тис. виборців, вибори проводилися винятково на партійній основі. А це в майбутньому (якщо не буде суттєвих змін у законодавстві) має привести до розбудови партійної структури на місцях і до співпраці депутатів з виборцями. За результатами виборів 16,6 % депутатів обрано як самовисуванців, а 83,4 % як таких, які висунуті осередками партій [13].

Оскільки головними суб'єктами виборчого процесу були політичні партії, зупинимося детальніше на партійному вимірі виборів. Класифікувати партії, які брали участь у місцевих виборах, можна таким чином:

1. Парламентські партії («Слуга народу», «Європейська солідарність», ВО «Батьківщина», «Опозиційна платформа – За життя» (ОПЗЖ)).
2. «Старі» загальноукраїнські партії. Це партії, які відомі виборцю, неодноразово брали участь у виборах, і кожна з яких має свою електоральну історію та територіальну локалізацію прихильників: ВО «Свобода», «Партія Шарія», «Громадянська позиція», «Сила і Честь», Радикальна партія Олега Ляшка, «Удар» та інші.
3. «Нові» загальноукраїнські партії. Це політичні партії, які вперше беруть участь у виборах. Одне із завдань їхньої участі – «розкрутка» партійного бренду напередодні наступних президентських і парламентських виборів: «За майбутнє», «Пропозиція», «Перемога Пальчевського».
4. Регіональні партії. Вони також є «старі» і «нові». «Нові» утворені зазвичай шляхом ребрендингу напередодні виборів.

На феномені регіональних партій ми зупинимося детальніше, оскільки вони мали високі показники за результатами виборів. Перш за все слід зазначити, що до 2010 р. ми можемо говорити не так про регіональні партії, як про партії Сходу і Заходу України, які утворилися внаслідок соціокультурного розмежування. І лише після того, як місцеві вибори з 2010 р. починають проводитися окремо від парламентських, можна спостерігати активну участь у них регіональних партій / партій місцевих еліт.

Загалом партійну систему України на регіональному рівні утворюють такі складові:

1. Загальнонаціональні парламентські політичні партії, які на виборах до ВР України подолали виборчий бар'єр.
2. Загальнонаціональні непарламентські партії, які отримали на виборах до ВР України не менше 1 % голосів виборців, і відповідно мають вплив на партійну конкуренцію.
3. Регіональні політичні партії:
 - партії, які отримують перемогу на місцевих виборах / представлені в обласних радах в одній або декількох областях України, і мають значний вплив на формування місцевих органів влади;

– етнічні регіональні партії, які функціонують на територіях компактного проживання національних меншин.

4. Субрегіональні партії / локальні партії (партійні проекти), які ситуативно використовують місцеві політики для забезпечення електоральної підтримки на виборах до органів місцевого самоврядування (обласні, районні, місцеві ради). Такі партії висувають свої списки в обмежене число рад (декілька районних, декілька міських тощо), а їх регіональна локалізація пов'язана з дієздатністю одиничних місцевих осередків або надання партійного брэнда зацікавленим учасникам виборчого процесу [11, с. 130–131].

До головних причин виникнення регіональних політичних партій в Україні можна зарахувати:

1. Регіональний поділ України на Захід – Схід.
2. Етномовне розмежування та компактне проживання національних меншин на певній території.
3. Створення регіональних партій адміністративним методом (партії влади) керівниками областей, міст тощо.
4. Розмежування в часі проведення місцевих і парламентських виборів, починаючи з 2010 р.
5. Прагнення регіональної еліти зберегти вплив і контроль над місцевими ресурсами.
6. Реформа з децентралізації влади і як наслідок – утворення об'єднаних територіальних громад та інші [11, с. 128–129].

Отже, із прийняттям нових правил місцевих виборів суттєво підвищується роль політичних партій у них. Як зазначили в Комітеті виборців України (КВУ), у місцевих виборах 2020 р. взяли участь 194 політичні партії з 349 зареєстрованих станом на січень 2020 р. У місцевих виборах 2015 р. участь брали 140 політичних партій [8].

Усього було зареєстровано 212 530 кандидатів, висунутих політичними партіями до місцевих рад різних рівнів. Понад 50 % кандидатів (1107675) у всіх регіонах України висунуто шістьма партіями: ВО «Батьківщина» (21465 кандидатів), «Слуга народу» (21455), «За майбутнє» (20238), «Європейська солідарність» (19990), «Опозиційна платформа – За життя» (ОПЗЖ) (15990), «Наш край» (11627).

У місцевих виборах 2020 р. взяли участь понад 30 іменних партій: Радикальна партія Олега Ляшка (8839 кандидатів), «УДАР» Віталія Кличка (3940), «Перемога Пальчевського» (2993), «Українська стратегія Гройсмана» (1816), «Блок Вілкула «Українська

перспектива» (1563), «Блок Світличної разом» (1319), «Блок Кернеса – Успішний Харків» (1312), «Партія Шарія» (1311), «Команда Андрія Балого» (858), «Громадянський рух Миколи Томенка «Рідна Україна» (771), «Українська морська партія Сергія Ківалова» (717), «Партія Ігоря Колихаєва «Нам тут жити» (689), «Партія простих людей Сергія Капліна» (450), «Блок Володимира Сальдо» (391), «Команда Сергія Рудика. Час змін» (376), «Партія Володимира Буряка «Єднання» (300), «Команда Левченка «Народовладдя» (258), «Команда Самчишина» (171), «Єдність Олександра Омельченка» (141), «Команда Михайлішина» (121), «Команда Сергія Мінька» (110), «Еко партія Береза» (110), «Команда Максима Єфімова «Наш Краматорськ» (96), «Громадсько-політичний рух Валентина Наливайченка «Справедливість» (96), «Блок Дмитра Голубова» (94), «Блок Вадима Бойченка» (80), «Команда Ігоря Сапожка – Єдність» (76), «Громадсько-політична платформа Надії Савченко» (64), «Блок Едуарда Гурвіца» (58), «Соціалістична партія Олександра Мороза» (54) [13].

У назвах близько 20 партій використовувалася регіональна складова: Українська Галицька партія (2442), «Блок Кернеса – Успішний Харків» (1312), «Рідне Закарпаття» (876), «Черкащани» (871), «Партія вінничан» (397), «Херсонці» (149), «Команда Єфімова – Наш Краматорськ» (96), «Березанська громада» (80), «Біла Церква разом» (42), «Рівне разом» (42), «Команда Дніпра» (41), «Миколаївці» (39) та інші [13].

Результати місцевих виборів 2020 р. в Україні: регіональний вимір.

За підсумками Центральної виборчої комісії (ЦВК) станом на 18 листопада 2020 р. (відомості про результати виборів у 1517 місцевих радах, що становить 96,2 % від загальної кількості місцевих рад) найбільшу кількість депутатських мандатів у загальнонаціональному масштабі отримали до рад різного рівня партії «Слуга народу» (17, 5 %), «Батьківщина» (12,3 %), ОПЗЖ (11,7 %) [13] (Див. Таблицю 1).

Комітет виборців України порівняв результати провладних партій на місцевих виборах 2010, 2015 та 2020 рр. до обласних рад та міських рад обласних центрів. Було встановлено, що партія «Слуга народу» набрала найменшу кількість голосів виборців – 13 %. Тоді як Партія регіонів у 2010 р. здобула 38 %, «Блок Петра Порошенка «Солідарність» у 2015 р. – 19 % [4].

Таблиця 1

Результати місцевих виборів 2020 року: партійний вимір

Назва партії	Відсоток від загальної кількості депутатських мандатів (%)	Кількість депутатських мандатів	Кількість обласних рад, у яких отримані мандати
Слуга народу	17,5	5809	25
ВО «Батьківщина»	12,3	4093	23
ОПЗЖ	11,7	3881	19
За майбутнє	11,4	3773	22
Європейська Солідарність	10,7	3543	25
Наш край	5,1	1694	5
ВО «Свобода»	2,6	863	5
Українська стратегія Гройсмана	1,7	567	1
Пропозиція	1,6	549	4
Радикальна партія Олега Ляшка	1,6	535	5

Порівняльний аналіз виборів у розрізі регіонів подано у таблиці 2. У таблиці 2 розглянуто результати виборів (кількість мандатів) до обласних рад у розрізі трьох регіонів: Західного, Центрального і Південно-Східного. Західний регіон – це Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Волинська, Чернівецька області. Чисельність обласних рад Західного регіону становить 488 депутатів. Центральний регіон – Київська, Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Хмельницька, Черкаська, Житомирська, Сумська, Чернігівська області. Чисельність обласних рад Центрального регіону становить 636 депутатів. Південно-Східний регіон утворюють Дніпропетровська, Одеська, Запорізька, Миколаївська, Херсонська, Харківська, Луганська, Донецька області (у двох останніх вибори до обласних рад не проводилися). Чисельність обласних рад регіону – 536 депутатів [13]. Розрахунки зроблено за результатами даних ЦВК [14] і Додатків А; Б.

Балотування до обласних рад практично у всіх регіонах забезпечили партії «Європейська солідарність», ВО «Батьківщина», «За майбутнє», «Слуга народу», «Опозиційна платформа – За життя». До половини обласних рад кандидатів висунули партії «Сила і

Чесць», ВО «Свобода», «Пропозиція», Радикальна партія Олега Ляшка (РПЛ).

Таблиця 2

**Порівняльний аналіз результатів виборів до обласних рад
у розрізі регіонів [13]**

	Західний регіон (%)	Центральний регіон (%)	Південно- Східний регіон (%)
Європейська солідарність	20,4	14,6	11,0
Слуга народу	14,1	18,0	20,3
ОПЗЖ	2,4	11,0	25,3
Батьківщина	13,1	13,8	6,4
За майбутнє	15,7	13,0	4,2
Наш край	–	4,0	3,1
РПЛ	1,2	3,3	–
Свобода	10,2	–	–
Сила і Чесць	2,4	0,6	–
Пропозиція	–	1,7	4,4

Таким чином, як видно з таблиці 2, найвищі результати на виборах до обласних рад показали парламентські партії (крім партії «Голос») та нова партія, яка була створена напередодні виборів «За майбутнє». Вони отримали депутатські мандати практично у всіх обласних радах України.

Результати політичних партій, які перемогли на виборах до обласних рад України подано у таблиці 3. Слід зазначити, що на місцевих виборах 2020 р. парламентські партії стали переможцями лише у 13 регіонах України, при чому «Слуга народу», «Європейська солідарність», ОПЗЖ кожна у чотирьох (див. Таблицю 3), а ВО «Батьківщина» лише у Кіровоградській області.

Таблиця 3

Переможці виборів до обласних рад 2020 р. [13]

Партії	Регіони, (%)
Слуга народу (4 області)	Дніпропетровська (22,9), Житомирська (17,9), Сумська (19,3), Чернівецька (14,8)
Європейська солідарність (4 області)	Київська (19,5), Львівська (30,8), Рівненська (18,6), Тернопільська (22,5)
Опозиційна платформа – За життя (4 області)	Запорізька (23,2), Миколаївська (23,4), Одеська (26,8), Херсонська (23,2)
Батьківщина	Кіровоградська область (23,4)
Рідне Закарпаття	Закарпатська область (17,7)
ВО «Свобода»	Івано-Франківська (19,3)
Українська стратегія Гройсмана	Вінницька область (47,6)
За майбутнє	Волинська область (31,2)
Довіра	Полтавська область (17,1)
Команда Симчишина	Хмельницька область (19,0)
Блок Кернеса – Успішний Харків	Харківська область (34,5)
Рідний дім	Чернігівська область (30,7)
Черкащани	Черкаська область (21,4)

Регіональні політичні партії, зазначає у своєму дослідженні О. Ключев, отримали перші результати на виборах до 7 обласних рад. Вони стали лідерами у Вінницькій («Українська стратегія Гройсмана»), Закарпатській («Рідне Закарпаття»), Полтавській («Довіра»), Харківській («Блок Кернеса – Успішний Харків»), Хмельницькій («Команда Симчишина»), Черкаській («Черкащани»), Чернігівській («Рідний дім») [8]. Ці партії висунули кандидатів лише до однієї обласної ради в межах країни. На місцевих виборах 2015 р. лише у Закарпатській та Хмельницькій областях перемогу здобули регіональні партії.

Електоральні результати регіональних партій до обласних рад подані у таблиці 4.

Таблиця 4

**Результати регіональних партій у розрізі виборів
до обласних рад [13]**

Область	Результати регіональних партій, %
Тернопільська область	«Довіра» (6,5), «Сила людей», «Порядок. Відповідальність. Справедливість»
Івано-Франківська область	ВО «Платформа громад» (10,3), Українська Галицька Партія, «Голос»
Закарпатська область	«Рідне Закарпаття» (17,7), «Команда Андрія Балогі» (10,8), КМКС-Партія угорців України (11,6)
Чернівецька область	«Єдина альтернатива», ГР «Народний контроль», «Партія чернівчан», «Команда Михайлішина»
Львівська область	«Об'єднання «Самопоміч» (8,7), Українська Галицька Партія (5,6), Народний Рух України (5,8)
Хмельницька область	«Команда Симчишина» (19,0), «За конкретні справи» (14,0)
Черкаська область	«Черкащани» (21,4), Партія ветеранів Афганістану
Чернігівська область	«Рідний дім» (30,7)
Полтавська область	«Довіра» (17,1), «Рідне місто» (9,2), «Воля»
Вінницька область	«Українська стратегія Гройсмана» (47,6), «Партія Вінничан»
Житомирська область	«Ліва опозиція»
Сумська область	«Сила людей»
Кіровоградська область	«Перспектива міста»
Одеська область	«Довіряй ділам» (11,8)
Миколаївська область	«Миколаївці», «Опозиційний блок»
Херсонська область	«Нам тут жити» (18,1), «Блок Сальдо» (5,09), «Партія місцевого самоврядування»
Дніпропетровська область	«Пропозиція» (12,6), Блок Вілкула «Українська перспектива» (12,8) «Громадська сила» (5,9)
Запорізька область	Партія Володимира Буряка «Єднання» (8,0), «Опозиційний блок» (7,5), «Порядок», «Нова політика»
Харківська область	«Блок Кернеса – Успішний Харків» (34,5), «Блок Світличної разом!» (12,4), «Акцент»

До обласних рад України загалом було обрано 1660 депутатів, 345 з них були представниками регіональних партій (20,7 %), «Слуга

народу» здобула 293 мандати 17,6 %, «Європейська солідарність» – 252 (15,1 %), ОПЗЖ – 232 (13,9 %), ВО «Батьківщина» – 180 (10,8 %), «За майбутнє» – 173 (10,4 %), «Свобода» – 50 (3,0 %). Разом вказані партії набрали 91,5 % голосів виборців (з них 70,8 % належить парламентським партіям)

У більшості обласних рад України представлені лише 5 партій. У 2015 р. таких партій було 12: «Об'єднання «Самопоміч» (25 областей), Радикальна партія Олега Ляшка (24), «Українське об'єднання патріотів – Укроб» (23), ВО «Свобода» (22), «Опозиційний блок» (21), «Наш край» (21), Аграрна партія України (20), «Відродження» (15), «Громадянська позиція» (14), Народна партія (14) [11].

За результатами місцевих виборів 2020 р. вказані партії змогли подолати виборчий бар'єр лише в деяких регіонах України, отримавши депутатські мандати в обласних радах: РПЛ (5 областей), ВО «Свобода» (5 західних областей), «Наш край» (5), АПУ (2), «Опозиційний блок» (1), «Об'єднання «Самопоміч» (1), а інші взагалі не подолали виборчий бар'єр (див. Додаток А, Б).

Порівняльний аналіз результатів місцевих виборів 2015 і 2020 рр. показує, що 10 загальноукраїнських партій, які у 2015 р. здобули депутатські мандати обласних рад у більшості українських регіонів, у 2020 р. перетворилися на регіональні партійні структури з чітко визначеною територіальною локацією своїх прихильників.

Характеризуючи місцеві вибори, окремо слід проаналізувати процес утворення коаліцій в обласних радах. Відповідно до чинного законодавства, яке обумовлює функціонування місцевих органів влади, офіційно в обласних і міських радах партійні коаліції утворювати не потрібно. У той же час для ефективного функціонування представницьких органів влади на місцях, утворення таких союзів є вимогою політичної практики. Звичайно, що це ситуативні домовленості, які укладаються для досягнення певних цілей (обрання керівництва рад, прийняття важливих рішень тощо). У часовому вимірі їх існування може бути як тривалістю всю каденцію, так і до декількох тижнів. Оцінити таку конфігурацію можна за розподілом посад: голова ради, його перший заступник, заступники. Це і є приблизні контури коаліції. Ми їх називаємо приблизними тому, що на місцевому рівні є ще така практика, коли політичні сили не можуть офіційно заявити про створення коаліції (оскільки на загальнонаціональному рівні є заяви лідерів про

виключення можливостей такої співпраці), але при роботі органу влади вони співпрацюють спільно.

Більше того інколи такі «завуальовані» коаліції кардинально змінюють розклад політичних сил в регіоні. Наприклад, перше місце на виборах до Одеської обласної ради здобула відкрито проросійська партія ОПЗЖ, яка набрала 26,8 % голосів виборців. Вона і розраховувала, що разом з партією «За майбутнє» (10 %) та «Партією Шарія» (5 %) зможуть створити більшість і отримати керівні посади у раді. Але коаліцію утворили: «Слуга народу», «Батьківщина», «Довіряй ділам» і «Європейська солідарність» [1; 2; 9].

Цей приклад є яскравим свідченням того, що коаліції і співпраця політичних партій на місцях не завжди відображають загальнонаціональні тенденції міжпартійних відносин. Але з іншого боку, місцеві інтереси, а в нашому випадку і інтереси національної безпеки держави, диктують саме такий розвиток політичних подій, адже якби не відбулася така коаліція, то владу в області отримали б проросійські сили. «Європейська солідарність» увійшли також до обласних коаліцій у Львівській та Закарпатській областях.

Неприродними можна вважати і союзи в обласних радах, куди входять «Слуга народу» і ОПЗЖ. Так партія «Слуга народу» об'єднала голоси з ОПЗЖ і «Батьківщиною» щоб очолити Київську обласну раду. «Слуга народу» отримала також посаду голови Харківської обласної ради, утворивши більшість разом з партією «Блок Кернеса – Успішний Харків» (представник партії відмовився від претензій на посаду голови облради) та ОПЗЖ.

У Миколаївській обласній раді основою коаліції стали «Слуга народу» та ОПЗЖ, до який долучилася партія «Наш край». У Херсонській області головою обласної ради також був обраний представник «Слуги народу» по домовленості з ОПЗЖ (перший заступник) та «Партією І. Колихаєва «Нам тут жити». У Кіровоградській області представник «Слуги народу» очолив обласну раду, завдячуючи союзу з ОПЗЖ, Радикальною партією Олега Ляшка та «Пропозицією» (Див. Додатки А, Б).

У Івано-Франківській та Тернопільській обласних радах головами обрані представники ВО «Свобода», У Вінницькій обласній раді більшість утворена навколо партії «Українська стратегія Гройсмана», у Черкаській – навколо партії «Черкащани» (разом з «Європейською солідарністю» та «Батьківщиною»), Полтавській – навколо партії «Довіра».

Представник політичної партії «За майбутнє» очолив Хмельницьку обласну раду (разом з «Командою Симчишина» і «Європейською солідарністю») та Волинську обласну раду (разом з «Батьківщиною» і «Свободою»).

Отже, головами обласних рад були обрані представники таких партій: «Слуга народу» – 12 рад, ВО «Свобода» – 2 ради, «За майбутнє» – 2 ради, «Європейська солідарність» – 2 ради, по одній раді – Українська стратегія Гройсмана, «Довіра», «Черкащани», АПУ (Див. Додатки А, Б).

Отже, місцеві вибори 2020 р. показали високий електоральний результат парламентських та «регіональних» політичних партій одночасно з високим рівнем фрагментації місцевих рад. Депутатами рад різних рівнів стали представники 113 політичних партій, а головами міських та селищних рад – представники 46 партій [13].

За оприлюдненими результатами виборів за сумарними показниками (найбільше число депутатів в місцевих радах, найбільше число обраних мерів міст, сільських та селищних голів) лідером є «Слуга народу». У президентської партії і найвищий агрегований рейтинг (агрегований рейтинг партії на місцевих виборах – сума результатів партії на виборах до обласних рад, в Києві – до міської ради, в Донецькій і Луганській областях – до районних рад). За цим показником за партію «Слуга народу» проголосували 14,5 % виборців, які взяли участь у місцевих виборах, за «Європейську солідарність» – 13,7 %, за ОПЗЖ – 12,5 %. При цьому треба враховувати, що значна кількість виборців на місцевих виборах проголосували за місцеві партії. У цілому за непарламентські партії проголосували майже половина виборців (49 %) [12].

Ще одна значима тенденція місцевих виборів – регіональна специфіка їх результатів. Фактично в кожному регіоні вибори показали існування своєї особливої партійної структури та її конфігурації. За словами І. Павленка, відбулася зміна політичної поведінки місцевих еліт на створення власних партійних проектів [14]. За його ж підрахунками представництво в місцевих радах різного рівня отримали приблизно 54 «регіональні» партії з загального числа переможців. Тобто фактично кожна друга партія – переможець виборів 2020 – «регіональна» [14].

В обласних центрах України майже всі мери (або їх абсолютна більшість) будуть представляти непарламентські партії. Найчастіше успіху на виборах до обласних рад досягали партії на чолі з мерами

обласних центрів. У Вінниці, Івано-Франківську, Хмельницькому та в Чернігові вони навіть завоювали монобільшість у міських радах. У Харкові, Одесі, Маріуполі та інших обласних центрах і великих містах партії мерів стали ядром правлячої депутатської більшості.

А ось на виборах до обласних рад домінували парламентські партії. Крім «Слуги народу», з парламентських партій високі результати, але переважно у своїх базових регіонах, показали ОПЗЖ і «Європейська солідарність». Агресивна ідеологізована кампанія цих партій (в одному випадку проросійська, в іншому – ультрапатріотична) досить ефективно спрацювала на їх користь. У декількох містах і регіонах вони вийшли на перше місце, але ні в одній області, і ні в одному обласному центрі вони не змогли одержати абсолютну більшість голосів [17].

Результати виборів показали, що більшість політичних партій сподіваються лише на регіональну підтримку виборців та регіональну локацію своїх партійних осередків. І робота партій направлена на завоювання підтримки у «чужих» для них регіонах не проводилася. Відтак ОПЗЖ не представлена у Волинській, Івано-Франківській, Львівській та Тернопільській областях, а ВО «Свобода» відповідно у південно-східних регіонах тощо.

1. Айвазовська О. Країна виборів. URL: <https://tyzhden.ua/Election/251378> (дата звернення 09.02.2021).
2. Антирекорд: 67 кандидатів набрали 0 голосів і стали депутатами. URL: <https://www.chesno.org/post/4410/> (дата звернення 17.12.2020).
3. Виборчий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення 01.10.2020).
4. Гірше, ніж попередники: «Слуга Народу» показала рекордно низький результат на виборах в обласних центрах <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:hirshe-nizh-poperednyky-sluha-narodu-pokazala-rekordno-nyzkyi-rezultat-na-vyborakh-v-oblasnykh-tsentrakh> (дата звернення 03.12.2020).
5. Голуб А. Переддень нового циклу. *Український тиждень*. 2020. № 43. С. 17–22.
6. Голуб А., Соловійов М. Неприродний добір. Хто конкретно отримав владу в обласних радах України. URL: <https://tyzhden.ua/Election/251219> (дата звернення 09.02.2021).
7. Закарпаття: скільки грошей витратили партії на передвиборну агітацію. URL: https://www.oporaua.org/news/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/22347-zakarpattia-skilki-groshei-vitratili-partiyi-na-peredvibornu-agitatsiiu (дата звернення 03.12.2020).

8. Ключев О. Куди Україну занесла хвиля місцевих виборів? URL: https://www.oporaua.org/blog/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/22731-kudi-ukrayinu-zanesla-khvilia-mistsevikh-viboriv (дата звернення 03.12.2020).
9. Кондратова В. Ворог мій – друг мій. Слуги плюс ОПЗЖ, ЄС плюс Слуги: хто тепер влада в облрадах: карти. URL: <https://ua-news.liga.net/politics/articles/vorog-miy-drug-miy-slugi-plyus-opzj-es-plyus-slugi-hto-teper-vlada-v-oblradah-karti> (дата звернення 09.02.2021).
10. Майже половина партій проігнорували місцеві вибори, - КВУ. URL: <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:maizhe-polovyna-partii-proihnoruvaly-mistsevi-vybory-kvu> (дата звернення 09.10.2020).
11. Манайло-Приходько Р., Остапеч Ю. Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України. Монографія. Ужгород: Вид-во «Рік-У», 2020. 338 с.
12. Моніторинг місцевих виборів 2020: підсумки. URL: http://ratinggroup.ua/ru/research/ukraine/monitoring_mestnyh_vyborov_2020_itogi.html (дата звернення 04.02.2021)
13. Офіційний сайт ЦВК. URL: <https://www.cvk.gov.ua/> (дата звернення 25.11.2020).
14. Павленко І. Аналіз результатів виборчої кампанії до місцевих органів влади 25 жовтня 2020 р. Аналітична доповідь. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-12/analit-dopovid-2.pdf> (дата звернення 04.02.2021)
15. Результати місцевих виборів у розрізі представництва політичних партій. URL: <https://www.cvk.gov.ua/novini/rezultati-mistsevih-viboriv-u-rozrizi-predstavnitstva-politichnih-partiy.html> (дата звернення 01.10.2020).
16. Ровенський А. Топ-10 особливостей виборчої кампанії-2020. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/blog/683224.html> (дата звернення 01.10.2020).
17. Фесенко В. Политические тенденции ноября 2020 года. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/fesenko/5fce8727bc98d/> (дата звернення 03.12.2020).

Додаток А
Результати виборів до обласних рад 25 жовтня 2020 року

Область/к-ть манд.	Коаліції обласних рад	П	Св	СН	ЄС	ОПЗЖ	Б	ЗМ	РПЛ	НК	Інші
Вінницька (84)	УСГ, Б, ЗМ, СН			8	11	7	11	7			УСГ – 40
Волинська (64)	ЗМ, Св., Б.		7	8	9		9	22			АПУ – 5, СіЧ – 4
Дніпропетровс. (120)	СН, ОПЗЖ, П	17		30	13	27	8				БВ «УП» – 16, ГС – 9
Житомирська (64)	СН, НК, П	6		11	9	7	6	7	5	9	СіЧ – 4
Закарпатська (64)	СН, Б, ЄС, РЗ			11	6	6	8	6			РЗ – 12, ПУУ – 8, КАБ – 7
Запорізька (84)				19	10	23	7	8			Опозиційний блок – 8, ПВБ «Єднання» – 9
Івано-Франківс. (84)	Св, Б, ЗМ, Платформа громад		18	9	17		14	16			Платформа громад – 10
Київська (84)	СН, Б, ОПЗЖ			22	25	9	14	14			УДАР –
Кіровоградська (64)	СН, П, ОПЗЖ, РПЛ	5		14	9	11	15	5	5		
Львівська (84)	ЄС, Б, СН, Голос, НРУ, УГП		6	9	28		7	6			Голос – 7, УГП – 6, ОС – 9
Миколаївська (64)	СН, ОПЗЖ, НК	7		16	8	18		5		10	
Одеська (84)	СН, Б, ДД, ЄС			16	10	24	7				ПШ – 6, ДД – 11
Полтавська (84)	Довіра, СН, Рідне місто, Б, ЗМ			14	9	11	12	13			РМ – 9, Довіра – 16
Рівненська (64)	ЄС, ЗМ, Св, РПЛ		6	12	14		9	9	6		СіЧ – 6
Сумська (64)	СН, ОПЗЖ			16	9	14	10	7		8	
Тернопільська (64)	Св, ЗМ, Довіра, СН		13	8	17		8	12			Довіра – 6
Харківська (120)	СН, БК – Успішний Харків, ОПЗЖ			17	11	29					Блок Світличної – 17, БК – Успішний Харків - 46
Херсонська (64)	СН, ОПЗЖ, ПСК – Нам тут жити			11	7	15	6			7	БВС – 5, ПСК «Нам тут жити» – 13
Хмельницька (64)	ЗМ, КС, ЄС			10	7		7	13	4		ЗКС – 10, КС – 13
Черкаська (64)	Черкашани, ЄС, Б			12	9	6	7	12			Черкашани – 18
Чернівецька (64)	РПЛ, СН, ЄС			12	9	6	9	6			АПУ – 13, ГР «НК» – 6, ЄА – 9
Чернігівська (64)	СН, Рідни й дім, РПЛ			8	5	5	6	5	7	9	Рідний дім – 19

*П – «Пропозиція», Св – ВО «Свобода», СН – «Слуга народу», ЄС – «Європейська солідарність», Б – ВО «Батьківщина», ЗМ – «За майбутнє», РПЛ – Радикальна партія Олега Ляшка, НК – «Наш край», АП – Аграрна партія, СіЧ – Сила і Честь, ГС – Громадська сила, УГП – Українська Галицька партія, ГР «НК» – Громадянський рух «Народний контроль», ПСК «Нам тут жити» – Партія І. Колихаєва «Нам тут жити», БВС – Блок Володимира Сальдо, РМ – Рідне місто, БВ «УП» – Блок Вілкула «Українська перспектива», БК – Успішний Харків – Блок Кернеса – Успішний Харків, УСГ – Українська стратегія Гройсмана, ОС – Об'єднання «Самомоміч», ПШ – Партія Шарія, ДД – Довірай ділам, ЗКС – За конкретні справи, КС – Команда Симчишина, ЄА – Єдина Альтернатива, ПВБ «Єднання» – Партія Володимира Буряка «Єднання».

Додаток Б

Результати виборів та коаліції в обласних радах за результатами місцевих виборів 25 жовтня 2020 року

Область / к-ть мандатів в обласній раді	Результати виборів (% голосів виборців поданих за партію)	Формат коаліцій у обласних радах
Вінницька (84)	Українська стратегія Гройсмана – 47,6 % Батьківщина – 13,1 % Європейська солідарність – 13,1% Слуга народу – 9,5 % ОПЗЖ – 8,3 % За майбутнє – 8,3 %	Українська стратегія Гройсмана, Батьківщина, За майбутнє, Слуга народу
Волинська (64)	За майбутнє – 31,2 % Європейська солідарність – 12,5% Батьківщина – 11,6 % Слуга народу – 9,7 % Свобода – 8,5 % АПУ – 6,2 % Сила і Честь – 5,1 %	За майбутнє, Свобода, Батьківщина
Дніпропетровська (120)	Слуга народу – 22,9 % ОПЗЖ – 20,3 % Пропозиція – 12,6 % БВ «УП» – 11,8 % Європейська солідарність – 9,0 % Громадянська сила – 5,9 % Батьківщина – 5,1 %	Слуга народу, ОПЗЖ, Пропозиція
Житомирська (64)	Слуга народу – 17,9 % Наш край – 13,5 % Європейська солідарність – 13,0% ОПЗЖ – 11,0 % За майбутнє – 10,7 % Пропозиція – 9,2 % Батьківщина – 7,7 % РПЛ – 6,0 % Сила і Честь – 5,5 %	Слуга народу, Наш край, Пропозиція
Закарпатська (64)	Рідне Закарпаття – 17,7 % Слуга народу – 17,4 % Батьківщина – 12,6 % КМКС-ПУУ – 11,6 % Команда Андрія Балоги – 10,8 % Європейська солідарність – 9,0 % За майбутнє – 8,9 % ОПЗЖ – 8,0 %	Слуга народу, Батьківщина, Європейська солідарність, Рідне Закарпаття
Запорізька (84)	ОПЗЖ – 23,2 % Слуга народу – 18,8 %	Слуга народу, Батьківщина,

	Європейська солідарність – 9,4 % ПВБ «Єднання» – 8,0 % Опозиційний блок – 7,5 % За майбутнє – 6,9 % Батьківщина – 5,8 %	Опозиційний блок, За майбутнє
Івано-Франківська (84)	Свобода – 19,3 % Європейська солідарність – 17,2% За майбутнє – 16,2 % Батьківщина – 14,8 % Платформа громад – 10,3 % Слуга народу – 8,9 %	Свобода, Батьківщина, За майбутнє, Платформа громад
Київська (84)	Європейська солідарність – 19,5% Слуга народу – 16,9 % За майбутнє – 10,6 % Батьківщина – 10,5 % ОПЗЖ – 6,8 %	Слуга народу, Батьківщина, ОПЗЖ
Кіровоградська (64)	Батьківщина – 20,4 % Слуга народу – 19,2 % ОПЗЖ – 14,8 % Європейська солідарність – 12,2% За майбутнє – 7,0 % Пропозиція – 6,6 % РПЛ – 5,8 %	Слуга народу, Пропозиція, ОПЗЖ, Радикальна партія Олега Ляшка
Львівська (84)	Європейська солідарність – 30,8% Слуга народу – 9,4 % Об'єднання «Самопоміч» – 8,7 % Батьківщина – 7,3 % Голос – 6,5 % Свобода – 6,0 % НРУ – 5,8 % УГП – 5,6 % За майбутнє – 5,2 %	Європейська солідарність, Батьківщина, Слуга народу, Голос, Українська Галицька партія
Миколаївська (64)	ОПЗЖ – 23,4 % Слуга народу – 21,3 % Європейська солідарність – 10,4% Пропозиція – 8,1 % За майбутнє – 5,5 %	Слуга народу, ОПЗЖ, Наш край
Одеська (84)	ОПЗЖ – 26,8 % Слуга народу – 17,5 % Довіряй ділам – 11,8 % Європейська солідарність – 10,3% За майбутнє – 10,0 % Батьківщина – 6,8 % Партія Шарія – 5,09 %	Слуга народу, Батьківщина, «Довіряй ділам», Європейська солідарність
Полтавська (84)	Довіра – 17,1 % Слуга народу – 14,6 % За майбутнє – 13,4 % Батьківщина – 11,9 %	Довіра, Слуга народу, Батьківщина, Рідне місто, За майбутнє

	ОПЗЖ – 10,6 % Рідне місто – 9,2 % Європейська солідарність – 8,6 %	
Рівненська (64)	Європейська солідарність – 18,8% Слуга народу – 15,6 % За майбутнє – 11,5 % Батьківщина – 10,8 % Сила і Честь – 10,2 % РПЛ – 7,8 % Свобода – 7,4 %	Європейська солідарність, За майбутнє, Свобода, Радикальна партія Олега Ляшка
Сумська (64)	Слуга народу – 19,3 % ОПЗЖ – 17,0 % Батьківщина – 11,4 % Європейська солідарність – 10,9% Наш край – 9,0 % За майбутнє – 7,6 %	Слуга народу, ОПЗЖ
Тернопільська (64)	Європейська солідарність – 22,5% Свобода – 16,4 % За майбутнє – 14,9 % Слуга народу – 10,1 % Батьківщина – 9,7 % Довіра – 6,5 %	Свобода, За майбутнє, Довіра, Слуга народу
Харківська (120)	БК – Успішний Харків – 34,5 % ОПЗЖ – 21,3 % Слуга народу – 12,7 % Блок Світличної разом – 12,4 % Європейська солідарність – 8,0 %	Слуга народу, БК – Успішний Харків, ОПЗЖ
Херсонська (64)	ОПЗЖ – 20,4 % ПК «Нам тут жити» – 17,9 % Слуга народу – 15,1 % Європейська солідарність – 9,4 % Наш край – 9,4 % Батьківщина – 7,5 % Блок Володимира Сальдо – 5,05 %	Слуга народу, ОПЗЖ, ПК – Нам тут жити
Хмельницька (64)	Команда Симчишина – 19,0 % За майбутнє – 18,2 % Слуга народу – 14,8 % За конкретні справи – 14,0 % Європейська солідарність – 10,1% Батьківщина – 9,2 % РПЛ – 5,1 %	За майбутнє, Команда Симчишина, Європейська солідарність
Черкаська (64)	Черкащани – 21,4 % Слуга народу – 14,4 % За майбутнє – 13,6 % Європейська солідарність – 10,6% Батьківщина – 7,6 % ОПЗЖ – 6,2 %	Черкащани, Європейська, Батьківщина

Чернівецька (64)	Слуга народу – 15,0 % Батьківщина – 11,1 % Єдина Альтернатива – 11,0 % Європейська солідарність – 10,6% АПУ – 7,2 % ГР «Народний контроль» – 7,0 % ОПЗЖ – 6,9 % За майбутнє – 6,0 %	Аграрна партія України, Слуга народу, Європейська солідарність
Чернігівська (64)	Рідний дім – 30,7 % % Наш край – 14,7 % Слуга народу – 12,5 % РПЛ – 112,1 % Батьківщина – 8,1 % ОПЗЖ – 7,1 % За майбутнє – 6,7 % Європейська солідарність – 6,3 %	Слуга народу, Рідний дім, Радикальна партія Олега Ляшка

Михайло Зан,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ЕТНОПОЛІТИЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ДИСКУРС-АНАЛІЗУ ПЕРЕДВИБОРЧИХ ПРОГРАМ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ НА ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРАХ 2019 РОКУ

За результатами перепису населення 2001 року майже половина (12 із 25-ти) адміністративно-територіальних частин України підпадають під критерій регіонів із поліетнічним складом, при цьому 10 із 12-ти репрезентують Східну та Південну Україну. Водночас окремо варто виділяти Крим, Одеську, Чернівецьку та Закарпатську області, де поліетнічність є найбільш мозаїчною, у той час як в інших регіонах вона зумовлена домінуванням росіян на тлі незначної кількості представників інших міноритарних етнічних груп [14]. Таким чином, Україну відносимо до типу держав з поліетнічним складом населення, де поряд із домінуючим «етнічним ядром» – українцями (77,8 %) проживають представники етнічних меншин.

Ураховуючи окреслений фактор поліетнічності українського суспільства, нагальною є реалізація такої моделі етнополітики, яка б адекватно відповідала запитам не тільки української нації в цілому, але й етнічних громад, які компактно проживають у названих вище регіонах держави. На наш погляд, до 2014 року в Україні імплементувалася транзитно-ліберальна модель етнополітики, яка *de jure* й *de facto* продукувала мультикультурний плюралізм та українсько-російський білінгвізм. За часів президентства Петра Порошенка державна етнонаціональна політика трансформувалася, поступово вписуючись у контекст євроатлантичної інтеграції та відмежування від геополітичного впливу Російської Федерації. Власне тому прийняті Закони України «Про освіту» (5.09.2017) та «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (25.04.2019) надали підстави представникам етнічних меншин і дипломатичним колам сусідніх держав констатувати неминучість етнократичної перспективи для України.

Із приходом до влади Володимира Зеленського наразі так і не маємо достатніх підстав твердити про континуїтет політики

колишньої влади, так і про готовність нової влади до реалізації реформ у сфері публічного управління етнополітичними процесами. Прикметно, що в передвиборчій програмі переможця президентської виборчої кампанії 2019 року загалом відсутній дискурс щодо механізмів урегулювання мовного питання та етнонаціональної консолідації українського суспільства [12]. Очевидно, з огляду на нагальність вирішення більш складних проблем національної безпеки України, гуманітарна політика у сфері міжетнічних відносин поки що знаходиться на маргінесах порядку денного вищої державної влади.

Табл. 1. Етнополітичні перспективи України в текстах передвиборчих програм політичних партій на парламентських виборах 2019 року

№	Етнополітична стратегія України		
	Українська політична нація	Українська етнонація	Немає чіткої позиції
1.	<i>«Опозиційна платформа – За життя»</i>	<i>«Європейська солідарність»</i>	<i>«Слуга народу»</i>
2.	<i>«Сила і честь»</i>	ВО «Свобода»	ВО «Батьківщина»
3.	<i>«Опозиційний блок»</i>		<i>«Голос»</i>
4.	Партія Шарія		Радикальна партія Олега Ляшка
5.	<i>«Соціальна справедливість»</i>		<i>«Українська стратегія Гройсмана»</i>
6.			<i>«Громадянська позиція»</i>
7.			Партія зелених України
8.			<i>«Об'єднання «Самопоміч»</i>
9.			Аграрна партія України
10.			<i>«Рух нових сил Михайла Саакашвілі»</i>
11.			<i>«Сила людей»</i>
12.			<i>«Сила права»</i>
13.			<i>«Патріот»</i>
14.			ВО «Факел»
15.			<i>«Незалежність»</i>

Дискурс-аналіз передвиборчих програм двадцяти двох політичних партій, які брали участь у парламентських виборах 21 липня 2019 року, засвідчує, що в переважній більшості (68,18 %)

проблематика етнонаціональної консолідації українського суспільства проігнорована (див. табл. 1). Прикметно, що три політичні партії, які увійшли до групи без чіткої позиції стосовно етнополітичних перспектив України, за результатами виборів увійшли до складу Верховної Ради України за пропорційною виборчою системою. Дивним є ігнорування мовної політики та етнополітичної проблематики з боку ВО «Батьківщина», адже на президентських виборах у програмі Юлії Тимошенко вона була зафіксована у розділі «Розвиток регіонів – запорука єдності країни». Там, зокрема, вказувалося про збереження статусу «української мови як єдиної державної» з гарантуванням «російській мові, іншим мовам національних меншин» офіційного статусу «в регіонах, де за це виступає переважна більшість громадян» [2].

У більшості передвиборчих програм політичних партій, які ми відносимо до групи невизначених щодо етнополітичних перспектив України, взагалі не згадуються категорії «українська нація» або «державна мова». В окремих програмах, якщо вони й присутні, то в їх зміст укладаються невалідні з точки зору етнополітики слосполучення. До прикладу, у найбільшій за обсягом передвиборчій програмі політичної партії «Голос» одним реченням констатовано, що в «Україні мають постати й зміцніти нові, сучасні культурні традиції, що остаточно об'єднають українську націю, цементуючи її ідентичність» [13, с. 22]. У програмному документі партії «Слуга народу» пропонують запровадити «гуманітарну політику, яка сприятиме культурному, громадянському та духовному об'єднанню громадян України». Задля цього передбачається формування системи «підтримки української мови та культури за допомогою фіскальних стимулів і пріоритетного державного фінансування» [10, с. 4]. Політична партія «Сила права» стратегічну мету існування української держави вбачала у створенні «умов для розвитку української нації, самореалізації та щастя кожного українця» [9, с. 3].

Дві політичні сили у своїх передвиборчих програмах фіксують пункт про єдину державну мову, не вказуючи при цьому її назву. Зокрема, у програмі Аграрної партії України лаконічно констатовано: «Державна мова. Єдина» [1, с. 1]. Автори передвиборчої програми політичної партії «Громадянська позиція» вказують, що «Україну об'єднують мова, духовність та народні традиції» [3, с. 4].

П'ять із двадцяти двох (22,72 %) політичних партій у своїх передвиборчих програмах зафіксували курс на формування

української політичної нації. Зокрема, у програмі новоствореної (6 червня 2019 року) партії Шарія говориться про «посилення відповідальності за злочини, вчинені на основі расової або іншої нетерпимості, а також за розпалювання міжнаціональної ворожнечі в ЗМІ, вільний розвиток культур національних меншин, що проживають в Україні» [7, с. 2]. Політична партія «Соціальна справедливість» «бачить Україну країною здорових людей, безпечного довкілля і дбайливого збереження культурної спадщини всіх етносів, з яких складається політична нація «українці» [11, с. 3]. Партія «Сила і честь» пропонує «забезпечити національну консолідацію суспільства та створити рівні умови для розвитку всіх національностей, що населяють Україну» [8, с. 3].

Тільки дві політичні сили («Опозиційний блок» та «Опозиційна платформа – За життя») у своїх передвиборчих програмах згадують про офіційну статусність російської мови. При цьому «Опозиційний блок» у розділі «Нова країна, децентралізація, народовладдя» пропонує надати «російській мові статусу офіційної» й створити умови «для вільного використання та всебічного розвитку мов національних меншин». Опозиціонери пропонували здійснити мовну, гуманітарну та культурну децентралізацію, надавши «кожному з 27 регіонів права визначати мову навчання та діловодства за результатами місцевого референдуму та рішення регіональної ради (обласної, міської, районної)». Йдеться також про «скасування дискримінаційних законів про мову та про декомунізацію» [6, с. 2].

«Опозиційна платформа – За життя» у розділі «Україна – правова демократична держава» також закликає про повернення громадянам України права «говорити, спілкуватися, навчатися російською та мовами національних меншин» [5, с. 2]. У розділі «Мир. Єдність. Консолідація» говориться про припинення політики «дискримінації, ксенофобії та радикалізму», адже тільки «політика примирення та згоди, яка дозволить об'єднати українців від Заходу до Сходу та від Півночі до Півдня, «зшити» країну» [5, с. 1].

Лише дві політичні сили («Європейська солідарність» та ВО «Свобода») у своїх передвиборчих програмах акцентують особливу увагу на захисті й підтримці української мови, що дозволяє нам віднести їх до групи політичних сил, які пропонують перспективу формування української етнонації. Зокрема, у програмі партії «Європейська солідарність» констатується: «Підтримка української мови (при забезпеченні прав меншин), отримання Томосу про

автокефалію Української Церкви, політика деколонізації – кроки, які стверджують нашу самобутність. Інтеграція українського суспільства, національно-патріотичне виховання, протидія загрозам у інформаційній і кібер-сферах – наша відповідь на спроби агресора посіяти хаос і роз'єднати українців» [4, с. 2].

ВО «Свобода» в окремій частині програми під назвою «Захистимо Україну від реваншу. Змусимо владу працювати на українців» закликає «захистити статус української мови як єдиної державної. Zobov'язати всіх чиновників (Президента, депутатів) використовувати українську мову на роботі та під час публічних виступів. Позбавляти ліцензій ЗМІ, які порушують мовне законодавство, принижують національну гідність українців, поширюють дезінформацію або ведуть антиукраїнську пропаганду. Підтримувати україномовне книговидання, кінематограф, аудіо- та відеопродукцію, програмне забезпечення» [15, с. 1].

Таким чином, проведений дискурс-аналіз програм політичних партій України на парламентських виборах 2019 року засвідчує про тенденцію до зниження зацікавленості проблематикою етнонаціональної консолідації українського суспільства з боку вітчизняного політикуму. Питання припинення збройного конфлікту на Сході України, повернення анексованого Криму, подолання бідності в українському соціумі й формування конкурентоздатної економіки наразі стали пріоритетнішими й репрезентують переважну частину контенту передвиборчих програм політичних партій. Водночас варто зауважити, що питання етнополітичної перспективи так чи інакше знову постане на порядку денному вищих органів державної влади України, адже у вітчизняному політикумі по сьогодні не визначено чіткі пріоритети стосовно стратегії формування української нації. Проблемними залишаються питання реалізації ст. 7 Закону України «Про освіту» та ряд положень Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Нової редакції потребує Закон України «Про національні меншини в Україні». Концепція державної етнонаціональної політики України так і залишається предметом дискусій для фахівців у сфері права, політичної науки, публічного управління та адміністрування.

1. Передвиборна програма Аграрної партії України. На 5 стор.
2. Передвиборна програма кандидата у Президенти України Юлії Тимошенко. *Всеукраїнське об'єднання Батьківщина. Тернопільська*

- обласна організація. URL: <https://batkivshchyna.te.ua/передвиборна-програма-кандидата-у-пр/> (дата звернення: 21.03.2019).
3. Передвиборна програма політичної партії «Громадянська позиція». На 4 стор.
 4. Передвиборна Програма політичної партії «Європейська солідарність». На 4 стор.
 5. Передвиборна програма політичної партії «Опозиційна платформа – За життя». На 5 стор.
 6. Передвиборна програма Політичної партії «Опозиційний блок». На 5 стор.
 7. Передвиборна програма політичної партії «Партія Шарія». На 3 стор.
 8. Передвиборна програма політичної партії «Сила і честь». На 4 стор.
 9. Передвиборна програма політичної партії «Сила права». На 3 стор.
 10. Передвиборна програма політичної партії «Слуга народу». На 4 стор.
 11. Передвиборна програма політичної партії «Соціальна справедливість». На 3 стор.
 12. Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Володимира Зеленського. *Зе! команда*. URL: <https://program.ze2019.com/> (дата звернення: 21.03.2019).
 13. Політична програма партії «Голос». На 34 стор.
 14. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. *Державний комітет статистики. Всеукраїнський перепис населення 2001*. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/> (дата звернення: 16.08.2019).
 15. Програма Всеукраїнського об'єднання «Свобода» на позачергових виборах народних депутатів України 21 липня 2019 року «УКРАЇНА – ПОНАД УСЕ!» На 4 стор.

Стелас Асланов,
доктор політичних наук, професор
кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

Захист прав національних меншин є невід'ємною складовою міжнародного правового захисту прав людини. Особливістю сучасного розвитку міжнародно-правового захисту прав національних меншин вважається органічний, багаторівневий взаємозв'язок між актами міжнародного та національного права різного рівня, їх поєднання, що завершується формуванням як універсальних, так і регіональних систем захисту національних меншин [1]. Політика кожної держави щодо національних меншин базується на міжнародно-правових та національних актах із захисту прав національних меншин, має як універсальні, так і унікальні риси, які відображають особливості її національного складу, міжетнічної взаємодії, етнонаціональної ситуації. Незважаючи на індивідуальний характер та різноманіття політико-правових механізмів захисту прав національних меншин, ця політика не може бути дискримінаційною, тобто містити ознаки порушення прав, оскільки слугує індикатором демократичності держави та дотримання стандартів у галузі прав людини. Євроатлантична інтеграція накладає певні обмеження, встановлюючи стандарти щодо забезпечення прав національних меншин у країнах-кандидатах на вступ до ЄС та НАТО.

Україна задекларувала намір приєднатися до Плану дій щодо членства в НАТО, виконання якого передуватиме вступу країни до НАТО. На офіційному сайті Північноатлантичного Альянсу зазначається, що «двері НАТО залишаються відкритими для будь-якої європейської країни, яка може взяти на себе зобов'язання щодо членства та сприяти безпеці на євроатлантичному просторі... Наразі чотири країни-партнери заявили про своє прагнення до членства в НАТО: Боснія і Герцеговина, Грузія, Республіка Північна Македонія та Україна» [2].

План дій щодо членства (ПДЧ НАТО) в НАТО є програмою дій, яка реалізується на основі індивідуального діалогу з країною-кандидатом шляхом запровадження програми заходів, спрямованих

на сприяння їй у підготовці до майбутнього вступу до НАТО. ПДЧ НАТО складається з п'яти розділів (I. Політичні та економічні питання, II. Оборона/Військові питання, III. Питання ресурсів, IV. Питання безпеки, V. Правові питання). Держави в ході виконання ПДЧ мають досягти відповідності базовим принципам, викладеним у Вашингтонському договорі (1949), – прагнення жити в мирі з усіма народами і урядами, рішучість захистити свободу, спільну спадщину своїх народів і їх цивілізацію, засновану на принципах демократії, свободи особистості й верховенства права, сприяти стабільності й добробуту в Північноатлантичному регіоні [3]. Ні в Північноатлантичному договорі, прийнятому у Вашингтоні в 1949 р., ні в Плані дій щодо членства в НАТО, прийнятому там же у 1999 р., безпосередньо не згадуються стандарти забезпечення прав національних меншин, однак підготовка держави до членства в НАТО безпосередньо стосується удосконалення правового захисту прав національних меншин.

По-перше, від країн, які задекларували намір щодо набуття членства в НАТО, очікується, що вони будуть: а) вирішувати міжнародні конфлікти мирним шляхом; б) демонструвати відданість принципам верховенства права та прав людини; в) вирішувати мирним шляхом міжетнічні конфлікти та зовнішні територіальні суперечки, і зокрема претензії стосовно невоз'єднаних земель та спірні питання внутрішньої юрисдикції, відповідно до принципів ОБСЄ та з метою прагнення до встановлення добросусідських відносин.

По-друге, співпраця з НАТО – у межах ПДЧ або партнерства, як у випадку з Україною, передбачає запровадження вищого рівня дотримання демократичних стандартів забезпечення та реалізації прав національних меншин. ПДЧ і партнерство кожна країна наповнює власним змістом, залежно від питань, які їй необхідно вирішити, або реформ, які необхідно здійснити, щоб наблизитися до стандартів НАТО. У 2002 р. було затверджено План дій Україна–НАТО, у якому визначаються стратегічні цілі й пріоритети України для досягнення повної інтеграції в євроатлантичні структури безпеки і для створення стратегічних рамок для співпраці Україна–НАТО.

Серед принципів політики та безпеки є зобов'язання України з метою більш тісної євроатлантичної інтеграції проводити внутрішню політику, яка базується, зокрема, на повазі до прав національних та етнічних меншин та недискримінації за політичними, релігійними

або етнічними ознаками, що означає забезпечення адаптації законодавства для реалізації зазначеної політики [4]. Для досягнення цих принципів і цілей Україна щорічно розробляла цільові плани, які в 2009 р. замінили річні національні програми співробітництва Україна–НАТО.

Відтак Річна національна програма під егідою Комісії Україна–НАТО на 2019 р., що є системним документом з описом реформ, необхідних для забезпечення ефективної реалізації курсу України на набуття повноправного членства в Організації Північноатлантичного договору, містить мету під назвою «Національна єдність та підтримка національних меншин», яка визначена складовою стратегічної мети «Досягнення відповідності критеріям, нормам та принципам НАТО та ЄС у соціально-політичній сфері» [5]. Згідно з нею Україна гарантує своїм громадянам рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права і свободи та зобов'язується здійснювати заходи щодо забезпечення міжнаціональної злагоди та миру в суспільстві, сприяти всебічному розвитку та самореалізації громадян України.

Відповідно до документа до кінця 2020 р. планується забезпечення належного рівня захисту та реалізації прав національних меншин і сприяння задоволенню їх етнокультурних потреб шляхом реалізації таких пріоритетних завдань: 1) підтримання системної взаємодії органів державної влади з представниками та громадськими об'єднаннями національних меншин з метою забезпечення належного захисту прав національних меншин та корінних народів України; 2) активізація міжнародної співпраці України у сфері забезпечення і захисту прав національних меншин; 3) удосконалення нормативно-правової бази, спрямованої на регулювання етнонаціональних відносин, збереження та розвиток етнічної самобутності національних меншин відповідно до світових практик; 4) підвищення рівня соціальної єдності громадян України.

Цей документ указує також на тенденцію об'єднання курсу на європейську та атлантичну інтеграцію України в політико-правових актах, включаючи Основний Закон, у преамбулі якого в 2019 р. було закріплено незворотність європейського та євроатлантичного курсу України. Ця тенденція є відображенням позитивних структурних зрушень, якими супроводжуються реформи на шляху України як до ЄС, так і НАТО. Йдеться про європейську модель розвитку, цінності й стандарти якої презентують, втілюють, просувають та захищають НАТО і ЄС, взаємно доповнюючи одна одну. Для України

надзвичайно важливим є досвід країн НАТО та ЄС з демократичного реформування влади і суспільства, а також усебічна допомога у вирішенні різноманітних завдань на шляху євроатлантичної інтеграції.

На відміну від НАТО, що є військово-політичним об'єднанням, Європейський Союз за інтеграційною суттю є економічно-політичним об'єднанням, тому сформував власні, більш чіткі стандарти захисту прав національних меншин, забезпечення яких вимагає від кожної країни-кандидата на вступ. Вони знайшли відображення в Копенгагенських критеріях, які були схвалені на засіданні Європейської Ради у м. Копенгагені 1993 р. Країни-кандидати на вступ до ЄС повинні продемонструвати: 1) стабільність інститутів, що гарантують демократію, верховенство права, повагу до прав людини, повагу і захист національних меншин (політичні критерії); 2) наявність дієвої ринкової економіки і здатність витримувати конкурентний тиск і дію ринкових сил у межах ЄС (економічні критерії); 3) здатність узяти на себе зобов'язання, що випливають із членства в ЄС, включаючи суворе дотримання цілей політичного, економічного, валютного союзу (критерії членства).

Таким чином, захист прав національних меншин став невід'ємною складовою політичних критеріїв членства в ЄС, що вказує на вагу та значущість цього фактора як підвалини європейської інтеграції поряд із демократією, верховенством права та захистом прав людини. Питання захисту прав національних меншин порушується Договором про Європейський Союз, у якому зазначається, що ЄС заснований на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права і дотримання прав людини, включаючи права осіб, що належать до меншин. Ці цінності є спільними для держав-членів у межах суспільства, що характеризується плюралізмом, недискримінацією, толерантністю, справедливістю, солідарністю... (ст. 2) [6]. Європейський Союз поважає своє багате культурне і мовне різноманіття та піклується про збереження і розвиток культурної спадщини Європи (ст. 3).

А носіями культурної спадщини, культурного та мовного різноманіття є, в тому числі, національні (в окремих державах етнічні) меншини. Утвердження культурного різноманіття у світі визнано дієвим способом зниження конфліктогенного потенціалу етнічного фактора, позаяк доводить цінність інших культур, їх

рівність та важливість у сучасному глобалізованому світі. Захист культурного різноманіття на міжнародному рівні переслідує подвійну мету: з одного боку, забезпечувати гармонійне, мирне співіснування різних етногруп, які представляють різні культури, але проживають на території однієї держави, а з іншого – захищати різноманіття форм вираження цих культур [7]. Забезпечення прав національних меншин є важливою передумовою утвердження культурного різноманіття. Україна долучилася до цього процесу, ратифікувавши Конвенцію про охорону й заохочення різноманіття форм культурного самовираження в 2010 р. [8].

Як свідчить п'ята (Кіпр, Естонія, Литва, Латвія, Мальта, Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина, Чеська Республіка, Болгарія, Румунія) та шоста (Хорватія) хвилі розширення 2004-2013 рр., ЄС висунув конкретні вимоги до країн-кандидатів, серед яких чільне місце було відведено впровадженню європейських стандартів дотримання прав національних меншин. Пильна увага до становища національних меншин у країнах-кандидатах була обумовлена тим, що розширення євроінтеграційного процесу на Схід означало, що Європейському Союзу доведеться мати справу з новими конфліктами та проблемами у сфері прав національних меншин. Проблема захисту прав національних меншин у ході євроінтеграції актуалізувалася після прийняття Директиви № 2000/43/ЄС Ради ЄС, що імплементує принцип рівного поводження з людьми незалежно від їх расового або етнічного походження[9]. Документ містить орієнтири для створення ринку праці, який сприяє соціальній інтеграції, шляхом формування взаємозалежної сукупності напрямів політики боротьби з дискримінацією щодо національних меншин. Реалізуючи цей правовий механізм, усі країни-члени ЄС зобов'язані здійснювати активну політику, що стимулює участь національних й етнічних меншин у суспільному житті (освіта, соціальний захист, включаючи соціальну безпеку і медичне обслуговування).

Але особливих вимог до імплементатії стандартів захисту прав національних меншин не було: кожна країна-кандидат обрала свій шлях реалізації. У деяких спеціально розроблялася законодавча база, ухвалювалися відповідні закони про захист прав національних та етнічних меншин, створювалися інституції, що займаються вирішенням етнонаціональних проблем, актуальних для країни-кандидата [10]. Частина кандидатів, серед яких і Угорщина, прийняли закони про національні та етнічні меншини, іншим, зокрема Польщі

та Румунії, на етапі євроінтеграції це не вдалося. Їх політика захисту прав національних меншин та вирішення міжетнічних проблем регламентувалася окремими статтями щодо національних меншин, імплементованими в галузеві закони всіх сфер життя та міжнародно-правовими актами. Польща прийняла Закон «Про національні та етнічні меншини та про регіональну мову», вже як член ЄС, у 2005 р.

Забезпечення прав національних меншин у процесі євроінтеграції суттєво ускладнює відсутність у міжнародному праві чіткого визначення поняття та використання для його позначення різних термінів. У більшості міжнародно-правових актів, що стосуються національних, етнічних, расових питань, використовуються такі означення, як «національна», «расова», «етнічна», «культурна», «релігійна», «мовна» меншина. Це пояснюється складністю, багатоаспектністю, індивідуальним та конфліктогенним характером етнонаціональних процесів і явищ, а відтак небажанням держав чітко визначитися з поняттям з огляду на небезпеку для стабільності та територіальної цілісності, яку несе політизація питання захисту прав національних меншин. Деякі європейські держави (Греція, Нідерланди, Сан-Марино, Франція Ліхтенштейн, Люксембург, Мальта) заперечують конституювання національних меншин на своїх територіях, деякі використовують інші поняття: Італія – «мовна група», Австрія – «етнічна група», Велика Британія – «расова група (меншина)», Словенія – «автохтонна етнічна громада», Угорщина – «етнічна меншина», Польща – одночасно «національна» та «етнічна меншина». Також є суттєві відмінності в підходах до забезпечення прав національних меншин у національних законодавствах різних європейських держав.

Узагальнено національними меншинами вважаються етнічні групи, які кількісно поступаються більшості населення держави, не належать до титульного етносу (державотворчої нації), але, будучи громадянами цієї держави, мають відмінні етнічні, релігійні або інші особливості й виявляють почуття етнічного самоусвідомлення та спільності між собою, у тому числі спрямоване на збереження їх культури, традиції, релігії чи мови. У міжнародному праві національні меншини розглядаються як група осіб, громадян певної держави, які за фактом існування цієї групи, за критерієм національної, етнічної належності до неї підпадають під дію певних міжнародних, а також національних правил, стають об'єктами права і суб'єктами правовідносин.

У частині європейських країн до критеріїв належності до національної меншини додається тривалість проживання етнospільноти на території держави або фіксується перелік національних меншин спеціальним законом. Зазвичай це робиться з метою «відсікання» мігрантів, які «розмивають» національний склад населення держави. Маніпулюючи визначенням національної меншини, частина європейських держав відмовляється надавати політико-правовий статус національної меншини недавно сформованим внаслідок активних міграційних процесів меншинам, що створює міжетнічну напругу та конфлікти. Це дає підстави констатувати певну дискримінацію «нових» мігрантських меншин порівняно зі «старими» національними меншинами на тлі антидискримінаційної політики, яка впроваджується в процесі євроінтеграції.

Антидискримінаційні вимоги та вимоги захисту прав національних меншин стали частиною Плану дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України, що виконувався Україною. Блок 2.4.3. «Права громадян, включаючи захист меншин», передбачав два рівні критеріїв: попередні критерії стосовно політичних засад (законодавство та планування) щодо ухвалення всеохопного антидискримінаційного законодавства (Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» був прийнятий в 2013 р.) та дотримання рекомендацій органів ООН, ОБСЄ/БДПЛ, Ради Європи/ЄКРН та міжнародних правозахисних організацій у реалізації антидискримінаційної політики, захисті меншин, які відкривали шлях до критеріїв ефективної імплементації (стійкого виконання відповідних заходів), а саме: імплементації законодавства та антидискримінаційної політики, кампанії щодо підвищення обізнаності громадськості з питань протидії расизму, ксенофобії, антисемітизму та інших форм дискримінації; зміцнення спроможності відповідальних органів у сфері антидискримінаційної політики та боротьби з расизмом та ксенофобією [11]. Україна забезпечила достатній обсяг виконання критеріїв візової лібералізації, що визнав ЄС наприкінці 2015 р. Однак саме в цей час євроспільноту охопила міграційна криза, викликана потоком біженців з охоплених війнами країн Африки, тому запровадження безвізового режиму для України було відтерміновано до 2017 р.

Європейські стандарти забезпечення прав національних меншин зафіксовані в Угоді про асоціацію між Україною, з одного

боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами – з іншого (2014). Сторони, що її уклали, засвідчують відданість тісним і тривалим відносинам, які ґрунтуються на спільних цінностях, зокрема: на повазі до демократичних принципів, верховенства права, прав людини і основоположних свобод, у тому числі прав осіб, які належать до національних меншин, недискримінації осіб, які належать до меншин, і повазі до різноманітності та ін. Ці ж самі цінності згадуються також серед цілей політичного діалогу та реформ (ст. 4) [12]. Співпраця між Україною та Європейським Союзом у сфері юстиції, свободи та безпеки відбуватиметься на основі принципу поваги до прав людини та основоположних свобод (ст. 14).

Оскільки інтеграція України до ЄС та НАТО стала невід’ємною складовою не лише зовнішньої, а й внутрішньої політики, органи виконавчої влади працюють над реалізацією цього стратегічного курсу, імплементуючи європейські стандарти захисту прав національних меншин у законодавство України. Затверджений урядом План заходів із виконання Угоди про асоціацію містить 1943 завдання, за виконання яких відповідальні 106 органів влади України. Серед них стосуються встановлення європейських стандартів забезпечення прав національних меншин такі: № 57 «Формування нової моделі державної етнополітики», що, зокрема, передбачає напрацювання законопроектів про засади державної етнополітики України, внесення відповідних змін до Закону України «Про національні меншини в Україні», про статус кримськотатарського народу та проекту плану першочергових заходів щодо реалізації державної етнополітики; № 62 «Забезпечення належної реалізації Стратегії захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року», що передбачає затвердження регіональних планів заходів щодо реалізації Стратегії з урахуванням місцевих особливостей та проблем представників ромської національної меншини та їх фінансування, запровадження конкретних індикаторів, що характеризують поліпшення стану дотримання прав та умов життя для ромського населення України; № 52 «Посилення відповідальності за дискримінацію та вчинення злочинів на ґрунті ненависті», що передбачає внесення відповідних змін до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення [13].

1. Липчук О., Габльовська І. Захист прав етнопонаціональних меншин – як вимога до країн кандидатів на вступ до ЄС. Вісник Прикарпатського університету. Політологія. 2013. Вип. 6-7. С. 107.
1. 2.Enlargement//NATO.URL:https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49212.htm
2. Північноатлантичний договір (Вашингтон, округ Колумбія, 4 квітня 1949 р.). NATO. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_17120.htm.
3. План дій Україна-НАТО / Міністерство юстиції України. URL: <http://old.minjust.gov.ua/2649>.
4. Про Річну національну програму під егідою Комісії Україна – НАТО на 2019 рік: Указ Президента України № 117/2019 від 10.04.2019.
5. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. Eu law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012M%2FTXT>.
6. Вітман К. М. Культурне різноманіття як механізм нейтралізації конфліктогенного потенціалу етнічності. Держава і право. 2010. Вип. 47. С. 631.
7. Конвенція ЮНЕСКО про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження, ратифікована Законом України № 1811-VI (1811-17) від 20.01.2010.
8. Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin. EU law. URL:<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32000L0043>.
9. Вітман К. М. Культурна автономія як потенційний механізм забезпечення прав національних меншин Румунії. Актуальні проблеми політики. 2007. Вип. 30. С. 397.
- 10.План дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України / Міністерство закордонних справ України. URL: mfa.gov.ua/mediafiles/files/EU_UKR_VFP_ukr.doc.
- 11.Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікована Законом України № 1678-VII від 16.09.2014.
- 12.План заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 р. № 1106.

Микола Вегеш,
доктор історичних наук, професор
кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ВИЗНАЧНИЙ ДОСЛІДНИК ІСТОРІЇ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

**(До 70-річчя від дня народження члена-кореспондента НАН
України, Почесного доктора Ужгородського національного
університету Степана Васильовича Віднянського)**

27 березня 2021 р. виповнюється 70 років відомому в Україні та за її межами українському вченому, доктору історичних наук, професору, члену-кореспонденту НАН України, заслуженому діячу науки і техніки України, лауреату Державної премії України в галузі науки і техніки та премій НАН України, Почесному доктору Ужгородського національного університету, іноземному члену Угорської академії наук Степану Васильовичу Віднянському. Його наукові інтереси сфокусовані насамперед на проблемах всесвітньої історії, зокрема новітньої історії країн Центрально-Східної Європи, історії міжнародних відносин, міжнародних зв'язків і зовнішньої політики України. І це, мабуть, не є випадковим, адже Степан Віднянський є уродженцем Закарпаття – мультикультурного краю, розташованого в самому центрі Європи, що об'єднує унікальний простір взаємодії різнобарвних соціокультурних феноменів, є осередком формування особливої прикордонної ментальності, спрямованої на діалог і порозуміння. Народився майбутній український учений у місті Ужгороді 27 березня 1951 року в національно змішаній родині закарпатської інтелігенції, якій судилося пройти через нелегкі випробування «радянзації» Закарпаття, зберігши власну гідність і незламність. Виховання в полікультурному середовищі сприяло розвитку комунікативних здібностей, широкого кругозору й ерудиції, а також освоєнню декількох мов на рівні з рідною.

Ювіляр навчався в середній загальноосвітній школі № 3 м. Ужгорода, а з 1968 року Степан Васильович – студент історичного факультету Ужгородського державного університету, де під впливом професора І. М. Гранчака – засновника відомої на міжнародному рівні школи вивчення нової та новітньої історії країн Центральної і

Східної Європи – скристалізувалися його наукові інтереси щодо історії Австро-Угорщини часів національно-культурного відродження слов'янських народів ХІХ ст. Дипломна робота С. В. Віднянського на тему «Формування історичної концепції О. В. Духновича» викликала резонанс у науковому середовищі Ужгородського державного університету.

1973 року С. В. Віднянський вступив до аспірантури Інституту історії Академії наук України і з того часу безперервно ось уже майже півстоліття працює в цій провідній у країні науковій установі історичного профілю. Продовжити в аспірантурі Інституту історії розпочаті в Ужгородському державному університеті дослідження з історії Австро-Угорської монархії ХІХ століття Степану Васильовичу не судилося, оскільки йому наполегливо порекомендували перейти до «актуальнішої», на думку Вченої ради, новітньої історії країн соціалістичного табору. А відтак молодий аспірант під науковим керівництвом члена-кореспондента АН УРСР І. М. Мельникової сфокусував свої студії на впливі подій «Празької весни» 1968 року на історію Центрально-Східної Європи. Результатом кропіткої науково-пошукової роботи в архівах і бібліотеках Чехословаччини та Москви стала успішно захищена 1977 року кандидатська дисертація «Консолідація профспілкового руху в Чехословаччині. 1969-1975 рр.», а видана за два роки монографія С. В. Віднянського на цю тему була відзначена Медаллю АН УРСР з премією для молодих учених і Дипломом лауреата Всесоюзного конкурсу молодих учених і спеціалістів із суспільних наук (1981).

Упродовж 1984-1985 рр. С. В. Віднянський проходив стажування в Інституті слов'янознавства та балканістики АН СРСР у Москві. Підсумком його досліджень, здійснених упродовж кінця 1970-1980-х рр., стала ґрунтовна монографія «Интернациональное сближение рабочего класса стран социалистического содружества», яка побачила світ у переломний для країн Центрально-Східної Європи 1989 рік. У цій праці автор здійснив комплексний аналіз передумов і чинників зростання соціально-економічного потенціалу, активізації громадсько-політичної діяльності робітничого класу країн-членів Ради Економічної Взаємодопомоги та розкрив його роль у міжнародних відносинах. У книзі акцентується увага на проблемах переходу до інтенсивної моделі економічного розвитку, деструктивній ролі командно-адміністративної системи. Попри позитивні відгуки, рецензії і підтримку авторитетних учених Степан

Васильович відмовився від захисту цієї праці як докторської дисертації, адже блискавичний крах світової системи соціалізму та монополії марксистсько-ленінської ідеології, лібералізація освітньо-наукового процесу, нові можливості міжнародної наукової співпраці давали надію історикам на комплексне оновлення засад розвитку української історіографії, реалізацію найсміливіших творчих задумів.

1991 року Степан Васильович Віднянський обраний чи не наймолодшим завідувачем відділу Інституту історії України НАН України, який невдовзі отримав назву – *всесвітньої історії і міжнародних відносин*, а з 2012 р. – *історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України*. За умов глибоких суспільно-політичних і культурних трансформацій, на старті нового етапу розвитку вітчизняної історіографії колективу відділу належало долучитися до реалізації масштабних перетворень у науково-освітній сфері України. Йдеться насамперед про переосмислення методологічних засад, концептуальних підходів, тематичних напрямів і проблематики досліджень зі *всесвітньої історії*, розвиток традиційних і налагодження нових зв'язків із зарубіжними колегами, науково-освітніми центрами, поглиблення інтеграції української історичної науки до світового інтелектуального простору, реалізацію та координацію фундаментальних досліджень зі *всесвітньої історії і міжнародних відносин*, підготовку й рецензування нових підручників, енциклопедичних видань, запровадження новітніх здобутків світової історіографії до навчального процесу, створення умов для підвищення кваліфікації наукових і педагогічних кадрів, забезпечення науково-теоретичної бази діяльності української дипломатії, популяризацію наукових знань...

З 1991 року у відділі за редакцією члена-кореспондента НАН України С. В. Віднянського видається щорічник – міжвідомчий збірник наукових праць «*Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*», який забезпечує координацію досліджень представників сформованої у відділі школи «*Української історичної європеїстики*», фундаторами якої є члени-кореспонденти Національної академії наук України Ф. П. Шевченко (1914–1995), І. М. Мельникова (1918–2010) та П. С. Сохань (1926–2013), а нині її очолює Степан Васильович. На теренах Центрально-Східної Європи збірник «*Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*» здобув авторитет наукового періодичного видання регіонального

значення, що сприяє координації фундаментальних досліджень зі всесвітньої, насамперед європейської, історії.

Результатом здійснених С. В. Віднянським упродовж 1990-х рр. наукових досліджень, зокрема плідної роботи в архівах України, Словаччини й Чехії, стали монографія «Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921-1945 рр.)» (К., 1994) і підготовка та успішний захист ним докторської дисертації «Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині» (1997). А 1999 року С. В. Віднянському присвоєно вчене звання професора зі спеціальності «Всесвітня історія».

Наукові інтереси Степана Васильовича характеризуються широтою й різнобічністю: теоретико-методологічні й історіографічні проблеми всесвітньої історії і міжнародних відносин, міжслов'янські зв'язки періоду національно-культурного відродження слов'янських народів ХІХ ст., проблеми національного державотворення в Центрально-Східній Європі ХХ ст., історія української еміграції міжвоєнного періоду, міжнародні відносини від періоду Великої війни до сьогодення й участь у них України, зовнішня політика Української держави в контексті сучасних процесів європейської інтеграції. Зокрема, у співавторстві зі своїм учнем д. і. н., проф. А. Ю. Мартиновим С. В. Віднянський здійснив масштабне історико-біографічне дослідження, у якому крізь призму історичних портретів сімнадцяти європейських політичних діячів ХХ ст. розкрито основні передумови, етапи й характер процесу європейської інтеграції, – «Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу», що витримало два видання (2009, 2011).

Із багатого наукового доробку Степана Васильовича Віднянського слід виокремити також дві фундаментальні колективні праці, до підготовки яких він доклав великих зусиль і творчої енергії не лише як провідний співавтор, але і як керівник авторського колективу та відповідальний редактор. Упродовж 2009-2016 років вийшли друком підготовлені під його науковим керівництвом шість випусків енциклопедичного словника-довідника «Україна в міжнародних відносинах». А 2020 року побачила світ колективна праця «Україна в історії Європи ХІХ – початку ХХ ст.: історичні нариси: монографія. За ред. чл.-кор. НАН України С. В. Віднянського», у якій на основі широкої джерельної бази,

грунтовного конкретно-історичного матеріалу відтворено багатобарвну картину українсько-європейських культурно-цивілізаційних взаємовпливів упродовж «довгого ХІХ ст.», розкрито місце та роль українського питання та України в історії Європи «короткого ХХ ст.», висвітлено основні етапи і проблеми співпраці України з Європейським Союзом на сучасному етапі. Свідченням широкого наукового резонансу, який викликала ця фундаментальна праця, є публікація вже 7 позитивних рецензій на неї в Україні і за кордоном. Загалом у науковому доробку вченого близько 600 наукових публікацій, більшість з яких високо оцінені науковою громадськістю. Зокрема, 2001 року за участь у написанні книги «Україна: утвердження незалежної держави (1991-2001)» йому серед інших учених присуджено Премію Національної академії наук України за кращу наукову працю з історії боротьби за незалежність України і розбудови української державності.

Особливе місце в науковому доробку Степана Васильовича посідають дослідження з історичної регіоналістики, насамперед мультикультурного простору рідного Закарпаття, історичному розвитку якого присвячено понад 100 публікацій вченого. Зокрема, за визнанням рецензентів, найповнішою біографією президента Карпатської України А. І. Волошина стала видана минулого року С. В. Віднянським у співавторстві монографія «Августин Волошин – "батько карпатоукраїнського народу"». Слід у зв'язку з цим зазначити, що працюючи вже майже пів століття в Інституті історії України НАН України в Києві, Степан Віднянський, як закарпатець і випускник історичного факультету Ужгородського державного університету, намагався завжди підтримувати творчі й дружні відносини зі своїми земляками, особливо з колегами-істориками, надавати їм необхідну підтримку й допомогу в науковій роботі. Зокрема, за його участю як наукового керівника, консультанта або офіційного опонента близько 40 закарпатців успішно захистили кандидатські або докторські дисертації з всесвітньої історії (серед них і автори цієї статті) і більшість із них сьогодні успішно працюють в Ужгородському національному університеті. С. В. Віднянський регулярно приїжджає на свою малу батьківщину, в Alma-mater для читання лекцій, участі в наукових конференціях та захистах дисертаційних робіт і просто для спілкування зі своїми закарпатськими колегами й друзями.

Вагомим є внесок Степана Васильовича в справу організації і розвитку вищої освіти в Україні на рівні європейських стандартів. Він викладав і був головою державних екзаменаційних комісій з історії в багатьох вищих навчальних закладах України, підготував низку підручників, навчальних посібників і навчальних програм зі всесвітньої історії і міжнародних відносин, що здобули визнання наукової і педагогічної громадськості й були удостоєні почесних грамот і відзнак «Відмінник освіти України» (2007), «За наукові досягнення» (2008) Міністерства освіти і науки України. Згідно з рішенням Ученої ради Ужгородського національного університету від 2005 року С. В. Віднянський є «Почесним доктором Ужгородського національного університету». 2001 року за вагомими професійними здобутками й багатолітню сумлінну працю Указом Президента України йому присвоєно почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України».

Багато сил С. В. Віднянський доклав для розбудови Дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ України, де з 2003 по 2017 роки працював на посаді професора кафедри зовнішньої політики та дипломатії, виконував обов'язки члена Вченої ради та заступника голови і члена Спеціалізованої вченої ради академії. 2005 року Міністерством закордонних справ України було оголошено подяку Степану Васильовичу «за особистий внесок у становлення і розбудову дипломатичної служби України, сумлінне виконання службових обов'язків, успіхи у праці». У передмові до опублікованої 2006 року монографії С. В. Віднянського та А. Ю. Мартинова «Україна в Організації Об'єднаних Націй: 60 років участі у розв'язанні найважливіших міжнародних проблем» міністр закордонних справ України (1998-2000, 2005-2007) Б. І. Тарасюк зазначає: «Книга, яка пропонується читачеві, сприятиме роз'ясненню місця і ролі ООН у минулому та в сучасній міжнародній політиці серед широкого загалу в Україні. На її сторінках висвітлюється багатогранна робота української дипломатії різних часів, яка навіть за несприятливих умов обмеженого суверенітету та ідеологізації міжнародних відносин була спроможна надавати вітчизняному курсу в ООН досить виразного українського змісту».

Широким є діапазон міжнародних наукових зв'язків Степана Васильовича й очолюваного ним відділу. Учений узяв участь в організації і роботі наукових конгресів, конференцій, «круглих столів» у Білорусі, Болгарії, Греції, Македонії, Молдові, Польщі,

Росії, Румунії, Словаччині, Словенії, Угорщині, Чехії. Зокрема, він є активним учасником міжнародних наукових конференцій і симпозіумів, що регулярно проводяться в Румунії Музеєм історії м. Сату-Маре спільно з Ужгородським національним університетом. Він також є головою української частини Комісії істориків України та Угорщини, заступником голови української частини Комісії істориків України та Словаччини, заступником голови правління Наукового товариства історії дипломатії та міжнародних відносин, регулярним учасником Міжнародних з'їздів славістів тощо. Не випадково його наукові здобутки знайшли визнання на міжнародному рівні, насамперед у науковому співтоваристві Центрально-Східної Європи (наприклад, ученого обрано іноземним членом Угорської академії наук, а також членом низки міжнародних наукових товариств і організацій).

Слід відзначити потужну науково-координаційну й редакторську роботу Степана Васильовича, який виступив офіційним опонентом на захистах понад 70 кандидатських і докторських дисертацій, відповідальним редактором і рецензентом близько 100 наукових монографій, збірників і навчальних посібників, членом редколегій понад 10 авторитетних наукових періодичних видань з історії та міжнародних відносин, у тому числі і зарубіжних. 2016 року С. В. Віднянський, як співавтор і член редколегії багатотомної «Енциклопедії історії України», став лауреатом Державної премії України в галузі науки і техніки. Він також нагороджений почесними грамотами Верховної Ради України (2007) та Кабінету Міністрів України (2011).

Та найбільшою нагородою в житті Степан Васильович Віднянський вважає своїх учнів, послідовників, колег, представників наукової школи «Української історичної європеїстики». Зокрема, під науковим керівництвом ученого захищено понад 30 кандидатських і докторських дисертацій. Серед його вихованців – знані професори, завідувачі кафедр, декани і ректори провідних університетів України, відомі дипломати і громадські діячі. Щиросердно вітаючи ювіляра, колеги, учні та вітчизняні й зарубіжні друзі бажають йому доброго здоров'я і творчого неспокою в дослідженні актуальних питань всесвітньої історії і міжнародних відносин. До цих привітань також приєднуються історики й політологи Ужгородського національного університету, які в особі Степана Васильовича завжди відчували підтримку і допомогу.

Вибрані публікації С. В. Віднянського з історії Закарпаття (1990-2020)

Віднянський С. В. Идеи славянского единства в исторической концепции А. В. Духновича. *Культурные и общественные связи Украины со странами Европы* / Сб. науч. тр. К., Наукова думка, 1990. С. 107-130.

Віднянський С. В. Роль идей славянской взаимности в становлении национального самосознания закарпатских украинцев. А. В. Духнович. *Славяне: адзінства і мнагастайнасць*. Міжнародная канферэнцыя. Тэзісы дакладау і паведамленняу. 4 секцыя. Мінск, 1990. С. 10-13.

Віднянський С. Ми з центру Європи. Штрих до портрета часу. *Молода гвардія*. 1990. 17 жовтня.

Vidnanskyj Stepan. Zakarpatsko ako sucast CSR: problemy narodno-kulturnej obnovy a statnosti. 1918-1938. *Slovensko v politickom systeme Ceskoslovenska* / Materialy z vedeckeho sympozia. Bratislava, 1992. S. 204-213.

Віднянський С., Петрище П. Політична діяльність закарпатської еміграції в США наприкінці 19-го - на початку 20-го ст. та її вплив на долю рідного краю. *Українська діаспора*. Київ-Чикаго, 1993. № 4. С. 5-20.

Віднянський С. В. Историчні аспекти сучасного «русинського руху» в Закарпатті та його вплив на поточну політику Української держави. *Державність*. Київ, 1994. № 1-2. С. 52-53.

Віднянський С. В. Закарпаття у складі Чехо-Словацької республіки: переломний етап у національно-культурному й етнополітичному розвитку русинів-українців. *Культура українських Карпат: традиції і сучасність* / Матеріали міжнародної наукової конференції. Ужгород, 1994. С. 130-140.

Vidnanskyj Stepan. Niektore osobitosti nastolenia totalitarneho rezimu v Zakarpatskej Ukrajine. *Od diktatury k diktature. Slovensko v rokoch 1945-1953* / Zbornik materialov z vedeckej konferencie. Bratislava, 1995. S. 80-87.

Вегеш М., Віднянський С. Волошин Августин. *Малий словник історії України*. К., Либідь, 1997. С. 97-98.

Вегеш М., Віднянський С. «Карпатська Січ». Там само. С. 184.

Вегеш М., Віднянський С. Карпатська Україна. Там само. С. 184.

Вегеш М., Віднянський С. Комуністична партія Закарпатської України. Там само. С. 205.

Вегеш М., Віднянський С. Ревай Федір. Там само. С. 334.

Вегеш М., Віднянський С. Ревай Юліян. Там само. С. 334-335.

Віднянський С. В., Вовканич І. І. До питання про характер приєднання Закарпаття до СРСР та радянізацію краю (1944-1949 рр.). *Тоталітарна держава і політичні репресії в Україні у 20-80-ті роки*. Матеріали міжнародної наукової конференції. К., ІУ НАН України, 1998. С. 197-211.

Віднянський С. В., Олашин М. В. [Рецензія] Дмитро Данилюк. Історія Закарпаття в біографіях і портретах (з давніх часів до початку ХХ ст.). УІЖ. Київ, 1998. № 4. С. 150-154.

Вегеш М. М., Віднянський С. В. Антиукраїнська і античеська діяльність угорських агентів у Карпатській Україні наприкінці 30-х років. *Сучасність*. Київ, 1998. № 6. С. 78-84.

Вегеш М. М., Віднянський С. В. [Рецензія] Д. Данилюк. Історична наука на Закарпатті (кінець ХУІІІ – перша половина ХХ ст.). УІЖ. Київ, 2000. № 6. С. 126-131.

Віднянський С., Данилюк Д. Проблеми історії Закарпаття в українській історіографії ХІХ – початку ХХ ст. Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики (Число 5). Історіографічні дослідження в Україні (Вип.10) / Об'єднаний випуск збірки наукових праць на пошану академіка В. А. Смолія: У 2 ч. К., 2000. Ч. 2. С. 247-259.

Віднянський С.В. Уряди Карпатської України. *Уряди України у ХХ ст.* Науково-документальне видання. К., 2001. С.273-302.

Віднянський С.В. Закарпаття у складі Чехословацької республіки: формування державних структур і громадсько-політичне життя краю у 20-х першій половині 30-х років ХХ ст. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*: Міжвідомчий збірник наукових праць. К., 2002. Вип. 6. С. 297-318.

Віднянський С., Черняков І. Дослідник давньої історії українських Карпат (До 70-річчя Е. А. Балагурі). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Історія. Ужгород, 2002. Вип. 6. С. 10-12.

Віднянський С. В. Політичні процеси в Закарпатті. *Політична історія України. ХХ століття*: У 6 т. Том 5. Українці за межами УРСР (1918-1940). К.: Видавництво «Генеза», 2003. С. 621-694.

Віднянський С. В. Історіографічна традиція та сучасний стан вивчення міжвоєнного періоду в історії Закарпаття. *Сарбейвські читання: Тези виступів Всеукраїнського «круглого столу»*. К., 2003. С. 100-110.

Віднянський С., Данилюк Д. Славний будитель закарпатських русинів-українців. До 200-річчя з дня народження Олександра Духновича. *Історія України*. № 15 (319). квітень, 2003. С. 7-12.

Віднянський С., Данилюк Д. Олександр Духнович та його творча спадщина. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. К., 2003. Вип. 12. С. 37-49.

Віднянський С. В. Базилевич Іоаникій та його «Короткий нарис фундації Федора Коріятовича». *Енциклопедія історії України*: В 5 т. Т.1. К.: Наук. думка, 2003. С. 166.

Віднянський С.В. Балудянський Михайло Андрійович. Там само. С. 175.

Віднянський С.В. Бідерман Герман Ігнац. Там само. С. 269.

Віднянський С.В. Бірчак Володимир Іванович. Там само. С. 297-298.

Віднянський С.В. «Будителі». Там само. С. 389-390.

Віднянський С.В. «Верховинська господарська акція». Там само. С. 489-490.

Віднянський С.В. «Віденські арбітражі 1938 і 1940». Там само. С.527.

Віднянський С.В. Волошин Августин Іванович. Там само. С. 626-627.

Віднянський С.В. Всенародні збори угорських русинів 1919. Там само. С. 645-646.

Віднянський С.В. Віденські арбітражі 1938 і 1940. *Українська дипломатична енциклопедія*: У 2-х т. Т. 1. К., 2004. С. 216.

Віднянський С.В. Волошин Августин Іванович. Там само. С. 257.

- Віднянський С.В. Радянсько-чехословацький договір про Закарпатську Україну 1945. *Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. Т.2. К., 2004. С. 383.*
- Віднянський С.В. Ревай Юліан. Там само. С. 395.
- Віднянський С.В. Гаджега Юлій Петрович. Енциклопедія історії України: в 5 т. Т. 2: Г-Д. К., 2004. С. 14.
- Віднянський С.В. Добрянський Адольф. Там само. С. 423-424.
- Віднянський С.В. Договір між СРСР і Чехословацькою республікою про Закарпатську Україну 1945. Там само. С.428-429.
- Віднянський С.В. Дожі Дьордя повстання 1514. Там само. С. 436.
- Віднянський С.В. Дулішкович Іоанн. Там само. С. 492.
- Віднянський С.В. Духнович Олександр Васильович. Там само. С. 503.
- Віднянський С.В. Доля угорців та німців Закарпаття під час «радянізації» краю у 1944-1945 рр. *Друга світова війна і доля народів України / Тези доповідей всеукраїнської наукової конференції. К.: 2005. С.63-65.*
- Віднянський С.В. Доля угорців та німців Закарпаття під час «радянізації» краю у 1944-1945 рр. *Друга світова війна і доля народів України: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. К., 2005. С. 191-193.*
- Віднянський С., Федака С. [Рецензія] Біля витоків історичної думки українського Закарпаття. *Історія України. Київ, 2005. № 45 (445), грудень. С. 24.*
- Віднянський С.В. Жаткович Григорій. Енциклопедія історії України. Т. 3. К., 2005. С. 140.
- Віднянський С.В. Закарпатська крайова організація Комуністичної партії Чехословаччини. Там само. С. 199.
- Віднянський С.В. Закарпатська Україна, Закарпаття. Там само. С. 201-204.
- Віднянський С.В. Політичний рух на Буковині і Закарпатті. *Україна: політична історія. ХХ – початок ХХІ ст. К.: Парламентське видавництво, 2007. С. 616-662.*
- Віднянський С. Проблема самовизначення і розв'язання питання про державну приналежність Закарпаття після Першої світової війни. *Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. К., 2007. Вип. 16: В 2 ч. Ч.1. С. 104-115.*
- Віднянський С.В., Рубльов О.С. Українські землі у складі Польщі, Румунії і Чехословаччини. *Політична система для України: історичний досвід і виклики сучасності. К., 2008. С. 430-493.*
- Віднянський С. Карпатська Україна. *Волонтер. 2008. № 5. С. 22-25.*
- Віднянський С.В. Карпатська Україна як форма української державності напередодні Другої світової війни. *Друга світова війна і доля народів України: Тези доповідей 3-ї Всеукраїнської наукової конференції. К., 2008. С. 42-43.*
- Віднянський С.В. Розділ 13. Державний устрій Підкарпатської Русі – Карпатської України (1919-1939 рр.). *Нариси історії державної служби в Україні. К., 2008. С. 255-292.*

- Віднянський С.В. Кралицький Анатолій Федорович. Енциклопедія історії України. Т. 5: Кон-Кю. К., 2008. С. 290-291.
- Віднянський С.В. Державний устрій Підкарпатської Русі – Карпатської України. *Історія державної служби в Україні: у 5 т. К., 2009. Т. 2. С. 33-96.*
- Віднянський С. Закарпаття – Підкарпатська Русь: від здобуття автономії до проголошення незалежної держави (до 70-річчя Карпатської України). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. К., 2009. Вип. 15: у 2-х ч. Ч.1. С. 184-207.*
- Віднянський С.В. «Будителі». *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Предметно-тематична частина: А-Г. К.: Ін-т історії України НАН України, 2009. Вип. 1. С. 95-96.*
- Віднянський С.В. Всенародні збори угорських русинів 1919. Там само. С. 143-144.
- Віднянський С.В. Договір між СРСР і Чехословацькою республікою про Закарпатську Україну 1945. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Випуск 2. Предметно-тематична частина: Д-Й. К.: Ін-т історії України НАН України, 2010. С. 40-41.*
- Віднянський С.В. Закарпатська крайова організація Комуністичної партії Чехословаччини. Там само. С. 146-147.
- Закарпаття / С.В. Віднянський. Там само. С. 147-153.
- Віднянський С. Поразка імперського мислення і утворення національних держав. *Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання. Ужгород, 2010. С. 35-55.*
- Vidnyansky Istvan. Nemzetállamok az Osztrák-Magyar Monarchia romjain. *Karpatalja 1919-2009: történelem, politika, kultúra. Budapest, 2010. S. 30- 48.*
- Віднянський С.В. Народна рада Закарпатської України. *Енциклопедія історії України. Т. 7. К., 2010. С. 178-179.*
- Віднянський С.В. Українські землі у складі Чехословаччини. *Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. Т.2. К., 2011. С. 301-320.*
- Віднянський С. Національна політика Праги у Підкарпатській Русі. *Національне питання в Україні ХХ – початку ХХІ ст.: історичні нариси . К., 2012. С. 283-304, 335-337.*
- Віднянський С. Особливості національних процесів у Закарпатті. Там само. С. 397-402, 448.
- Віднянський С.В. Карпатська Україна. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Випуск 3. Предметно-тематична частина: К-О. К.: Ін-т історії України НАН України, 2012. С. 23-28.*
- Віднянський С.В. Пряшівщина, Пряшівський край. *Енциклопедія історії України: у 10 т.Т. 9: Прил-С. К., 2012. С. 53-56.*
- Віднянський С.В. Сен-Жерменський мирний договір 1919. Там само. С. 531.
- Віднянський С.В. Стерчо Петро. Там само. С. 851.
- Віднянський С. Друга світова війна та процес об'єднання українських етнічних земель: до питання про приєднання Закарпаття до УРСР у складі

- СРСР та радянізацію краю (1944-1946 рр.). *Волинь і волиняни у Другій світовій війні*: збірник наукових праць. Луцьк, 2012. С. 583-590.
- Віднянський С. Новий документальний погляд на переломний період історії рідного краю. *Краєзнавство*. Науковий журнал. 2013. № 4 (85). С. 274-276;
- Віднянський С. Переломний і деформаційний період у суспільно-політичному та цивілізаційному розвитку Закарпаття у буремні 1944-1946 рр.: погляд історика (частина 1). *Карпатія. Цивілізаційний поступ*. 2013. № 1. С. 6-11;
- Віднянський С. Народна рада Закарпатської України як інструмент приєднання Закарпаття до СРСР та радянізації краю (1944-1946 рр.). *Narodne rady v regione Karpat na sklonku druhej svetovej vojny*. Krakov, 2013. S. 37-52.
- Віднянський С.В. Ужгородський національний університет. *Енциклопедія історії України: У 10 т. К.*, 2013. Т. 10. С. 216-217;
- Віднянський С.В., Несух Л.М. Урбар. Там само. С. 239-240;
- Віднянський С.В. Центральна Руська Народна Рада. Там само. С.458-459;
- Віднянський С.В. Шенборни. Там само. С.629;
- Віднянський С.В. Штефан Августин Омельянович. Там само. С. 662;
- Віднянський С. Закарпаття: від «землі без імені» до власної державності – Карпатської України. *Україна-Європа-Світ*. Міжнародний збірник наукових праць Серія: Історія, міжнародні відносини. Вип. 13. Тернопіль, 2014. С.111-126.
- Віднянський С.В. Базилевич І. Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Вип. 5. Біографічна частина: А-М. К., 2014. С. 22.
- Віднянський С.В. Балудянський М.А. Там само. С. 22-23.
- Віднянський С.В. Бродій А.І. Там само. С. 48-49.
- Віднянський С.В. Волошин А.І. Там само. С. 81-83.
- Віднянський С.В., Герасимова Г.П. Годинка А. Там само. С. 103-104.
- Віднянський С.В. Добрянський А. Там само. С. 132-133.
- Віднянський С.В. Дожа Д. Там само. С. 133-134.
- Віднянський С.В. Духнович О.В. Там само. С. 147-148.
- Віднянський С.В. Жаткович Г. Там само. С. 161.
- Віднянський С.В. Кралицький А.Ф. Там само. С. 223-224.
- Віднянський С. Україна у транскордонній співпраці: історіографічні інтерпретації на прикладі вивчення досвіду Карпатського євро регіону. *Україна дипломатична*. Науковий щорічник. Випуск шістнадцятий. К., 2015. С. 331-350.
- Віднянський С.В. Стерчо Петро. *Україна в міжнародних відносинах*. Енциклопедичний словник-довідник. Випуск 6. Біографічна частина: Н-Я. К., 2016. С. 222.
- Віднянський С.В. Штефан Августин. Там само. С. 335-337.
- Віднянський С. Актуалізація «русинського питання» в Закарпатті та за його межами в контексті анексії Криму і війни на Сході України. Національне питання в Україні: виклики сучасності, уроки історії. Доповіді та матеріали

- всеукраїнської наукової конференції. 20 листопада 2014 р. К.: Інститут історії України НАН України, 2016. С. 82-107.
- Віднянський С. Актуалізація «русинського питання» в Закарпатті та за його межами в контексті анексії Криму і війни на сході України. К *vyskumu dejin Rusinov a Ukrajincjv: teoreticke a metodologicke otazky*. Kosice, 2016. S. 127-137.
- Віднянський С.В. Експертний висновок на книжку Фенича В. І. «Угорська Русь і «Ганнібалова присяга» Михайла Драгоманова: початки інтелектуального завоювання Закарпаття Україною». Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2015. 144 с. <http://zakarpattya.net.ua/postimages/pub/2016/11/8-10.jpg>
- Віднянський С.В. Актуалізація «русинського питання» в Закарпатті та за його межами в контексті анексії Криму і війни на сході України. *Стратегічні пріоритети*. Серія «Політика». № 1 (42). 2017. С. 8-17.
- Віднянський С., Вовканич І. Україна в транскордонному співробітництві: історіографічні інтерпретації. *Історія, що об'єднує. Нариси новітнього транскордонного співробітництва у Карпатському регіоні*. Монографія. Ужгород, 2017. С. 58-77.
- Віднянський С., Олашин М. Наукові читання в Ужгородському національному університеті, присвячені 90-річчю з дня народження професора Івана Михайловича Гранчака (1927-2000 рр.). Український історичний журнал. 2018. № 1. С. 223-227.
- Вегеш М., Віднянський С. Рецензія на монографію Д. Домбровського: Польща і Закарпаття: 1938-1939. Київ: Темпора, 2012. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Вип. 27: Міжвідомчий збірник наукових праць. К., 2018. – 363-373.
- Вегеш М., Віднянський С. Рецензія на монографію: Василь Міщанин. Радянізація Закарпаття 1944-1950 рр. Український історичний журнал. 2018. № 5. С. 198-206.
- Вегеш М., Віднянський С. Сторінки історії післявоєнного Закарпаття (Міщанин Василь. Радянізація Закарпаття 1944-1950 рр.: Монографія. Ужгород: Рік-У, 2018. 644 с.). *Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність*. Сату-Маре – Бухарест, 2018. С. 445-452.
- Віднянський С., Вовканич І. Історіографічні аспекти транскордонного співробітництва України. *Геополітика України: історія і сучасність*: збірник наукових праць. Вип. 2 (21). Ужгород, 2018. С. 9-51.
- Віднянський С. Карпатська Україна як етап українського державотворення. *Карпатська Україна – незалежна держава*. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпатської України (м. Ужгород, 14-15 березня 2019 року). Ужгород, 2019. С. 96-111.
- Віднянський С. До 80-річчя проголошення незалежності Карпатської України. Карпатська Україна як етап українського державотворення. *Український історичний журнал*. 2019. № 2. С. 67-93.

Вегеш М., Віднянський С. Цікаве дослідження про подільського князя Федора Корятовича – володаря Мукачівського замку (рецензія на книгу Федаки С.Д. *Краєзнавство*. 2019. № 3 (108). С. 284-287.

Вегеш М., Віднянський С., Міщанин В. Данилюк Дмитро Дмитрович. *Український історичний журнал*. 2020. № 3. С. 238-239.

Вегеш М., Віднянський С. Рецензія на монографію: М. Колодзінський. *Воєнна доктрина українських націоналістів*. Київ: ТОВ «Основа». 2019. 287 с. *Український історичний журнал*. 2020. № 5. С. 225-232.

Вегеш М.М., Віднянський С.В. *Августин Волошин – «батько карпатоукраїнського народу»*. К.: Парламентське видавництво, 2020. 472 с.

Олександр Бертолон

аспірант кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

СУЧАСНІ ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ УГОРЩИНИ З ПІДТРИМКИ ЗАКОРДОННОЇ ДІАСПОРИ

Протягом останніх 25 років у зовнішній політиці країн світу значно зросла роль закордонної діаспори. Причин цьому є багато, серед яких слід назвати геополітичні зміни, у тому числі й ті, які були зумовлені крахом комуністичної системи в Європі, зростанням фактору націоналізму в регіональній політиці та формуванням новітніх комунікаційних технологій, які покращили здатність мобілізуватися та на сьогодні є потужним засобом згуртування.

У сучасний період багато держав уже розробили механізми різнобічного співробітництва з власними закордонними діаспорами, стимулюючи в такий спосіб процеси культурної, політичної, наукової та бізнесової інтеграції. Одним із новітніх прикладів побудови ефективної системи державної підтримки закордонної діаспори може слугувати політика сформована в Угорщині після приходу до влади прем'єр-міністра Віктора Орбана у 2010 році, уряд якої поставив одним із головних пріоритетів своєї зовнішньої політики підтримку закордонної діаспори. Зокрема, протягом 2010 по 2018 роки офіційним Будапештом була створена розгалужена система державних органів управління, які сприяють використанню діаспори як інструмента в реалізації зовнішньої та внутрішньополітичної стратегії держави.

Основи сучасної інституційно-правової система підтримки закордонної діаспори в Угорщині були закладені ще на початку 90-х років минулого століття, коли перший демократично обраний консервативний прем'єр-міністр країни Йозеф Антал, одразу ж після розпаду комуністичної системи в країні, заявив, «що бажає бути главою уряду не тільки 10-мільйонної Угорщини, а й для кожного з 15 мільйонів угорців Карпатського басейну – в душі та за відчуттям». Із цієї заяви варто вважати початок державної політики Угорщини щодо створення інституційних механізмів підтримки закордонної діаспори. Зокрема, як наслідок у 1992 році угорським парламентом був створений перший державний інститут, який займався

політичним та культурним діалогом із закордонною діаспорою, ним стало «Відомство з питань закордонних угорців»[1].

Прагнення до політичного єднання нації без зміни меж кордонів послужило причиною створення першим урядом прем'єр-міністра Угорщини Віктора Орбана ще в лютому 1999 році Угорської постійної наради із питань закордонних співвітчизників (MAÉRT), метою якої було об'єднання політичних партій Угорщини, політиків угорського походження з сусідніх країн і угорців діаспори з перспективою створення консультативного органу в структурі угорської влади. У період свого існування учасники Угорської Наради взяли активну участь у виробленні рекомендацій по змісту Закону «Про угорців, які проживають у сусідніх країнах» [2, с. 20]., або як ще його називають «Статусний закон», який був схвалений більшістю голосів угорського парламенту в 2001 р.. Закон вперше передбачав надання широкого кола пільг угорцям, які живуть за кордоном, під час відвідування історичної батьківщини, зокрема, при пошуку роботи, лікуванні, проїзді транспортом під час навчання студентів тощо. Ухвалення цього закону вперше загостило двосторонні відносини Угорщини із сусідніми країнами (передусім з Румунією та Словаччиною) [2, с. 22].

Кардинальні якісні зміни в правовому механізмі підтримки закордонної діаспори угорським урядом відбулися після отримання конституційної більшості голосів у Державних зборів Угорщини другим консервативним урядом «Фідес – ХДНП» Віктора Орбана у 2010 році.

Зокрема, у травні 2010 року новим складом угорського парламенту конституційною більшістю голосів був прийнятий «Закон про подвійне громадянство» [6]. Відповідно до даного закону, для отримання громадянства необхідно було довести спорідненість з предком-громадянином Угорщини, володіти угорською мовою, при цьому немає необхідності мати на території Угорщини житло або роботу. У наслідок застосування згаданого закону, починаючи із 2011 року понад мільйон закордонних угорців отримали громадянство Угорщини за спрощеною процедурою, а також право голосу на загальнонаціональних виборах [5, с. 39].

Окрім того, в угорському парламенті був ухвалений закон «Про засвідчення національного об'єднання», у якому зазначалося, що Угорщина вважає чіткою метою, що, будучи «материнською державою» повинна підтримувати зміцнення зв'язків між членами

нації, належність угорців, що проживають усередині та поза кордонами, та їх відповідальність один перед одним. У даному законі також уперше було зазначено про те, що: «усі члени та громади угорців, що знаходяться під владою кількох держав, є частиною єдиної угорської нації, спільність якої через державні кордони є реальністю...» [8].

Разом з тим, захист прав закордонної меншини став одним із основоположних тез новоприйнятої Конституції Угорщини (2011р.), на основі яких будується зовнішня політика країни. Так, згідно з нормами Конституції, «керуючись ідеєю єдиної угорської нації, Угорщина несе відповідальність за долю угорців, які проживають за її межами, сприяє виживанню та розвитку їхніх громад, підтримує їх зусилля щодо збереження своєї ідентичності та сприяє їхній співпраці між собою та з Угорщиною» [7].

Відзначимо, що Угорщина має дві основні мети щодо зарубіжних меншин, які, по суті, протилежні за своїм вектором. Один з векторів спрямований на поліпшення становища угорців у країнах проживання (згладжування мінусів статусу «меншість», викликаних головним чином процесами національної розбудови держав проживання, а також сприяння в реалізації права на самовизначення зарубіжних громад). Інший, навпаки, підтримує та ініціює процеси, що сприяють зміцненню почуття єднання з угорською нацією.

У листопаді 2011 року на 10-му засіданні Угорської постійної наради з питань закордонних співвітчизників організації-члени прийняли стратегічний документ «Стратегію національної політики Угорщини». Документом члени організації Угорської постійної наради домовились про спільну, узгоджену практичну реалізацію та реалізацію принципів, закладених у зв'язку з майбутнім усіх угорців. «Стратегія національної політики Угорщини» формулює цілі щодо зростання угорських громад за кордоном та служить орієнтиром у складному, всебічному відношенні щодо сегментів та проблем, що стосуються угорського суспільства за кордоном[9].

Документом уперше було визначено орієнтири про те, що угорська держава вважає пріоритетом не тільки культурну підтримку, а створює механізми розширення економічної присутності в сусідніх країнах з метою створення економічних основ подальшого проживання угорської меншини в місцях їх історичного проживання – регіонах Карпатського басейну. Також «Стратегія національної політики Угорщини» створила новий державний дорадчий орган

«Угорську діаспорну раду», до складу якого входять представники світових громадсько-політичних організацій угорців, які проживають за межами Карпатського басейну.

Таким чином, протягом 2010-2018 років в Угорщині була створена система державних органів, які займаються політикою підтримки угорської меншини за кордоном. Координуючу роль у цьому процесі відіграють два дорадчі органи: згадана нами уже Угорська постійна нарада з питань закордонних співвітчизників та Форум угорських депутатів Карпатського регіону (відповідає за визначення стратегічних напрямів розвитку політики підтримки закордонних угорців). Основним урядовим органом Угорщини відповідальним за закордонну діаспору є Державний секретаріат із питань національної політики, який наразі функціонує при Канцелярії Прем'єр-міністра Угорщини та є підконтрольним профільному віце-прем'єр-міністру при уряді В. Орбана. Додатково була створена парламентська комісія з національної єдності, головним завданням якої є вивчення, оцінка й просування законодавчих ініціатив у сфері допомоги закордонним угорцям.

Особливої уваги також заслуговують створення науково-дослідних центрів, які досліджують політичні, соціальні та міграційні процеси в діаспорі (Дослідницький інститут національної політики, Дослідницький інститут національної стратегії); та численні фонди, націлені на підтримку закордонних угорців у галузі освіти, культури, охорони здоров'я та розвитку бізнесу, основним з яких є Благодійний фонд ім. Габора Бетлена, річний бюджет якого у 2019 році складався із понад 90 млрд. угорських форинтів (приблизно 300 млн. дол. США) [5, с. 43].

Таким чином на сьогоднішній день інститути, що займаються питанням закордонних угорців в Угорщині, можна розглядати як вкраплення в уже наявну політичну структуру, які діють не як самостійні органи, що володіють реальною адміністративною і політичною силою, а як допоміжні інструменти зовнішньої політики офіційного Будапешта, основною метою якого визначено збереження закордонних угорських етнічних громад на місці історичного проживання шляхом реалізації колективних прав, зокрема створенням передумов формування культурних та територіальних автономій у сусідніх з Угорщиною державах, що офіційно визначено стратегічною метою «Стратегії національної політики Угорщини».

1. Кінець конфлікту з Будапештом: як Словаччина примирилася з сусідом щодо проблем угорської меншини[online] Доступно: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/11/27/7089795/> [23.11.2020]
2. Шипка Н. Угорська національна меншина як чинник формування українськоугорських міждержавних політичних відносин (1991–2006 рр.). Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2007. Вип. 19. С. 208–216.
3. Корнійчук Т. Угорщина прагне анексувати Закарпаття – правда чи міф? [online] Доступно: <https://uifuture.org/publications/24717-zakarpatya-aneksiya/>
4. Метелешко Ю. Політика «м'якої сили» Угорщини на Закарпатті: цілі, суб'єкти напрями. Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць. 2018. Вип. 2 (21). С.253-270.
5. Kántor Zoltán: Nemzetpolitika és állampolgárság. Pro Minoritate, 2015. Kiad. 4. O. 36-48.
6. 2010. évi XLIV. Törvény a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosításáról. URL: <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1000044.TV> (дата звернення: 08.11.2020).
7. Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25). URL: <http://www.kormany.hu/download/a/21/00000/>(дата звернення: 2020. 11. 20.).
8. A nemzeti összetartozás melletti tanúságtételről szóló 2010. évi XLV. törvény, (дата звернення: 2020. 11. 20.).
9. Magyar nemzetpolitika – A nemzetpolitikai stratégia kerete, KIM Nemzetpolitikai Államtitkárság, (дата звернення: 2020. 11. 20.).

Володимир Алмашій,
здобувач Державної установи
«Інституту всесвітньої історії НАН України»

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ СЛОВАЧЧИНИ В 1990-Х РОКАХ ХХ СТ.

Державна політика України щодо української діаспори від самого початку будувалася на дотриманні чинних міжнародних норм, з урахуванням того, що етнічні українці, ставши громадянами інших країн, жили за законами цих країн, мали певні зобов'язання та права. Спираючись на це, Україна намагалася виробити ефективний правовий механізм захисту українців за кордоном та взаємозв'язків з ними [1, арк. 1] (див. також: [2, арк. 1; 3, арк. 9]). Таким чином, забезпечуючи права національних меншин на своїй території, вона виступала за надання відповідного рівня захисту прав українців у всіх країнах їх проживання (свідченням цього була її активна участь у розробленні ряду універсальних міжнародно-правових норм у рамках ООН, ОБСЄ, РЄ, інших міжнародних організацій) [4, арк. 1] Україна вбачала своє завдання в тому, щоб всіляко сприяти добровільній інтеграції української діаспори в політичне, соціальне та економічне життя країн проживання, її адаптації до місцевої культури із збереженням і розвитком власної духовної самобутності (додаткову інформацію див. [5]) тощо. На основі проблем, невирішених справ, пов'язаних з українцями за межами України і була вироблена Державна програма «Українська діаспора» (1994–2000) [6, арк. 28 (с.1)].

На виконання доручення Президента України від 20 вересня 1993 року «Про державну політику по відношенню до української меншини за кордоном та комплексного механізму її реалізації» КМУ була видана Постанова «Про державну програму «Українська діаспора» (1994 р., ймовірно травень). У ній зазначалося, що КМУ постановив затвердити розроблену Міністерством України в справах національностей та міграції спільно з іншими міністерствами, відомствами, науковими установами, громадськими організаціями Державну програму «Українська діаспора» та заходи щодо її реалізації на 1994–2000 рр., а центральним і місцевим органам державної виконавчої влади забезпечити її реалізацію [7, арк. 29 (с. 1)]. Одночасно на вищевказане міністерство покладалося організаційно-координаційне забезпечення виконання Програми тощо.

Головною метою Державної програми було створення надійного та ефективного механізму міжнародно-правового захисту інтересів зарубіжних українців, розв'язання комплексу проблем їхнього духовно-культурного розвитку, налагодження співпраці зі східною та західною діаспорами [8, арк. 31(с. 3)].

Детально були розроблені заходи щодо реалізації Державної програми «Українська діаспора» до 2000-го року [9], [10]. Вони включали в себе: правові засади співробітництва з українцями зарубіжжя; духовно-культурний взаємообмін; забезпечення освітніх потреб української діаспори. Зокрема, правові засади співробітництва передбачали сформуванню постійну міжвідомчу координаційну раду з проблем зарубіжного українства (планувалося це зробити уже в 1994 році і залучити до виконання найбільшу кількість виконавців серед міністерств, відомств та організацій) [9, арк. 32 (с. 5)].

Отже, Державна програма «Українська діаспора на період до 2000 року» [4] передбачала сприяти правовому захисту українців, які проживали за кордоном, через міжнародні інституції, у яких представлена Україна [4, арк. 2]; у ході переговорів з представниками держав, у яких проживали українці, порушувати питання про становище українських меншин [4, арк. 3] тощо (див. також: [11], [12], [13], [14], [15], [16], [17]); розв'язання проблем національно-культурного відродження українців, розвиток співпраці з українською діаспорою в різних сферах життя, залучення її до процесу державотворення в Україні, забезпечення добровільного повернення етнічних українців на Батьківщину [4, арк. 2].

У процесі укладання міжнародних договорів передбачалося: забезпечення прав українських меншин, створення оптимальних можливостей для задоволення їхніх соціальних, культурно-освітніх, інформаційних та інших потреб; практикувати укладання міжвідомчих договорів про співробітництво в галузях економіки, науки (додатково про це див.: [18], [19], [20], культури (див. також: [21], [22]), освіти (додатково про це див.: [23]); вивчити питання про можливості відкриття консульських установ у місцях компактного проживання українців за кордоном; сприяти обласним державним адміністраціям у розробленні двосторонніх програм співробітництва між прикордонними областями України з метою створення та ефективного функціонування культурно-інформаційної інфраструктури національних меншин тощо.

Духовно-культурний взаємообмін включав надання українським

громадам зарубіжжя практичної допомоги в різних сферах діяльності, зокрема розробку програм наукових досліджень з питань українознавства в місцях компактного проживання українців за кордоном на основі міжнародних договорів (детальніше про це див.: [21], [24]); розвиток культурно-шефських зв'язків з об'єднаннями української діаспори на рівні областей, міст, районів [4, арк. 4]; створення в місцях компактного проживання українців за кордоном культурно-інформаційних центрів з наданням їм різноманітної (різнопланової) допомоги [25], [26], [27], [28], [29], організацію в Україні та в місцях компактного проживання українців за кордоном спільних культурно-мистецьких фестивалів, днів української культури та мистецтва, виставок образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва, гастролей професійних, самодіяльних колективів та виконавців, спортивних змагань [30], [31], [32], [33], [34], [35], [36], [37], [38], [39], [40], [41], [42], [43], [44], [45]; надання допомоги в створенні колективів художньої самодіяльності, навчання та стажування їх керівників у кращих художніх колективах України; вивчення можливості про створення архіву української діаспори [46], [4, арк. 5] тощо (див. також [47, арк. 33 (с. 8), арк. 34 (с. 9, 10)]).

Значна увага приділялася Програмою для забезпечення освітніх потреб української діаспори. [48, арк. 1–4; 32; 49; 50] . Зокрема, на основі укладених міжнародних договорів між Україною та державами, у яких проживали українці, передбачалося: розробити довготермінові програми співробітництва в галузі освіти, на основі укладення міжнародних, міждержавних і міжвідомчих двосторонніх угод та протоколів [9, арк. 36 (с. 14)]; разом з культурно-просвітницькими об'єднаннями українців, які проживали за кордоном, організувати обмін досвідом у галузі освіти [4, арк. 10] (додаткову інформацію див. також: [51], [52], [24]) тощо.

З метою сприяння повнішому задоволенню освітніх потреб української діаспори планувалося:

- підготувати програми та посібники з української мови, історії України, етнографії (див. також: [53]);
- розробити «Букварі», «Читанки», наочні посібники для недільних українських шкіл (див. також [54]);
- визначити напрями співпраці вчених, учителів України із зарубіжними осередками українського шкільництва (додаткову інформацію див.: [49], [50], [55], [56]);
- практикувати укладання договорів про співробітництво між

навчальними закладами України та відповідними закладами української діаспори тощо (див. також: [54], [24]). МО України було підписано протокол «Про співробітництво в галузі освіти з МО СР», створено Міжнародний центр з проблем розвитку науки, культури та освіти (м. Львів) [57, арк. 13].

При Інституті змісту і методів навчання Міносвіти було створено лабораторію з проблем освіти української діаспори для вивчення освітніх потреб зарубіжного українства. Інститутом розроблялися підручники нового типу для дітей, які не володіли українською мовою. Надавалася постійна допомога українцям за кордоном навчальними посібниками, навчально-методичною літературою, підручниками [48, арк. 2]. Вийшов з друку «Дошколярик» для використання в українських школах Польщі та Словаччини [48, арк. 1; 58, арк. 18]. Також передбачалося організувати в системі Міносвіти цільові відділення та курси підготовки і перепідготовки викладачів вишів української діаспори [4, арк. 11].

Зазначалося, що відповідно до угод про співробітництво, створити протягом 1994–1998 років змішані комісії для контролю за виконанням домовленостей щодо розвитку національних меншин (як приклад, були створені і почали діяти відповідні українсько-угорська, українсько-словацька Комісії – автор); МЗСу протягом 1994–1998 років створити консульські установи в місцях компактного проживання українців; МЗС, Міннацміграції України укласти окремі угоди з державами проживання автохтонного українського населення (Польщею, Румунією, Словаччиною) протягом 1994–1998 років. Передбачалося розробити двосторонні програми співробітництва між прикордонними областями України та Польщі, Румунії, Словаччини тощо [9, арк. 33 (с. 7)]. Пропонувалося організувати постійні радіо- й телепередачі про українців зарубіжжя, їхнє життя й становище та інше [9, арк. 36 (с. 13)], [59, арк. 39; 60, с. 146].

Та уважно досліджуючи проект тексту «Державної програми «Українська діаспора» (1994–2000 роки), проект постанови КМУ «Про державну програму» «Українська діаспора» та Заходи щодо реалізації Державної програми «Українська діаспора» (1994–2000 роки) мимоволі виникало запитання, що ж слугувало основою, підґрунтям навіть наочним матеріалом усіх цих документів. Знайомлячись із документами Управління державного архіву МЗС

України, все ж таки, поталанило знайти хоч поодинокі, але приклади-відповіді на ті запитання, які ставилися за мету. Зокрема, низка прохань, які були висловлені керівництвом СРУС під час зустрічі Посла України у СР П. Сардачука з керівництвом і активом СРУСР 29 вересня 1994 року у м. Пряшеві і про які вони вже неодноразово повідомляли раніше. Зокрема, забезпечення українськими періодичними виданнями (особливо літературні та дитячі газети і журнали, художня і наукова література), допомагати розповсюджувати в Україні видання словацьких українців, періодичні видання Словаччини просили хоча б по одному примірнику сучасних словників української мови, навчання українських дітей Словаччини у вишах України (Міносвіти України на рівні чиновників-виконавців безвідповідально підходив до цієї справи), тощо [61, арк. 71].

Представники української інтелігенції неодноразово зверталися до властей колишньої ЧСФР, а потім Словаччини із зверненнями, меморандумами, петиціями, вимогами тощо, привертаючи їх увагу до важкого становища українців. Із здобуттям Україною незалежності подібні звернення були адресовані і керівництву Української держави. Наприклад, 25 листопада 1993 року Президенту СР М. Ковачу, Голові НР СР І. Гашпаровічу, Прем'єру В. Мечіару був направлений «Меморандум української інтелігенції у Словаччині» за підписами сотень людей, у якому ставилася вимога переоцінити дотеперішнє ставлення державних органів СР до української національної меншини і прийняти такі заходи, які б усунули зі словацько-українських відносин непорозуміння, які перешкоджали культурно-політичному і соціально-економічному розвитку українського населення; у відповідності з рекомендаціями засідання Європейського парламенту від 10 жовтня 1990 року нівелізувати ті закони, які будь-яким чином обмежували утвердження національної свідомості українського населення (закон про мови, закон про метрики і т. д.), гальмували процес його національного відродження [62, арк. 26–27].

Зазначимо, що українцями Пряшівщини заявлялося також про складність релігійного життя у Східній Словаччині (яке було подібним до становища в Західній Україні). Не без сприяння офіційної влади колишньої ЧСФР тут була розпалена міжконфесійна ворожнеча між греко-католиками і православними (православними, у більшості, вважали себе ті, хто належав до української національності, а русини, словаки (або, вірніше, асимільовані русини-

українці) вважали себе греко-католиками). Греко-католицька церква у Словаччині стала на шлях відкритої словакізації всього релігійного, а за цим самим і національного життя українського населення. Ці та інші питання українська громадськість порушувала в бесідах на різних рівнях, постійно підкреслюючи, що в Словаччині є не тільки угорська меншина, якій приділялося так багато уваги, а існували й проблеми Східної Словаччини і вони (тобто українці) не хотіли би, щоб проблеми української меншини відбивалися на українсько-словацьких відносинах. При цьому вони проявляли стурбованість становищем в Закарпатті, бо будь-які сепаратистські кроки тут могли б дестабілізувати певною мірою і ситуацію в Словаччині [62, арк. 28; 60, с. 147].

У зв'язку з вищевикладеним Посольство України в СР вважало за необхідне прискорити початок практичної діяльності змішаної українсько-словацької Міжурядової комісії в справах національних меншин, під час роботи якої можна було б ставити, розглядати і вирішувати важливі питання української меншини в Словаччині і українсько-словацьких відносин у цьому плані знайти можливість систематично направляти сюди творчі колективи з України (а не тільки із Закарпатської області), письменників, публіцистів та ін.; надсилати до української громади українську періодику, художню літературу, нові підручники для шкіл тощо [53, арк. 29].

15–18 лютого 1994 року тривав візит Міністра культури України І. Дзюби до СР, який розпочався зустріччю з представниками Союзу русинів-українців Словаччини в Пряшеві, у якій взяло участь понад 80 чоловік [63, арк. 65]. У виступах з місць звучала стурбованість «наступом на права українців з боку представників державної влади» (адресувалося представникам МК, які були присутні на зустрічі). Цей наступ виступаючі ілюстрували зменшенням кількості українських шкіл, мистецьких колективів, часу на радіо, друкованих видань і т. д. Особливо підкреслювалася нестача підручників для шкіл з історії України, української літератури, творів художньої літератури [63, арк. 66; 60, с. 148].

10 квітня 1995 року питання Державної програми «Українська діаспора» (1995–2000 рр.) було порушено Першим заступником голови Закарпатської обласної Ради народних депутатів В. Приходьком [64, арк. 1], а начальником управління в справах національностей, міграції та конфесій П. Токарем 24 лютого 1995 р. була навіть висловлена думка про потребу мати в рамках Державної

програми «Українська діаспора» (1995–2000 роки) комплексну регіональну програму співпраці з українською діаспорою [65, арк. 1], [66, арк. 1]. Складалася чітка схема повноважень і виконання місцевими органами державної влади зазначеної Державної програми, а підготовка і виконання даного питання було взято під особистий контроль керівництвом Закарпатської ОДА й керівниками відповідних підрозділів облдержадміністрації [67].

Аналізуючи вищесказане, зауважимо, що значною частиною своїх положень вищезгадана Програма була прикута до Карпатського регіону. Практично по всіх країнах характер документів досить спокійний, виважений. Проте найбільш гучно та болючіше заявляли про себе українці Східної Словаччини, які в різних документах-зверненнях, петиціях, меморандумах, довідках заявляли про ту складну ситуацію, яка склалася в середовищі їхньої національної меншини, відношення до них державних органів влади, фінансування (їхніх) друкованих органів, культурних акцій тощо. У тій складній ситуації українці Словаччини опинилися практично сам на сам з тими проблемами, про які йшлося вище. Другою частиною своїх положень Державна програма «Українська діаспора (1994–2000)» була спрямована на захист інтересів українців східної діаспори, і в першу чергу тих, що мешкають в РФ. Отже, враховуючи вищесказане, на основі викладеного матеріалу можна зробити висновок, що Програма була прикута також: а) до Закарпаття, де спостерігалася певне протистояння політичних еліт, які в тій чи іншій мірі підтримували новостворені «общества» та їхніх лідерів, які у своїх промовах не нехтували бачити наш край у складі інших сусідніх держав, або хоча б принаймні у статусі окремої автономії; б) до загрозливої релігійної ситуації, яка спостерігалася між православними і греко-католиками на стиках православ'я і греко-католицизму тощо [60, с. 149].

Ситуація в середовищі русинів-українців Словаччини послужила поштовхом до напрацювання Державної програми України, що стала моделлю для вироблення дієвих державних механізмів, важелів впливу з боку України, які б впливали на покращення ситуації не лише в самій меншині, а й довкола неї. Прийнявши комплексну Державну програму, Україна змогла б вийти на міжнародний рівень і реально допомагати українцям за кордоном, а також змогла б підтримувати і захищати етнічних українців через міжнародні організації та відповідні міждержавні угоди.

Таким чином, Державну програму «Українська діаспора» (1994–

2000) доцільно розглядати ще і як певний комплекс складової політики міжкультурного співробітництва України з іншими державами, що ґрунтувалася на стратегіях зовнішньої і внутрішньої політики суверенної держави, яка формує міжкультурний діалог на основі принципів демократичного врядування та культури миру.

Невдовзі, уже в 1996 році, було затверджено Положення про Міжвідомчу координаційну раду з питань співробітництва з українською діаспорою, як постійнодіючим органом КМУ [68, арк. 1–2] та її склад [69, арк. 1–2]. Основні її завдання полягали в координації діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади, пов'язаної з питаннями співробітництва з українською діаспорою; сприянні центральним та місцевим органам виконавчої влади, науковим установам і громадським об'єднанням у виконанні Державної програми «Українська діаспора на період до 2000 року», здійсненні контролю за ходом її реалізації; розробленні пропозицій та рекомендацій щодо шляхів її реалізації тощо [68, арк. 1], [70, арк. 2; 71, арк. 2; 3, арк. 2–3]. Детальніше про роботу Міжвідомчої координаційної ради за вказаний період див. [72], [73].

Обласними держадміністраціями були укладені численні угоди та прийняті двосторонні програми співробітництва між прикордонними областями з метою проведення спільних освітніх, культурних заходів, обміну інформацією [57, арк. 4–5], [74, арк. 3] (див. також [75, арк. 5]). У даному контексті слід відмітити роботу Закарпатського обласного управління культури, яке підтримувало постійні зв'язки з українською діаспорою в Угорщині, Словаччині (див. також: [76]), Румунії. Було укладено угоду про культурне співробітництво із Союзом русинів-українців Словаччини (див. також: [77, арк. 1–3; 78, арк. 1], [76, арк. 1], [3, арк. 6]).

МЗС вивчалися можливості щодо введення посади дипломата, відповідального за зв'язки з українською діаспорою. Одночасно в посольствах України у СР, Республіці Польща, Союзній Республіці Югославія, Республіці Хорватія, Румунії, Угорській Республіці вже було визначено дипломатів, відповідальних за цю дільницю [57, арк. 4]. Розпочало діяльність консульське агентство у м. Пряшеві (Словаччина) [75, арк. 4] (див. також: [74, арк. 2; 58, арк. 4]).

МК на рівні обласних управлінь культури було налагоджено культурно-шефські зв'язки між прикордонними областями України та сусідніх країн [87, арк. 1] (детальнішу інформацію про це дивись: [58, арк. 6–9; 79, арк. 1–4], [80, арк. 1; 81, арк. 1]). Узагалі, протягом

1995-1996 рр. спостерігалася досить активна співпраця в галузі культури між Закарпатською областю і Східно-Словацьким краєм [76, арк. 2]. Позитивну роль у поглибленні українсько-словацьких культурних взаємин мало відкриття в Ужгороді Генерального консульства Словаччини. Разом з тим у здійсненні культурних прикордонних зв'язків, в тому числі із СР, були наявні певні труднощі і невирішені проблеми [76, арк. 3].

Управлінням культури Закарпатської обласної державної адміністрації (далі ОДА) була висловлена пропозиція (побажання) про доцільність направлення делегації з України до СР для вивчення проблем культурного обслуговування українців Словаччини подібно до того, як це в 1995 році зробило МК Словаччини [76, арк. 4] (детальніше про сприяння та виконання Держпрограми Міністерством культури і мистецтв України, Товариством «Україна» див. [58, арк. 10–12]). Додаткову інформацію про культурне співробітництво міністерств, відомств, державних комітетів, товариств та організацій України з організаціями українців західної і східної діаспори у 1995–1996 рр. див.: [31], [22], [82], [83], [84], [85], [73], [36] (див. також [43], [21], [44]).

Велика увага приділялася Державною програмою «Українська діаспора на період до 2000 року» забезпеченню освітніх потреб української діаспори [48, арк. 1–4; 58, арк. 18–21] (детальніше про це див. [32], [49], [50]). Зокрема, МО разом з МЗС було підписано Протокол про співробітництво в галузі освіти з МО СР, у якому було враховано інтереси української меншини цієї країни; створено спеціальну комісію з питань співробітництва з українською діаспорою в галузі освіти; створено Міжнародний центр з проблем розвитку науки, культури та освіти (м. Львів), яким були підготовлені та проліцензовані підручники для 5–10 класів (включав розробку 24 програм, 18 підручників, 21 методичного посібника, 5 типів словників, аудіо посібників тощо) [48, арк. 1; 58, арк. 18].

Зазначимо, що з початку 1990-х років було взято курс на подальше розширення співробітництва між Ужгородським і Кошицьким університетами. Якщо до 1993 р. Ужгородський державний університет (далі УЖДУ) мав угоду про співробітництво тільки з Кошицьким університетом, то після створення Словацької держави в 1993р. такі угоди було укладено з Пряшівським університетом, Університетом Матея Бели в Банській Бистриці, Кошицьким технічним університетом, Братиславським університетом, Славістичним кабінетом

САН в м. Братиславі. У 1991 р. у відрядженні в Словаччині побувало 14 викладачів УжДУ. У наступних роках ця кількість збільшилася і протягом 1990–1995 рр. у виші Словаччини було відряджено близько 250 фахівців та студентів УжДУ, а прийнято близько 160 фахівців із вишів Словаччини [86, с. 134].

Розширення співробітництва в галузі наукової роботи між вишами-партнерами було пов'язано з тим, що на факультетах і кафедрах УжДУ сформувалися наукові школи, визначилися напрями наукових досліджень і саме в цих аспектах можна було розвивати наукові зв'язки. Угоди про співробітництво починають отримувати стратегічний довгостроковий характер [86, с. 136] і підписуватися не менш як на п'ять років з наступним їх продовженням [87, арк. 12].

Разом з тим, знайомлячись з документами Управління державного архіву МЗС України, Поточного (внутрішнього) архіву Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва Державного комітету України у справах національностей та релігій, Поточного (внутрішнього) архіву відділу в справах національностей Закарпатської ОДА, Поточного (внутрішнього) архіву УжНУ, Поточного (внутрішнього) архіву відділу зовнішніх зв'язків УжНУ, можемо стверджувати (зробити висновок), що УжДУ з самого початку дії Держпрограми «Українська діаспора на період до 2000 року» з середини 1990-х рр. був залучений до її виконання (реалізації). Це пояснювалося його ключовим розташуванням, а також міжнародними зв'язками в галузі освіти, науковою співпрацею з вишами сусідніх держав, особливо Чехословаччиною (а з 1993 р. – СР), які існували уже протягом попередніх років, зокрема в галузі вищої освіти. Про це повідомляли звіти тодішнього ректора УжДУ В. Сливки, адресовані обласному відділу освіти, Управлінню в справах національностей, міграції та конфесій Закарпатської ОДА, Міністерству України у справах національностей і міграції України про виконання УжДУ поставлених Урядом, Міністерством завдань по реалізації вказаної програми.

Разом з тим, Управління освіти і науки виконкому Закарпатської обласної Ради народних депутатів у листі до Управління в справах національностей, міграції та конфесій Закарпатської ОДА від 22 січня 1996 р. повідомляло, що офіційних зв'язків із українською діаспорою протягом 1995 року не було налагоджено. Проте були спроби налагодити зв'язки з українською діаспорою в Словаччині, куди виїжджали начальники управлінь освіти України в рамках

державного семінару, який проходив у жовтні 1995 року на Закарпатті [88, арк. 1]. З метою підвищення кваліфікації директорів та вчителів українських шкіл української діаспори Міносвіти було започатковано практичні семінари з проблем освіти та курси для вчителів української діаспори з вивченням мови, літератури та історії України (на базі Одеського, Чернівецького, Львівського та інших інститутів післядипломної освіти) [57, арк. 15].

Отже, для більш ефективного захисту прав національних меншин в Україні та українців за кордоном Міністерством України в справах національностей та міграції була напрацьована і започаткована з 1994 р. Державна програма «Українська діаспора на період до 2000 року», основним завданням якої було створення дієвого механізму міжнародно-правового захисту інтересів зарубіжних українців, забезпечення їхнього духовно-культурного, освітнього, національного розвитку. Почала діяти Міжвідомча координаційна рада з питань співробітництва з українською діаспорою тощо. На основі джерельного матеріалу робиться висновок, що саме важке становище українців Словаччини слугувало приводом/поштовхом до напрацювання значної частини положень вищевказаної Програми, прикладом для вироблення державних механізмів України впливати на покращення ситуації в самій українській меншині і довкола неї. Завдячуючи своєму стратегічному географічному розташуванню і, враховуючи значні міжнародні освітні та наукові зв'язки, УЖДУ з самого початку був залучений до реалізації положень Держпрограми.

1. Пояснювальна записка // Державний комітет України у справах національностей та релігій. Відділ європейської інтеграції та міжнародного співробітництва / Поточний (внутрішній) архів Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва. Папка: Державна програма «Українська діаспора на період до 2000 року». Арк. 1–2.
2. Виступ В. П. Трощинського на засіданні Міжвідомчої координаційної ради з питань співробітництва з українською діаспорою 24 грудня 1996 р. (з інформацією про проведення у 1997 році семінару активістів українських об'єднань східної діаспори) // Державний комітет України у справах національностей та релігій. Відділ європейської інтеграції та міжнародного співробітництва / Поточний (внутрішній) архів Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва. Папка: Державна програма «Українська діаспора на період до 2000 року». Арк. 1–2.
3. Протокол № 1 засідання Міжвідомчої координаційної ради з питань співробітництва з українською діаспорою від 24 грудня 1996

- року, м. Київ. Хід виконання Державної програми «Українська діаспора на період до 2000 року» // Державний комітет України у справах національностей та релігій. Відділ європейської інтеграції та міжнародного співробітництва / Поточний (внутрішній) архів Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва. Папка: Державна програма «Українська діаспора на період до 2000 року». Арк. 1–16.
4. Державна програма «Українська діаспора на період до 2000 року». Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 22 січня 1996 р. № 119 // Державний комітет України у справах національностей та релігій. Відділ європейської інтеграції та міжнародного співробітництва / Поточний (внутрішній) архів Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва. Папка: Державна програма «Українська діаспора на період до 2000 року». Арк. 1–12.
 5. Населення. Еміграційна та імміграційна політика країн перебування // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Четверте територіальне управління. Справа 7735. 1995 рік. Арк. 1–6.
 6. Кабінет Міністрів України. Лист Віце-прем'єр-міністра України з гуманітарної політики М. Г. Жулинського на адресу МЗС України від 10 червня 1994 року // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду. Фонд 1. Опис 4. Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 7605: Українці за межами України. 1994 (номер аркуша не вказаний, між Арк. 28 і Арк. 29, наприклад арк. 28.1).
 7. Кабінет Міністрів України. Постанова «Про державну програму «Українська діаспора» (Проект). Київ, 1994 // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду. Фонд 1. Опис 4. Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 7605: Українці за межами України. 1994. Арк. 29 (с. 1, 2).
 8. Державна програма «Українська діаспора» (1994–2000 роки). Проект. // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду. Фонд 1. Опис 4. Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 7605: Українці за межами України. 1994. Арк. 30–31 (с. 1, 2, 3, 4).
 9. Заходи щодо реалізації Державної програми «Українська діаспора» (1994–2000 роки) // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду. Фонд 1. Опис 4. Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 7605: Українці за межами України. 1994. Арк. 32–38 (с. 5–17).
 10. План заходів на виконання Державної програми «Українська діаспора на період до 2000 року» англійською мовою // Уряд Словацької Республіки. Поточний (внутрішній) архів Канцелярії Віце-прем'єр-міністра Словацької Республіки (Душана Чапловича) з євроінтеграційних питань, прав людини та меншин. Арк. 1–5.
 11. Українці за межами України // МЗС України. Управління державного

- архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Четверте територіальне управління. Справа 8982. 1997 рік. Арк. 1–30.
12. Питання національних меншин (загальне) // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 9648. 1998 рік. Арк. 1–92.
13. Питання національних меншин (загальне) // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 9053. 1997 рік. Арк. 1–139.
14. Українці за межами України. Українська діаспора // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 8063. Том I. 1995 рік. Арк. 1–115.
15. Українці за межами України. Українська діаспора // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 8064. Том II. 1995 рік. Арк. 1–147.
16. Питання національних меншин // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 8070. 1995 рік. Арк. 1–50.
17. Українці за межами України // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Четверте територіальне управління. Справа 7730. 1995 рік. Арк. 1–13.
18. Науково-технічне співробітництво // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Четверте територіальне управління. Справа 8988. 1997 рік. Арк. 1–18.
19. Угоди з питань торговельно-економічного та науково-технічного співробітництва // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Четверте територіальне управління. Справа 8988. 1997 рік. Арк. 1–12.
20. Угоди з питань науково-технічного співробітництва та їх виконання // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Договірні-правове управління. Справа 8296. 1996 рік. Арк. 1–21.
21. Угоди з питань культурного співробітництва та їх виконання // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 8067. 1995 рік. Арк. 1–105.
22. Угоди з питань культурного співробітництва та їх виконання // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 8389. 1996 рік. Арк. 1–144.
23. Наукове співробітництво, навчальні, освітні питання. Поширення і

- вивчення української мови за кордоном (загальне) // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Четверте територіальне управління. Справа 8993. 1997 рік. Арк. 1–65.
24. Наукове співробітництво, навчальні й освітні питання. Розповсюдження і вивчення української мови за кордоном // Українці за межами України // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 9052. 1997 рік. Арк. 1–7.
25. Інформаційно-культурні центри України за кордоном // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 8390. 1996 рік. Арк. 1–87.
26. Питання культурних зв'язків з закордоном (загальне) // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 9053. 1997 рік. Арк. 1–27.
27. Інформаційно-культурні центри України за кордоном // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 9648. 1998 рік. Арк. 1–8.
28. Інформаційно-культурні центри України за кордоном // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 9053. 1997 рік. Арк. 1–34.
29. Інформаційно-культурні центри України за кордоном та іноземних держав в Україні // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 8069. 1995 рік. Арк. 1–163.
30. Питання театру, музики, образотворчого мистецтва, кіно, радіо, телебачення, фото (загальне) // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 8080. 1995 рік. Арк. 1–38.
31. Питання культури // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 8382. 1996 рік. Арк. 1–62.
32. Довідки з культурно-освітніх та гуманітарних питань (загальне) // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 8386. 1996 рік. Арк. 1–115.
33. З'їзди, конференції та симпозіуми з питань науки і культури, виставки, ювілеї (загальне) // МЗС України. Управління державного архіву МЗС

- України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 8394. Том I. 1996 рік. Арк. 1–98.
34. З'їзди, конференції та симпозиуми з питань науки і культури, виставки, ювілеї (загальне). 130-річчя від дня народження М. С. Грушевського // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 8395. Том II. 1996 рік. Арк. 1–241.
35. Питання культури // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 9051. 1997 рік. Арк. 1–164.
36. Питання культурних зв'язків з закордоном // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Шосте територіальне управління. Справа 8969. 1997 рік. Арк. 1–135.
37. Питання культурних зв'язків з закордоном (загальне) // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Четверте територіальне управління. Справа 8993. 1997 рік. Арк. 1–45.
38. Питання культурних зв'язків з закордоном (загальне) // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Перше територіальне управління. Справа 9557. 1998 рік. Арк. 1–167.
39. Питання культурних зв'язків з закордоном (загальне) // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Друге територіальне управління. Справа 9572. 1998 рік. Арк. 1–43.
40. Питання культурних зв'язків з закордоном (загальне) // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Четверте територіальне управління. Справа 9590. 1998 рік. Арк. 1–81.
41. Питання культури // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 9646. 1998 рік. Арк. 1–40.
42. Питання культурних зв'язків із закордоном // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 9648. 1998 рік. Арк. 1–122.
43. Питання культурних зв'язків з закордоном (загальне) // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 8066. 1995 рік. Арк. 1–124.
44. Питання культурних зв'язків з закордоном (загальне) // МЗС України.

- Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Четверте територіальне управління. Справа 7736. 1995 рік. Арк. 1–90.
45. Листування, пов'язане з діяльністю українських товариств дружби та культурних зв'язків з зарубіжними країнами // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 8068. 1995 рік. Арк. 1–60.
46. Концепція створення та діяльності Архіву української діаспори // Державний комітет України у справах національностей та релігій. Відділ європейської інтеграції та міжнародного співробітництва / Поточний (внутрішній) архів Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва. Папка: Державна програма «Українська діаспора на період до 2000 року». Арк. 1–4.
47. Гуманітарні питання (гуманітарна допомога) // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Третє територіальне управління. Справа 9585. 1998 рік. Арк. 1–60.
48. Забезпечення освітніх потреб української діаспори // Державний комітет України у справах національностей та релігій. Відділ європейської інтеграції та міжнародного співробітництва / Поточний (внутрішній) архів Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва. Папка: Державна програма «Українська діаспора на період до 2000 року». Арк. 1–4.
49. Наукове співробітництво, навчальні й освітні питання. Поширення й вивчення української мови за кордоном // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 8397. Том I. 1996 рік. Арк. 1–88.
50. Наукове співробітництво, навчальні й освітні питання. Поширення й вивчення української мови за кордоном // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 8398. Том II. 1996 рік. Арк. 1–138.
51. Наукове співробітництво, навчальні й освітні питання. Розповсюдження і вивчення української мови за кордоном. Перебування П. Орлика у Швеції (1716–1719) // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 8076. 1995 рік. Арк. 1–233.
52. Наукове співробітництво. ОУН-УПА // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 8077. 1995 рік. Арк. 1–37.
53. Питання видання друкованих видань, обміну та забезпечення ними //

- МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 8071. 1995 рік. Арк. 1–34.
54. Питання літератури. Поїздки українських письменників за кордон та приїзд іноземних письменників в Україну // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 8072. 1995 рік. Арк. 1–30.
55. Освіта, наука і культура // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 9647. 1998 рік. Арк. 1–85.
56. Наукове співробітництво, навчальні й освітні питання. Розповсюдження і вивчення української мови за кордоном // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 9649. 1998 рік. Арк. 1–34.
57. Виконання основних завдань програми. Додаток 4 (1996–1997 рр.) // Державний комітет України у справах національностей та релігій. Відділ європейської інтеграції та міжнародного співробітництва / Поточний (внутрішній) архів Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва. Папка: «Державна програма «Українська діаспора на період до 2000 року». Арк. 2–18.
58. Звіт про виконання Державної програми «Українська діаспора на період до 2000 року» у 1996 році (Затверджена Постановою Кабінету міністрів України № 119 від 22 січня 1996 р.) // Державний комітет України у справах національностей та релігій. Відділ європейської інтеграції та міжнародного співробітництва / Поточний (внутрішній) архів Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва. Папка: Державна програма «Українська діаспора на період до 2000 року». Арк. 1–26.
59. МЗС України. Лист за підписом Першого заступника Міністра закордонних справ України Макаревича М. П. до Віце-прем'єр-міністра України з гуманітарної політики Жулинського М. Г. від 11.07.94 року // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду. Фонд 1. Опис 4. Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 7605: Українці за межами України. 1994. Арк. 39.
60. Алмашій В. Державна програма «Українська діаспора» (1994–2000): підготовка та зволікання з прийняттям // *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія*. Збірник наукових праць. Редакційна колегія: Вегеш М., д. іст. н., проф., головний редактор. Видавництво УжНУ «Говерла». Ужгород, 2010. Випуск 14. С. 144–151.
61. Посольство України в СР «Про зустріч Посла П. Сардачука з керівництвом і активом Союзу русинів-українців Словаччини (інформація)»

- від 6 жовтня 1994 року // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду. Фонд 1. Опис 4. Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 7605: Українці за межами України. 1994. Арк. 70–71.
62. Посольство України в СР. Довідка: «Проблеми української національної меншини в Словацькій Республіці» від 12 березня 1994 року // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду. Фонд 1. Опис 4. Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 7623: Національні меншини. 1994. Арк. 24–29.
63. Посольство України в СР. Інформація: «Про візит Міністра культури України І. Дзюби до Словаччини» від 19 лютого 1994 року // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду. Фонд 1. Опис 4. Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 7617: Питання культурних зв'язків з закордоном. Том 1. 1994. Арк. 65–66.
64. Закарпатська обласна Рада народних депутатів. Секретаріат Закарпатської обласної Ради народних депутатів від 10.04.1995 р. № 467/06–3. Розпорядження Першого заступника голови обласної Ради народних депутатів В. О. Приходька (вх. № 34 від 12.04.1995 р.) // Закарпатська обласна державна адміністрація. Відділ у справах національностей Закарпатської ОДА / Поточний (внутрішній) архів відділу у справах національностей Закарпатської ОДА. Папка: «Українська діаспора» (матеріали Державної програми «Українська діаспора (1995–2000 рр.)»). Документи 1995 року. Арк. 1.
65. Закарпатська обласна Рада народних депутатів. Розпорядження (вказівка) начальника управління у справах національностей, міграції та конфесій П. В. Токаря від 24.02.1995 р. // Закарпатська обласна державна адміністрація. Відділ у справах національностей Закарпатської ОДА / Поточний (внутрішній) архів відділу у справах національностей Закарпатської ОДА. Папка: «Українська діаспора» (матеріали Державної програми «Українська діаспора (1995–2000 рр.)»). Документи 1995 року. Арк. 1.
66. Розпорядження Першого заступника голови Закарпатської обласної Ради народних депутатів В. О. Приходька Начальнику управління у справах національностей, міграції та конфесій П. В. Токарю від 12.04.1995 р. // Закарпатська обласна державна адміністрація. Відділ у справах національностей Закарпатської ОДА / Поточний (внутрішній) архів відділу у справах національностей Закарпатської ОДА. Папка: «Українська діаспора» (матеріали Державної програми «Українська діаспора (1995–2000 рр.)»). Документи 1995 року. Арк. 1.
67. Лист Міністра закордонних справ України Г. Удовенка Президенту України Л. Кучмі від 16.01.96 р // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду. Фонд 1. Опис 4. Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 8379:

- Українці за межами України. Т. 1. 1996. Арк. 1–2.
68. Положення про Міжвідомчу координаційну раду з питань співробітництва з українською діаспорою, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23 вересня 1996 року № 1160 // Державний комітет України у справах національностей та релігій. Відділ європейської інтеграції та міжнародного співробітництва / Поточний (внутрішній) архів Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва. Папка: Державна програма «Українська діаспора на період до 2000 року». Арк. 1–2.
69. Положення про склад Міжвідомчої координаційної ради з питань співробітництва з українською діаспорою, затверджено Міністром Кабінету Міністрів України В. П. Пустовойтенком // Державний комітет України у справах національностей та релігій. Відділ європейської інтеграції та міжнародного співробітництва / Поточний (внутрішній) архів Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва. Папка: Державна програма «Українська діаспора на період до 2000 року». Арк. 1–2.
70. Порядок проведення засідання Міжвідомчої координаційної ради з питань співробітництва з українською діаспорою (листопад 1996 року) // Державний комітет України у справах національностей та релігій. Відділ європейської інтеграції та міжнародного співробітництва / Поточний (внутрішній) архів Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва. Папка: Державна програма «Українська діаспора на період до 2000 року». Арк. 1–4.
71. Виступ Віце-прем'єр-міністра України Кураса Івана Федоровича на першому організаційному засіданні Міжвідомчої координаційної ради з питань співробітництва з українською діаспорою 24 грудня 1996 року, м. Київ // Державний комітет України у справах національностей та релігій. Відділ європейської інтеграції та міжнародного співробітництва / Поточний (внутрішній) архів Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва. Папка: Державна програма «Українська діаспора на період до 2000 року». Арк. 1–3.
72. Хід виконання Державної програми «Українська діаспора на період до 2000 року». Протокол № 1 засідання Міжвідомчої координаційної ради з питань співробітництва з українською діаспорою від 24 грудня 1996 року за підписом Голови Міжвідомчої координаційної ради, Віце-прем'єр-міністра України І. Ф. Кураса // Державний комітет України у справах національностей та релігій. Відділ європейської інтеграції та міжнародного співробітництва / Поточний (внутрішній) архів Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва. Папка: Державна програма «Українська діаспора на період до 2000 року». Арк. 1–6.
73. Державний комітет України у справах національностей та міграції. Лист Голови Держкомітету В. Євтуха Віце-прем'єр міністрові України І. Ф. Курасу № 10–192/2 від 31.01.1997 р. (на виконання Постанови Кабінету Міністрів України № 119 від 22.01.96 р. «Про Державну програму «Українська діаспора на період до 2000 року» та Протоколу засідання

- Міжвідомчої координаційної ради з питань співробітництва з українською діаспорою) // Державний комітет України у справах національностей та релігій. Відділ європейської інтеграції та міжнародного співробітництва / Поточний (внутрішній) архів Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва. Папка: Державна програма «Українська діаспора на період до 2000 року». Арк. 1.
74. Держкомнацміграції. Угоди, підготовлені до підписання. Довідка // Державний комітет України у справах національностей та релігій. Відділ європейської інтеграції та міжнародного співробітництва / Поточний (внутрішній) архів Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва. Папка: Державна програма «Українська діаспора на період до 2000 року». Арк. 1–3.
75. Держкомнацміграції. Укладені Угоди про галузеве співробітництво. Довідка // Державний комітет України у справах національностей та релігій. Відділ європейської інтеграції та міжнародного співробітництва / Поточний (внутрішній) архів Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва. Папка: Державна програма «Українська діаспора на період до 2000 року». Арк. 1–5.
76. Закарпатська обласна державна адміністрація. Управління культури. (Міністерству культури і мистецтв України, Начальнику головного управління культурно-просвітницької роботи Сідуну М. В.). Лист-інформація начальника управління В. С. Габорця № 598 від 14.10.1996 р. (на № 385 від 9.12.1995 р.) «Про творчі зв'язки закладів культури і мистецтва Закарпатської області із творчими колективами та громадськими організаціями Словаччини» // Закарпатська обласна державна адміністрація. Відділ у справах національностей Закарпатської ОДА / Поточний (внутрішній) архів відділу у справах національностей Закарпатської ОДА. Папка: «Українська діаспора» (матеріали Державної програми «Українська діаспора (1995–2000 рр.)»). Арк. 1–4.
77. Договір на творчу співдружність між управлінням культури Закарпатської обласної державної адміністрації і Союзом русинів-українців Словацької Республіки на 1996 рік (підписаний В. Габорцем і П. Богданом) (погоджено Заступником голови обласної державної адміністрації В. О. Приходьком) // Закарпатська обласна державна адміністрація. Відділ у справах національностей Закарпатської ОДА / Поточний (внутрішній) архів відділу у справах національностей Закарпатської ОДА. Папка: «Українська діаспора» (матеріали Державної програми «Українська діаспора (1995–2000 рр.)»). Арк. 1–3.
78. Закарпатська обласна державна адміністрація. Управління культури. Лист начальника управління культури облдержадміністрації В. С. Габорця № 35 від 22.01.1996 р. «Про виконання Державної програми «Українська діаспора» (на лист № 260 від 27.12.1995 р. Управління у справах національностей, міграції та конфесій Закарпатської облдержадміністрації) // Закарпатська обласна державна адміністрація. Відділ у справах національностей Закарпатської ОДА / Поточний

- (внутрішній) архів відділу у справах національностей Закарпатської ОДА. Папка: «Українська діаспора» (матеріали Державної програми «Українська діаспора (1995–2000 рр.)»). Арк. 1.
79. Духовно-культурний взаємообмін // Державний комітет України у справах національностей та релігій. Відділ європейської інтеграції та міжнародного співробітництва / Поточний (внутрішній) архів Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва. Папка: Державна програма «Українська діаспора на період до 2000 року». Арк. 1–13.
80. Закарпатська обласна рада народних депутатів. Державному комітету України у справах національностей та міграції. Звіт начальника управління у справах національностей, міграції та конфесій Закарпатської обласної ради народних депутатів Петрище П. А. «Про хід виконання заходів, передбачених Державною програмою «Українська діаспора на період до 2000 року» № 9 від 16.01.97 р. на № 10–55/4 від 15.01.97 р.; № 10–86/2 від 07.02.95 р. // Закарпатська обласна державна адміністрація. Відділ у справах національностей Закарпатської ОДА / Поточний (внутрішній) архів відділу у справах національностей Закарпатської ОДА. Папка: «Українська діаспора» (матеріали Державної програми «Українська діаспора (1995–2000 рр.)»). Матеріали 1997 року. Арк. 1–2.
81. Лист № 10–55/4 від 15.01.1997 р. «Про хід виконання заходів, передбачених Державною програмою «Українська діаспора на період до 2000 року» (начальника управління у справах національностей, міграції та конфесій Закарпатської обласної ради народних депутатів Петрище П. А.) // Закарпатська обласна державна адміністрація. Відділ у справах національностей Закарпатської ОДА / Поточний (внутрішній) архів відділу у справах національностей Закарпатської ОДА. Папка: «Українська діаспора» (матеріали Державної програми «Українська діаспора (1995–2000 рр.)»). Матеріали 1997 року. Арк. 1–2.
82. Українці за межами України // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 8379. Том I. 1996 рік. Арк. 1–181.
83. Українці за межами України // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 8380. Том II. 1996 рік. Арк. 1–152.
84. Питання культурних зв'язків з закордоном (загальне) // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 8387. Том I. 1996 рік. Арк. 1–206.
85. Питання культурних зв'язків з закордоном (загальне) // МЗС України. Управління державного архіву МЗС України / Матеріали основного фонду: Фонд 1. Опис 4: Управління культурного та гуманітарного співробітництва. Справа 8388. Том II. 1996 рік. Арк. 1–158.

86. Худанич В. Українсько-словацьке співробітництво в галузі вищої школи // Slovensko-ukrajinské vzťahy v oblasti národnostných menšín. Zborník materiálov z medzinárodnej vedeckej konferencie K otázkam jazyka, vzdelávania a kultúry ukrajinskej národnostnej menšiny zijucej na Slovensku a slovenskej národnostnej menšiny na Ukraine (Prešov 28-29 december 1998) / Acta facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Slavistický zborník 1 (AFPhUP 19/101). Zostavovateľ: Juraj Kunderát. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 1999. Vydavateľstvo Michala Vaška. Prešov.-С.130–139.
87. Інформація про міжнародне співробітництво Ужгородського Державного Університету у 1996–1997 н.р. // ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Архів УжНУ / Папка: Відділ зовнішніх зв'язків. Звіт про міжнародне співробітництво за 1997 рік. Арк.12–15.
88. Управління освіти і науки виконкому Закарпатської обласної Ради народних депутатів. Лист Першого заступника В. Й. Коцака № 63 від 22.01.1996 р. на № 260 від 27.12.1995 р. Управлінню у справах національностей, міграції та конфесій Закарпатської облдержадміністрації // Закарпатська обласна державна адміністрація. Відділ у справах національностей Закарпатської ОДА / Поточний (внутрішній) архів відділу у справах національностей Закарпатської ОДА. Папка: «Українська діаспора» (матеріали Державної програми «Українська діаспора (1995–2000 рр.)»). Арк. 1.

Людмила Рішко,

аспірантка кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

АНАЛІЗ АНТИДЕМОКРАТИЧНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДОКТРИНИ УРЯДУ ВІКТОРА ОРБАНА В УГОРЩИНІ

Основоположні принципи Європейського Союзу, які є обов'язковими для всіх країн-членів, опираються на Європейські цінності, стрижнем яких виступають ліберальні засади функціонування громадянського суспільства, демократичні принципи державного устрою та правова і соціальна держава. Головною умовою стабільного функціонування Європейського Союзу є дотримання державами-членами основоположних принципів ЄС та Конституційних актів ЄС.

Станом на 2020 рік дослідники індексу демократії в державах світу стверджують про можливість настання кризи демократії у країнах Європейського Союзу. Насамперед йдеться про країни, які неодноразово проявляли у своїй політиці риси авторитарного управління. Угорщина, за версією міжнародної неурядової організації Freedom House, яка визначає рівень свободи громадян та ЗМІ в країнах світу, зазнала зниження рівня демократії за рахунок дій уряду Віктора Орбана та його партії Фідес. За період його правління з 2010 року було прийнято низку рішень, які суперечать принципам ліберальної демократії та обмежують діяльність правоохоронних органів, журналістську діяльність та засоби масової інформації, функціонування неурядових організацій та університетів.

Угорщина в минулому році набула статусу напівконсолідованої демократії, а на 2020 рік вже зазначається, як країна з гібридним або перехідним режимом. Рівень демократії Угорщини знизився на 2% протягом одного року, а також був оцінений на 3.96 балів з 7-ми можливих. Дані результати пов'язані зі збільшенням централізації влади, збільшенням рівня корупції та уникненням перевірки гучних випадків підкупу, через фігурування в них високопосадовців. Організація зазначає, що за останні роки Фідес та Християнсько-демократична народна парія, яка завоювала 2\3 місць у парламенті поступово підривають верховенство закону та обмежують діяльність незалежних інституцій у країні [13].

Аналіз діяльності уряду за останні декілька років не дає можливості називати цю країну демократичною. Особливо у зв'язку з діями, які відносяться до узурпації державних та приватних ЗМІ олігархами, змін до Конституції щодо виборчого права та фінансування партій, антимиграційних та ксенофобських настроїв.

Проблематика діяльності уряду Віктора Орбана є одним із першочергових питань, яке постає перед Європейським Союзом у 2020 році. На сучасному етапі 12 аспектів у діяльності уряду Угорщини розглядаються як антидемократичні. Жорстокої критики зазнали високопосадовці, які сприяють поширенню корупції в країні та зловживають фондами ЄС. Не дивлячись на ці заяви, уряд відкидає всі звинувачення Європейського Союзу та інтерпретує його дії, як помсту за антимиграційну політику Угорщини [11].

Віктор Орбан обіймає посаду прем'єр-міністра Угорщини вже десять років. Наразі його політична партія ФІДЕС, яка за своєю ідеологією є правоцентристською та консервативною, займає 2/3 місця в угорському парламенті.

Результати парламентських виборів в Угорщині протягом останніх 10-ти років:

Табл.1

Рік	ФІДЕС (кількість місць у Парламенті)	Йоббік (кількість місць у Парламенті)	УСП-ДДУ (кількість місць у Парламенті)	Політика може бути іншою (кількість місць у Парламенті)
2018	49.27%	19.06%	11.91%	7.06%
2014	44.87%	20.22%	25.57%	2.51%
2010	55%	13%	16%	1.3%

Основним поштовхом до аналізу діяльності Віктора Орбана, саме як авторитарного правителя, стало прийняття закону Національною Асамблеєю Угорщини щодо необмеженої свободи уряду в прийнятті загальнодержавних рішень, який був ухвалений 30 березня 2020 року. Цим законом здійснене повне знецінення основоположних принципів стримувань і противаг, які є головними засадами функціонування демократії [10, с.21].

Щодо міграційної політики, то Віктор Орбан неодноразово звертався до вищих представницьких органів Європейського Союзу із побажаннями зробити більш жорсткими правила в'їзду для

мігрантів на територію країн-членів ЄС задля спокою інших громадян. Критична характеристика діяльності італійського уряду з боку Віктора Орбана викликала шквал негативних коментарів з боку колишнього прем'єр-міністра Італії Джузеппе Конте та інших країн Європейського Союзу. Звернення прем'єр-міністра Угорщини, щодо посилення оборони кордонів Італії та зменшення кількості в'їзду іноземних громадян було розцінено як заклик до нехтування основних принципів діяльності ЄС та обмеження ліберальної демократії.

Угорська політика щодо мігрантів визначається світовою спільнотою як такою, що порушує міжнародно-правові стандарти. Згідно з даними *Pew Research* 72% угорських громадян негативно відносяться до мусульман у своїй країні, у порівнянні з Європою, де показник становить 42%, що є досить високим показником. Прийнятий у липні 2018 року антимиграційний закон, який передбачав покарання за допомогу мігрантам, був різко розкритикований Європарламентом та у зв'язку з цим на Угорщину були накладені санкції, йшлося навіть про позбавлення голосу Угорщини в Європарламенті.

Саме опираючись на антимиграційні погляди в суспільстві, уряд чинного прем'єр-міністра поширює популістські заяви, які підривають демократичну платформу держави. На думку Орбана, міграційна політика ЄС ніяким чином не зарадить світовим проблемам бідності, а тільки призведе до економічних проблем та стане загрозою національній безпеці в тих країнах, що приймають мігрантів.

Головною умовою стабільного функціонування Європейського Союзу є дотримання державами-членами основоположних засад функціонування ЄС та Конституційних актів ЄС.

Завдячуючи пропагандистським методикам та популістським закликам, згідно з опитуванням громадян Угорщини, Фідес все ж таки утримує провідні позиції серед інших політичних партій.

До Програми діяльності партії Фідес відносять наступні пункти:

- управління міграцією повинно здійснюватися національним урядом країни;
- жодна країна не повинна бути змушена приймати мігрантів проти своєї волі;
- ніхто не повинен бути допущений до Європи без документів;

- інститути ЄС повинні керуватись політиками, які виступають проти міграції.

Наразі, аналізуючи ці одні з небагатьох пунктів програми партії Віктора Орбана, можна беззаперечно констатувати можливість гібридизації режиму Угорщини, що матиме наслідок узурпацію влади з боку центральних політичних органів.

На фоні цього питання виникає чимало конфліктів між урядом Угорщини та інститутами Європейського Союзу. Адже дані заявки з боку Віктора Орбана підривають основні засади демократичного базису, на якому побудовані принципи Європейського Союзу. Усі ці події дають можливість стверджувати, що Віктор Орбан є євроскептиком. Неодноразово політиком були висунені претензії до Європейського Союзу щодо того, що Угорщина, не дивлячись на тривалий час перебування в складі Європейського Союзу, все ще не дійшла до того рівня економічного розвитку, на який очікували громадяни [14].

Великого розголосу набуло рішення Угорщини щодо залучення до виборів того угорськомовного населення, яке мешкає на території Румунії, Словаччини та України. Дослідження «м'якого впливу» Угорщини на діяльність угорських меншин на території вищезазначених країн визначає мету угорського уряду щодо консолідації угорської нації [6, с. 157].

Цей вплив здійснюється за рахунок численних громадських організацій, економічних субвенцій та пропаганди подвійного громадянства. Особливо це питання є актуальним для угорців, які мешкають на території Закарпаття. В. Орбан неодноразово наголошував на тому, що дане питання є загальноєвропейським. Не дивлячись на те, що ці дії підтримують угорське населення, вони все ж таки можуть мати деструктивний характер для української нації. У рамках передвиборчої кампанії В. Орбан надіслав листи потенційному електорату за межами Угорщини, у яких зазначалось, що угорські меншини за межами Угорщини є дуже цінними і так само мають право вирішувати долю країни [15].

Freedom House зазначає, що на сучасному етапі засоби масової інформації в Угорщині цілком піддаються цензурі та підвладні олігархічним структурам. У лютому щорічний звіт, представлений організаціями-партнерами Ради Європи, показав, що уряд контролює більшість медіа. Питання збільшення централізації влади також часто критикується Європейським Союзом, через перерозподіл

повноважень між муніципалітетами та центральними органами влади на користь останніх (питання, які стосуються будівництва). Редагування законів щодо повноважень судової системи, приховування корупційних схем, збільшення повноважень уряду – одні з багатьох питань, які стають показником зміни вектору розвитку угорського суспільства.

Чинний президент Угорщини Янош Адер, депутат партії Фідес, неодноразово висловлював занепокоєння з приводу діяльності В. Орбана, хоча належить до його політичної партії. Згідно з Конституцією Угорщина є парламентською республікою, у якій президент виконує представницькі функції – представляє Угорщину на міжнародній арені та акредитує дипломатичних представників.

Аналізуючи партійну приналежність чинного президента та принципи відбору кандидата, який обирається більшістю голосів парламенту країни терміном на п'ять років, концентрація влади в руках однієї політичної сили тут також спостерігається. Не дивлячись на певні відмінні риси в поглядах президента та прем'єр-міністра Угорщини, діяльність першого обмежується посадовими обов'язками, які зазначені в Конституції. Підтримка суспільством однієї політичної сили також обумовлена гомогенністю політичної культури суспільства, що однозначно впливає на політичні переконання та цінності громадян.

Окрім діяльності правоцентристської партії Фідес в Угорщині функціонують також інші політичні партії, які відрізняються не меншим ступенем радикалізму. До прикладу, соціалістична права партія ЙОББІК, яка у своїй доктрині дотримується антимиграційних та антисемітських поглядів. Лідери даної партії підтримали окупацію Криму Росією, та висували вимоги щодо приєднання території Закарпаття до Угорщини по причині великої кількості угорськомовного населення, яке тут проживає.

Багато дослідників вивчали питання зросту кількості праворадикальних партій в Угорщині та їх підтримки населенням. Насамперед йшлося про скорочення кількості соціальних програм та їх фінансування через тиск з боку міжнародної спільноти. Суспільство вбачає в цьому політику ЄС неправомірною щодо угорського населення.

З моменту становлення незалежної держави правонаціоналістичні сили змінювали ліві до моменту прибуття до влади Ф. Дюрчяня та угорської соціалістичної партії. За роки його

прем'єрства з 2004 по 2009 рр. економічний стан країни був на низькому рівні, що викликало масові протести з боку населення та спонукало до зміни вектору вподобань з лівих на праві сили.

В. Орбан, скориставшись провальною політикою попереднього прем'єра, зумів отримати більшість голосів на парламентських виборах та здобути посаду прем'єр-міністра. Основне протистояння між правими та лівими політичними силами закінчилось перевагою перших. Не дивлячись на численні зауваження щодо політики сучасного уряду, чинна влада вдало використовує політичні маніпуляції, пропаганду та власні повноваження задля утримання влади. Головною ідеєю партії є «Велика Угорщина» – повернення до складу території земель, які були розділені за Тріанонським договором у 1920 році. Політика уряду щодо угорськомовного населення на території сусідніх країн повністю підтверджує прагнення до об'єднання [8, с. 85].

Праві партії Угорщини об'єднані ідеєю повернення до Великої Угорщини, що означає об'єднання земель Румунії, Словаччини, України, Сербії, Словенії та Хорватії.

Занепокоєння Європейського Союзу також викликає співпраця Угорщини з Російською Федерацією. Уряд Угорщини неодноразово висував ідею щодо скасування санкцій для Росії. Також оголосив про закупівлю вакцини від COVID-19 у Російській Федерації.

Збільшення авторитарних дій уряду Угорщини спостерігається в період пандемії. За час епідемії В. Орбан та очолюваний ним уряд отримав право на утворення законів, тобто перебрав функції парламенту. Також уряд отримав право розпоряджатись фінансуванням опозиційних партій, що в свою чергу позбавляє їх можливості справедливого виграшу на наступних виборах. Нещодавно в Угорщині стався інцидент, коли був заарештований громадянин, який назвав у соціальних мережах В. Орбана диктатором. Провівши паралель між діяльністю Угорського уряду та іншими сучасними авторитарними країнами, наприклад Білоруссю, можна виокремити багато спільних рис. Адже заборона критики правління, що карається законом, контроль засобів масової інформації, концентрація влади в руках виконавчої гілки, яка має контроль над іншими політичними інститутами, які в свою чергу повинні бути самостійними – все це головні риси сучасного авторитаризму.

Не дивлячись на численну критику В. Орбана як авторитарного лідера, багато консервативних націоналістів та правих політичних лідерів в Америці підтримують його політику, назвавши її «ковтком свіжого повітря». Антиміграційна політика та заборона викладання гендерних досліджень в університетах вважається американськими консерваторами правильним підходом для збереження національної ідентичності угорського суспільства [16].

Зростаючи протягом десятиліть, Європейський Союз дбав про те, щоб усі країни-члени відповідали основним вимогам: сталість демократичних принципів, незалежність судової влади, верховенство прав громадян та меншин. 2020 рік приніс чимало неочікуваних новин з боку Угорщини та Польщі, політика яких протирічить принципам ЄС. На початку вересня 2020 року Брюссель погрожував заборону доступу до коштів, які виділені ЄС на відновлення після пандемії країнам, які порушують концепцію Європейського Союзу.

Отже, аналіз діяльності політики уряду В. Орбана та становище країни у світових рейтингах демократії дозволяє стверджувати, що демократичні цінності, які були притаманні угорському суспільству на початку процесу демократичного транзиту, на сучасному етапі трансформувались у політику авторитарного режиму. Порівнюючи сучасні авторитарні держави з Угорщиною, можна виокремити багато спільних рис, які впливають із діяльності політичних лідерів. Вплив авторитарних тенденцій на суспільство, яке загалом підтримує чинний лад, говорить про невдоволення політичним курсом Європейського Союзу. Перебуваючи на посаді прем'єр-міністра Угорщини, В. Орбан неодноразово нехтував ліберальними принципами та піддавав критиці політику ЄС у сфері міграції і не тільки. Принципи, якими керується сучасний прем'єр межують із принципами авторитарного лідера, який концентрує у своїх руках всю владу: судову, законодавчу, ЗМІ.

Криза демократії в Угорщині зумовлена багатьма чинниками, зокрема:

- невдоволення економічним станом країни;
- розчарування в діяльності Європейського Союзу;
- негативне ставлення до міграційних процесів.

Опираючись на ці чинники, суспільство у своїй більшості підтримує провладну партію, очікуючи позитивних змін, які політичні лідери їм обіцяють. Політичні маніпуляції, популізм та

пропаганда стали офіційними атрибутами діяльності партії Фідес та її очільника В. Орбана.

1. Бородін І. Л., Варава І. П. Теоретико-правова ідея становлення Європейського Союзу. URL: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/UV/article/view/14890> (дата звернення: 10.11.2020).
2. Гірман А. П., Пішанський П. В., Маслюк А. О. Зовнішня політика та міжнародні зв'язки Європейського Союзу. *МЦНД*. 2020. С. 105-107.
3. Гончаренко І. О. Вплив європейських ціннісно-ідеологічних засад на позицію країн ЄС щодо територіальної цілісності пострадянських країн. URL: <http://elibrary.ivinas.gov.ua/4677/1/Vplyv%20yevropeiskykh%20tsinnisnoideolohichnykh%20zasad.pdf>. (дата звернення: 20.11.2020).
4. Корнієнко В. О. Європейська ідентичність: міф чи реальність? URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2018/paper/view/4836> (дата звернення: 15.11.2020).
5. Корнієнко В. О. Україна — ЄС: перспективи інтеграції в контексті сучасних викликів. Інтеграційний вибір України: історія, сучасність, перспективи: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. Вінниця. С. 204–209.
6. Мателешко Ю. Політика «м'якої сили» Угорщини на Закарпатті: цілі, суб'єкти, напрями. *Геополітика України: історія і сучасність*. Випуск 2 (21), 2018. С. 154-164.
7. Офіційний сайт уряду Угорщини. URL: <https://kormany.hu/>. (дата звернення: 20.11.2020).
8. Ткач Д. Влада та опозиція в Угорщині – зміна облич чи зміна курсу? *ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Випуск 2 (70). С. 75-90.
9. Супрун П. Б., Корнієнко В. О. Європейський союз перед новими викликами: дис. – ВНТУ, 2020. URL: <http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/29753/%D0%A1%D1%83%D0%BF%D1%80%D1%83%D0%BD.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 20.11.2020).
10. Шевчук Б. Засади функціонування Європейського Союзу. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип.44. С. 21-28.
11. Agnes Szucs 20 challenges awaiting EU in 2020. URL : <https://www.aa.com.tr/en/europe/20-challenges-awaiting-eu-in-2020/1690153> (дата звернення: 11.11.2020).
12. Five Challenges for the European Union URL: <https://nationalinterest.org/feature/five-challenges-european-union-113006?page=0%2C1> (дата звернення: 11.11.2020).
13. Hungary. *Freedom House*. URL : <https://freedomhouse.org/country/hungary> (дата звернення: 10.11.2020).
14. Hungary's European Parliament election campaign kicks off on Saturday. URL: <http://abouthungary.hu/news-in-brief/hungarys-european-parliament-election-campaign-kicks-off-on-saturday> (дата звернення: 01.11.2020).

15. Orbán Delivers Letter Urging Hungarians Outside the EU to Vote in May Elections. URL: <https://hungarytoday.hu/orban-delivers-letter-urging-hungarians-outside-the-eu-to-vote-in-may-elections/> (дата звернення: 10.11.2020).
16. The American right's favorite strongman. URL: <https://www.vox.com/2020/5/21/21256324/viktor-orban-hungary-american-conservatives> (дата звернення: 10.11.2020).

Іван Стряпко,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

УГОРСЬКІ ОПОЗИЦІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ В БОРОТБІ ПРОТИ РЕЖИМУ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ КІНЦЯ 80-Х РР. ХХ СТ.

Угорці є надзвичайно консолідованою та активною меншиною Словацької Республіки. Подібно до угорців, що проживають в Україні, словацькі угорці так само слабо інтегровані в словацьке суспільство та є постійним подразником конфліктів і напруги в двосторонніх словацько-угорських відносинах. Політична активність угорської меншини спрямована на отримання особливого статусу для себе, вираженого у формі національно-територіальної автономії. Угорська меншина також має потужну медійну, фінансову та організаційну підтримку від Угорщини. Така політика є частиною зовнішньополітичної угорської стратегії, спрямованої на формування національно-територіальних автономій у країнах, де проживає угорська меншина. Зазначимо, що угорці в Словаччині мають забезпечені демократичні та національно-культурні права. У тому числі й право на використання угорської мови в муніципалітетах, де є відповідний відсоток угорського населення.

У період соціалістичного режиму Чехословаччини, угорська меншина перебувала в значно гіршому становищі, ніж зараз. Авторитарний політичний режим не схильний був забезпечувати їх права. Навпаки, серед словацьких комуністів переважало ставлення до угорців як до деструктивного елемента. Зрештою, угорська меншина неодноразово ставала причиною конфліктів між Угорщиною та Чехословаччиною. Серед опозиційної інтелігенції угорська проблема теж не набувала великого значення. Лідери чехословацької опозиції виступали за лібералізацію та демократизацію політичного режиму, але мало переймалися проблемами угорської меншини.

У середовищі угорської меншини сформувалося опозиційне ставлення до політичного режиму. Опозиційність визначалася передовсім бажанням забезпечити свої національні та культурні права, уберегтися від асиміляції та розширити зв'язки з Угорщиною [1].

У Чехословаччині діяв Комітет із захисту прав угорської меншини, який очолював Міклош Дюраї. Діяльність цієї організації була під наглядом влади. Наприклад, у 1986 р. в доповіді міністра внутрішніх справ згадуються такі небезпеки. Першими були реформатори серед комуністів, мається на увазі комуністи, які співчували або підтримували спроби реформи 1968 р. На другому місці – група братиславського громадянського інакомислення, включаючи її празькі контакти. У цій групі спеціально згадуються Мирослав Куса, Ян Яблоницький та Ян Чарногурський. Третіми згадувалися представники Комітету з захисту прав угорської меншини, зокрема М. Дюраї. При цьому наголошувалося: «у зв'язку із зловживанням національним почуттям громадян Словацької Соціалістичної Республіки угорської національності» [2].

У 1987 році спецслужба повідомляла про зусилля, спрямовані на встановлення більш тісної співпраці між празькою опозицією, колишніми антисоціалістичними членами Комуністичної партії Словаччини, реакційним крилом Римо-Католицької Церкви та угорською меншиною. Із кола угорської національності згадуються імена Міклоша Дюраї, Кароля Тот, Ласла Олоша. Відповідно згадуються угорські націоналісти в районах Нітри та Галанта [3, с. 240]. Їх також звинувачували в тому, що вони атакують національну політику Чехословацької Республіки, зловживаючи національними почуттями угорців.

Крім Комітету з захисту прав угорської меншини, формується дисидентський рух серед студентів угорців. Його очолювали Кароль Тот, Ласло Олош, Міклош Гаспар, Гюргі Конрад, Габор Демч [3, с. 241]. Вони були ліберальним крилом угорського руху. Національний рух вони поєднували з ліберальним дискурсом. Насамперед йшлося про те, що ліберали критикували політичний режим та вимагали його демократизації.

К. Тот та Л. Олош на початку 80-х рр. ХХ ст. відвідували Польщу та намагалися встановити контакти з польськими опозиціонерами. Також вони доклали зусиль щодо залучення угорської студентської молоді до опозиційної діяльності [4].

У 1983 р. виникла незалежна організація IRODIA. До неї входили молоді письменники, що не могли розкритися в офіційних структурах. Назва організації походить від слів *irodom* – література та *parodia*. Активним членом цієї організації також був К. Тот. Крім нього, входили Золтан Гісней, Тівадар Краус, Гейза Гадоссі [4].

Організація видавала в Нових Замках літературний щомісячник, у якому публікувалися їх твори та переклади.

Зауважимо, що відносини між угорськими та чеськими й словацькими дисидентами склалися досить напружені. Насамперед йшлося про те, що більшість лідерів угорської меншини замикалися на вирішенні проблем своєї національної групи в той час, як чеські та словацькі опозиціонери не надавали національній проблемі великого значення. Чеські й словацькі діячі першочерговим завданням вбачали загальну демократизацію та лібералізацію режиму, перехід до демократичної системи, ринкову економіку, вільні вибори тощо. Лібералізація режиму, на їх думку, повинна була привести й до гармонізації міжнаціональних відносин, сприяти забезпеченню прав національних меншин. Проте лідери угорської меншини вимагали конкретних кроків або програми щодо захисту національних меншин. Вони вважали, що реформування політичної системи повинно розпочатися із забезпечення прав національних меншин, забезпечення їх потреб та інтересів. Прикметним є відмова М. Дюрая підписати Хартію 77. Пояснюючи чому угорська меншина не підписує її, він зазначив: «Хартія, звичайно, з вдячністю прийняла б підписи від імені Комітету (захисту прав угорської меншини). Однак, як я вже зазначав, це мало серйозні перешкоди: Хартія не займалася питаннями меншин, і тому угорська меншина не могла підписати її з чистою совістю. І є ще один аспект. Питання про національні меншини в Чехословаччині старе, як і республіка. У цій країні відновлення демократії немислиме без прийняття принципу національного плюралізму замість національного дуалізму. Однак Хартія ставила перед собою мету захистити людей, і це лише перший крок з точки зору етнічних спільнот. Я звинувачую Хартію в тому, що вона не намагалася проаналізувати суперечності історії республіки. Щоб бути зрозумілим, я не маю заперечень проти того, що є в тексті Хартії, але я сумую за тим, чого немає в ній» [5].

Ймовірно не бажання підписувати Хартію 77 було спричинене негативним досвідом контактів між чехословацькими опозиціонерами та Комітетом із захисту прав угорської меншини. Представники угорської меншини очікували підвищеної уваги до проблем національних меншин. Натомість у внутрішніх дебатах перших підписантів та речників Хартії, предметом яких був характер та зміст опублікованих документів, значна частина обговорень

включала становище циган (ромів). Цей факт обурював представників угорської меншини, які вважали себе уполісідженими.

Хартія видала свій перший документ з національних питань у 1982 році, під час першого ув'язнення Міклоша Дюрая. Був написаний лист до Генерального прокурора. У 1985-1986 рр. велися переговори між Хартією та Комітетом із захисту прав угорської меншини щодо спільної декларації [6, с. 51-52]. Проте між сторонами виникли непорозуміння щодо термінології та оцінки історичних періодів. Для угорської меншини важко було погодитися з пропонованими формулюваннями щодо Австро-Угорського періоду, особливо засудження угорської національної політики. Натомість представник словацької інтелігенції Ян Чорногурський не погоджувався з критикою Чехословаччини. Вважаючи, що критикуватися повинен комуністичний режим, а не держава як така. Справжнім каменем спотикання стала проблема становища словаків в Угорщині та проблема недоторканості кордонів [7, с. 54].

Такі розбіжності дали можливість чеським та словацьким дисидентам поставити питання чи позиція угорських емігрантів, що ставить під сумнів легітимність існування Чехословаччини, є позицією всього угорського суспільства. І чи підтримують словацькі угорці таку позицію. Натомість угорська меншина доводила, що відмінності в сприйнятті історії є нормальним явищем.

Досліджуючи проблему діяльності угорських дисидентських організацій, ми мусимо розуміти, що серед угорської меншини не було дискусій чи суперечок щодо визначення пріоритетів діяльності, підготовці програмних документів. Дискусія передбачає створення відповідних майданчиків та критику. Проте Комітет із захисту прав угорської меншини намагався монополізувати право говорити від імені угорської меншини. Його документи не були предметом вільного обговорення після їх публікації. У Словаччині не було жодного угорського журналу-самвидаву чи іншого форуму, який би створив простір для дискусій [8, с. 59]. Тому частина словацьких дослідників вважає, що документи та заяви, які робилися, були виключно політичною позицією М. Дюрая. Тому його від'їзд у США сприймається дослідниками як позитивне явище для розвитку угорських організацій.

18 грудня 1989 року була створена Угорська незалежна ініціатива (УНІ-МНІ) як один із рухів оксамитової революції. Вона брала участь у революції як угорський політичний рух і багато в чому

визначала його. Головою був Кароль Тот, з 1991 року – Ласло Надь [3, с. 258].

У грудні 1989 р. Олександр (Шандор) Варга став віце-прем'єр-міністром Словацької Республіки. На початку 1990 р. УНІ делегувала своїх депутатів до Федеральних зборів та Словацької національної ради (SNR), а її член Габор Заслош став заступником голови парламенту Словаччини. Угорська незалежна ініціатива брала участь в організації подій, що призвели до зміни політичної еліти в Словаччині, а також у розробці основних програмних документів цього періоду та мала своїх представників на усіх щаблях влади.

1. Szarka L., Menšinový politický pluralizmus a budovanie komunitnej identity maďarskej menšiny. *Činnosť maďarských strán na Slovensku v rokoch 1989 – 1998*. s. 29-47
2. Pešek J. Pohľad štátnej moci na dissent na Slovensku v „éře prestavby“. Pešek Jan, Szomolányi Soňa (red.): *November 1989 na Slovensku*. s. 45 – 53.
3. Marušiak J. Maďarska menšina v slovenskej politike v rokoch normalizácie. *Slovensko a režim normalizácie*. s. 222-279.
4. Tóth K. Vývoj systému inštitúcií. Режим доступу: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:OJXY-bk53hsJ:madari.sk/publikacie/karoly-toth-vyvoj-systemu-institucii-madarskej-mensiny+&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua>
5. Duray M. «Objekt: Geológ» (druhé autointerview). Режим доступу: <https://duray.sk/1983/08/kutyaszorito-a-teljes-koenyv/>
6. Podněty skupiny signatáru pro další práci Charty (červen 1978). Prečan, Vilém *Charta 77*. s. 51 – 52.
7. Čarnogurský J. Vec Duray je vecou Slovákov a Maďarov. *Činnosť maďarských strán na Slovensku v rokoch 1989 – 1998*. s. 48-58.
8. Öllös L. Programy maďarských strán a skupin. *Činnosť maďarských strán na Slovensku v rokoch 1989 – 1998*. s. 59-88.

Любов Павлишин,

кандидат історичних наук, доцент кафедри туризму
факультету туризму та міжнародних комунікацій
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ДІЯЛЬНІСТЬ ЧЕСЬКОГО ЦЕНТРУ В УКРАЇНІ ЯК ПРИКЛАД УСПІШНОГО ІНСТРУМЕНТУ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ

Для України є цікавим та корисним досвід культурної дипломатії країн регіону Центрально-Східної Європи з огляду на подібність умов, у яких необхідно реалізовувати іміджеву політику країни. Відповідно, метою даної статті є аналіз інституціонального та програмного виміру культурної дипломатії на прикладі діяльності Чеської центру в Україні.

На сьогодні культурний компонент є невід'ємною частиною міжнародних відносин, що складає їх третій вимір, поряд з політикою та економікою. Відомий європейський політик Віллі Брандт навіть назвав культурну дипломатію «третьою колоною зовнішньої політики». Під культурною дипломатією розуміють не лише інструмент вирішення певних зовнішньополітичних проблем, а й «дипломатію між культурами». Це дві пов'язані між собою, однак, принципово відмінні, ролі. У першому випадку культура виступає суб'єктом і слугує засобом досягнення порозуміння через обмін культурними цінностями. У другому – культура є об'єктом дипломатії, котра модерує міжкультурний діалог. Завданням цієї сфери є підвищення обізнаності про державу та поширення її доброго імені на міжнародній арені. Культурний чинник, як один із засобів так званого «м'якого впливу», сприяє формуванню позитивного іміджу держави. Важливим моментом є те, що цільовою групою цієї діяльності повинна бути широка громадськість, а не самі професійні дипломати, як у інших напрямках дипломатії.

Наразі міжкультурний діалог є важливою складовою розвитку відносин між державами як у двосторонньому, так і багатосторонньому форматі. Провідні держави світу в останні десятиріччя почали приділяти все більше уваги культурній дипломатії, активне використання методів і форм якої дозволяє просувати сприятливого образу держави, знань про неї у представників інших народів та спільнот. Культурний вимір зовнішньої політики формалізує стихійні культурні дії. Можна

сказати, що він допомагає здійснювати прямі культурні взаємодії з ціллю вплинути на взаємодії непрямі.

Заходи культурної дипломатії передбачають інституалізацію міжнародних культурних відносин. Більшість впливових європейських держав сьогодні створили мережі культурних інституцій за кордоном. Зокрема, у Києві працюють культурні представництва багатьох європейських країн: Британська Рада (Велика Британія), Французький Інститут (Франція), Польський Інститут (Республіка Польща), Інститут Сервантеса (Іспанія), Гете-Інститут (Німеччина) та Чеський центр (Чеська Республіка). Якщо такі інститути набувають хороших позицій у країні перебування, це створює новий простір для подальшої економічної та зовнішньополітичної діяльності їх як виконавця завдань культурної дипломатії. Діяльність цих інституцій має гібридний характер, чим відрізняється від роботи інших культурних державних закладів. Вони працюють в основному при дипломатичних установах та підпорядковані міністерствам зовнішніх справ країн, котрі представляють. Дипломатична і культурна робота цих установ тісно між собою пов'язані, що й відповідає цілям та інструментам культурної дипломатії.

Широка культурна діяльність культурних інститутів передбачає вихід за межі дипломатичних заходів, підтримку гастрольної діяльності, сприяння розвитку різноманітних культурних і мистецьких напрямів (кіно, театр, візуальне мистецтво, музика, архітектура та урбанізм, музейна справа, креативні індустрії). Культурні інституції сприяють становленню та розвитку відносин між установами й митцями країни-репрезентанта та країни перебування з метою досягнення успішної довготривалої співпраці. Зазвичай такі зв'язки й уможливають розвиток культури, впливаючи на її креативність, соціальну та економічну корисність. Практично всі європейські культурні інституції транслюють до країни перебування найновіші суспільні ідеї зі своїх країн, що, відповідно, впливає на взаємне зацікавлення сучасною культурою. Більшість заходів сучасного мистецтва (фестивалі, виставки, перфоманси) неможливі поза міжнародною культурною співпрацею. Як правило, культурні установи при дипломатичних представництвах виокремлюють як пріоритет той чи інший вид мистецтва, якому надають підтримку. Зокрема, Чеський центр у Києві проголошує

особливим напрямом своєї діяльності підтримку альтернативних видів мистецтва.

Пропонуємо детальніше розглянути діяльність Чеського центру в Україні з позиції культурної політики Чеської Республіки. Культурна дипломатія Чеської Республіки є культурним компонентом презентації країни за кордоном, яка в подальшому доповнюється економічним та туристичним компонентами. Таке комплексне поняття презентації країни за кордоном притаманно саме невеликим європейським державам, які підкреслюють важливість економічного впливу на культурну дипломатію. Проте на початку XXI століття Чехія все ще перебуває в стадії формування концепції іноземної презентації країни. На сьогодні визначено основних акторів культурної дипломатії та напрями діяльності між її суб'єктами, які намагаються не відставати від останніх тенденцій (використання сучасних технологій, брендинг, іміджмейкерство тощо) [12, с. 382].

Чеська Республіка є невеликою країною, але вона прагне, звичайно, менш амбітно і з меншим територіальним обсягом охопити всі сфери культурної дипломатії та культурний вимір зовнішньої політики. Країна має власні культурні інститути за кордоном, підтримує викладання чеської мови за кордоном, переклад літератури та різні культурні обміни і резиденції. Основним документом, який визначає принципи, компетенції та межі іноземної презентації Чеської Республіки є Концепція єдиної презентації Чеської Республіки. Документ був затверджений у січні 2005 року та має на меті об'єднати презентаційну діяльність країни в різних сферах (туризм, експорт, культура, наука тощо) [10]. Перевагою Концепції є, перш за все, сама рефлексія державної влади до даної концепції у вищезгаданих сферах.

Зв'язковим елементом нинішньої культурної дипломатії Чеської Республіки є Міністерство закордонних справ Чеської Республіки. Основним інструментом Міністерства закордонних справ у галузі культурної дипломатії є Чеські центри – дотаційна організація, яка діє і в самій Чеській Республіці, і має свою мережу за кордоном. Чеські центри відповідають за всі компоненти презентації країни, відповідно до Концепції зовнішньої політики Чеської Республіки та до Концепції єдиної презентації Чеської Республіки, культурний вимір котрих однозначно є основним у їх діяльності [11].

Мережа Чеських центрів представлена 25 державними установами по всьому світу. Чеські центри як додаткова ланка

дипломатичних структур всебічно репрезентують Чеську Республіку за кордоном. Основні напрями діяльності Чеського центру – культура, наука, дослідження і освіта. У статуті Чеських центрів зазначено, що їх діяльність спрямована на розвиток альтернативних пошуків і нових тенденцій у мистецтві. Кожен окремий Чеський центр у країні перебування при складанні програми діяльності може обирати проєкти із загальної програми Чеських центрів або ініціювати свої власні.

В Україні Чеський центр (офіційна назва Чеський центр Київ) розпочав свою діяльність з 1996 року згідно з міжурядовою угодою української та чеської сторін, у рамках Договору про дружні відносини і співробітництво між Україною та Чеською Республікою [2, арк. 25]. У статуті Чеського центру в Києві зазначається, що метою діяльності Чеського центру в Україні є сприяння розвиткові відносин між Чеською Республікою і Україною шляхом обміну і поширення інформації, а також пропагування Чеської Республіки, зокрема в галузі торгівлі, культури, туризму. Резиденцією центру в Україні є місто Київ. Чеський центр також може установлювати та підтримувати зв'язки з центральними та місцевими органами, інституціями і організаціями України, а також з її громадянами [9]. Діяльність Чеського центру в галузі культури не обмежується традиційними напрямками в музиці, кіно, театральному чи образотворчому мистецтві, але також направлена на розвиток нових тенденцій та альтернативних пошуків у мистецтві. Чеський центр у Києві організовує та підтримує культурні й освітні акції, які створюють цілісне враження про Чеську Республіку як державу, що прагне до інтеграції з найрозвинутішими країнами світу [8].

У культурній та освітній галузях Чеський центр, крім іншого, організовує виставки, покази фільмів, концерти та лекції. Вхід на акції Чеського центру зазвичай вільний. У зв'язку з тим, що програма розрахована на українського глядача, більша частина акцій проходить українською або з перекладом українською мовою [6].

Культурні заходи відбуваються не лише в Києві, але й в інших містах України. Однією з особливостей діяльності Чеського центру в Україні є його внутрішня мережа представництв у регіонах України. Керівництвом інституції розглядаються найбільш пріоритетні міста з точки зору іміджевої політики Чехії, де за допомогою місцевого координатора налагоджується робота на локальному рівні. Останнім регіоном України, куди Чеський центр розширив свою географію,

стало Закарпаття. З вересня 2019 року в Ужгороді розпочало свою діяльність представництво Чеського центру в напрямку реалізації освітніх та культурно-мистецьких проєктів. Ужгородське представництво проводить заходи як і у рамках діяльності Чеських центрів, так і ініціює локальні проєкти, адже історико-культурна спадщина Ужгорода тісно переплітається з чеською історією періоду Першої Чехословацької Республіки [4].

Головними проєктами Чеського центру в Україні, які на сьогодні користуються великою популярністю є: «Лектори в Україні», «Чеські четверги», «Європейський день мов», а також розмовні клуби, перекладацькі конкурси, переклад літератури, театральні обміни, мистецькі та літературні резиденції, стипендії для креативних індустрій [7].

Україна може використати наявний досвід функціонування культурних інституцій за кордоном, зокрема щодо моделей їх фінансування, підпорядкування, основних видів діяльності та налагодження співпраці з іншими державними та недержавними установами. Чеський центр отримує основне фінансування з державного бюджету, яке розподіляється на утримання штату працівників та приміщення, а також на окремі програми (викуп авторського права, проведення конкурсів, виставкова діяльність), а на інші програми практикується залучення партнерів (наприклад, на видання книжок). Попри те, що центр може мати власний бюджет, вагомим джерелом поповнення якого є мовні курси, основне фінансування здійснює держава [1, арк. 40].

Зважаючи на те, що культурне співробітництво виступає самостійним компонентом у міждержавному співробітництві, яке допомагає державі вирішувати певні зовнішньополітичні цілі, реалізовуватися воно повинно в тісному симбіозі функціонування традиційних дипломатичних представництв та спеціальних культурних установ [3].

У процесі формування іміджу держави культурна дипломатія також може виступити й інструментом формування толерантності та взаємоповаги в сучасному світі. Поширення інформації сприяє розумінню ідеалів та цінностей представників інших культур, допомагає формуванню більш широкого та незаангажованого світогляду, що дозволяє неупереджено ставитися до представників інших культур. У цьому контексті зовсім недаремно багато держав приділяють значних зусиль для популяризації своєї мови, створення

належних умов для її вивчення. Яскравою ілюстрацією цієї тези може виступати діяльність Чеського центру, який пропонує всім бажаючим долучитися до вивчення не тільки чеської мови, а й культурної спадщини Чехії. Створення умов для вивчення мови варто також поєднувати з розвитком широкої культурної діяльності, яка сприятиме популяризації музики, архітектури, літератури, прикладного мистецтва [5]. В умовах інформаційної відкритості культурна дипломатія перетворюється на один із важливих інструментів формування іміджу держави на міжнародній арені.

1. ГДА МЗС. Ф. 2 Міжнародні договори. Оп. 210. Другий територіальний департамент. Спр. 15993. Протокол про співробітництво між міністерством закордонних справ України та Міністерством закордонних справ Чеської Республіки. 22.10.2001. 44 арк.
2. ГДА МЗС. Ф. 2 Міжнародні договори. Оп. 210. Управління Америки та Європи. Двосторонні угоди. Спр. 659. Договір про дружні відносини і співробітництво між Україною та Чеською Республікою. 26.04.1995. 67 арк.
3. Розумна О. Досвід функціонування європейських інститутів культурної дипломатії: висновки для України. Аналітична записка // Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1649/>
4. Відкриття в Ужгороді представництва Чеського центру при Посольстві Чеської республіки в Україні. URL: <https://prozahid.com/v-uzhhorodi-vidkryly-predstavnytstvo-cheskoho-tsentru-foto/>
5. Культурна політика Чехії як натхнення для українців. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27289007.html>
6. Луціє Ржегоржікова про 30-річчя Оксамитової революції: молоде покоління Чехії не шкодує про це рішення. URL: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=91653>
7. Чеський центр в Києві при Посольстві Чеської Республіки в Україні. Другий міжнародний ярмарок грантів у сфері культури. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=nXxzxsQspL4>
8. Чеський центр у Києві при Посольстві Чеської Республіки в Україні. URL: <http://kyiv.czechcentres.cz/services/tourism/>
9. CULTURAL RELATIONS AND CULTURAL DIPLOMACY AS A FOREIGN POLICY. URL: <https://www.culturepartnership.eu/en/publishing/cultural-diplomacy/lecture-18-3>
10. Koncepte jednotné prezentace České republiky. URL: www.mzv.cz/servis/soubor.asp?id=12011.
11. Koncepte české zahraniční politiky 1999. 01.01.1999. URL: <http://www.vlada.cz/cz/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/-koncepte-zahranicni-politiky-ceske-republiky-2156/>.
12. Tomalová, E. Kulturní rozměr české zahraniční politiky. Analýza ÚMV. Ústav mezinárodních vztahů, Praha 2008, s. 381–393.

Олександр Бобрик,

аспірант кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В СЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Формування демократичної і ефективної системи державного управління на місцевому та регіональному рівнях залишається одним із основних завдань перетворень, які відбулися в країнах Центральної Європи. Ефективність цих реформ спонукає Україну вивчати їх досвід. Зазначимо, що процес децентралізації пройшли всі без винятку країни Центральної Європи. Теоретичні дослідження науковців вказують, що децентралізація сприяє зміцненню демократії. Адже частина повноважень держави передається на місця, що формує потужну базу участі громадян та їх безпосередньому впливу на політику.

Метою нашого дослідження є вивчення досвіду децентралізації Словацької Республіки для його використання в Україні. Децентралізація сектору публічного управління сьогодні є одним із ключових чинників високої ефективності політичної системи в розвинутих країнах Європейського Союзу. Децентралізація не є наслідком політико-історичних процесів, а в більшій мірі вона свідомо застосовується як механізм підвищення ефективності державної влади. Дієвість даного механізму можна простежити на прикладі найбільш динамічної економіки Європи – Словаччини, яка, як і Україна, менш ніж два десятиліття назад взагалі не мала інститутів місцевого самоуправління, а фінансові ресурси і більшість повноважень концентрувалися в рівні державної влади. Централізована система мала наслідком асиметричність розподілу ресурсів між різними регіонами, інертність економічної політики місцевої влади, низьку ефективність використання бюджетних коштів, лобізм та високий рівень корупції.

Децентралізація в Словаччині порівняно слабо вивчалася українськими науковцями. Найбільш ґрунтовним дослідженням є монографія М. Лендзел [1]. Об'єктом її дослідження було становлення та функціонування місцевої демократії в країнах Центральної та Східної Європи. Серед досліджуваних країн значна увага приділяється й Словацькій Республіці. Проблема фінансової децентралізації була

досліджена О. Молдованом [2] та І. Гнидюком [3]. Учені вказали, що в результаті реформ було створено міцну основу місцевих бюджетів, які отримали стабільні фінансові надходження. Проте переважання у Словаччині малих громад робить їх залежними від державних трансферів у свій бюджет. Більшість громад країни не є фінансово самодостатніми.

Процес адміністративної реформи в Словацькій Республіці досліджував також І. Стряпко [4]. Він звернув увагу на особливості перебігу трансформаційних процесів та політичні передумови децентралізації.

Процес децентралізації досліджувався ужгородськими науковцями А. Ключковичем [5; 6] та В. Пархоменком [7]. Вони прийшли до висновку, що країна показала один з найуспішніших прикладів реформування серед країн Центральної Європи.

Таким чином, проблема децентралізації державної влади у Словацькій Республіці є малодослідженою в українській політичній науці й потребує ретельного аналізу та вивчення.

Обґрунтовуючи потребу децентралізації, один із ідеологів реформ в Польщі П. Свянцевич, вказував:

Децентралізація призведе до зростання свободи. Адже в централізованій країні відбувається концентрація ресурсів у центрі. У такому випадку місцеві органи державної влади виступають лише ретрансляторами політики центру. Вони не мають свободи і не можуть самостійно обирати вигіднішу стратегію.

Децентралізація призведе до зростання участі громади у вирішенні місцевих справ. Адже при управлінні невеликими громадами рівень зацікавленості громадян зростає. Отже, формуватиметься культура участі громадян у політиці, а отже, зростатимуть професійність, вплив та діяльність громадських організацій, громадянського суспільства.

Децентралізація призведе до зростання ефективності управління громадою. За умови незалежності від центральних органів державної влади, місцеві органи будуть менше регламентовані та зможуть обирати ефективніші стратегії управління громадою. Управлінці матимуть більшу варіативність в управлінні. Варто зазначити, що управлінці будуть ближче до громади та наслідків своїх рішень, що повинно вплинути на ефективність їх дій [8, с. 295-296].

Метою децентралізації, в усіх державах, було бажання зробити державне управління ефективнішим. Дослідження, проведені у 80-90-х рр. ХХ ст. показали, що при децентралізації ефективність вирішення місцевих проблем зростає, підвищується ефективність використання коштів, а населення готове активніше долучатися до місцевої політики.

Перспектива членства в ЄС та НАТО країн Центральної Європи визначила перед ними проблему завершення реформ. У Словацькій Республіці процес упровадження реформ відбувався дуже повільно. Проти цього виступали як частина політикуму, так і значна частина суспільства. Перспектива вступу до ЄС та економічні негаразди прискорили здійснення реформ.

Реформування системи державного управління в Словаччині відбувалися в кілька етапів. Перший етап (1990-1993 рр.) був пов'язаний із відмовою від радянської моделі урядування. Зокрема, у країні скасовувалася трирівнева система управління область-район-громада і відбувався перехід на дворівневу систему. Також відновлювалося місцеве самоврядування, яке в радянський період мало суто декларативну форму. Законодавчо було визначено, що громада (obec) стане базовою ланкою місцевого самоврядування.

Упродовж 1990-1993 р. відбувався пошук балансу між державним управлінням та місцевим самоврядуванням. Особливістю розвитку Словаччини в період 1990-1993 рр. було те, що країна розвивалася в межах Чехо-Словацької федерації. Власне, словацька політична еліта була зацікавлена в тому, щоб отримати якомога більше повноважень та менше залежати від центру. Саме цим пояснюється активний розвиток та розширення прав місцевого самоврядування.

У 1990 р. було закладено формування державного управління. Створювалися органи управління у вигляді: органів державної влади – окресні та обводні адміністрації (okresné a obvodné úrady) й місцевого самоврядування. Базовим рівнем самоврядування було визнано громаду – муніципалітет (obec). У Словаччині на початку незалежності сформувалася «роздільна модель» управління. Вона передбачала функціонування двох форм публічного управління (verejná správa) – державного управління (štátna správa) й територіального самоврядування (územná samospráva). Словацьку юридичну базу визнавали однією із кращих у країнах ЦСЄ, оскільки вона відповідає основам Європейської хартії місцевого

самоврядування, закріплюючи поділ державного управління й самоврядування.

Відбулися адміністративно-територіальні зміни. Замість типового поділу на область-район-громада (kraj – okres – obec) відбувся перехід на дворівневу систему громада-округ (obec – obvod). На нашу думку, існування системи громада-округ (obec – obvod) було тимчасовим, доки тривав пошук оптимальної моделі адміністративно-територіального устрою та державного управління / місцевого самоврядування. У цій парі саме громада була базовою для місцевого самоврядування. Проте другий рівень самоврядування – обвод (obvod) був занадто малим та економічно неспроможним. Усього в країні існувало 121 обвод. Більшість із них були сільськими, з малою кількістю населення, а їх центри – невеликими населеними пунктами з слабкими інфраструктурою та економікою.

Упродовж 1993-1998 рр. відбулася подальша децентралізація державної влади. Ми можемо говорити про певне згортання децентралізації та поступову централізацію в країні. Насамперед, скасовано спробу бюджетної децентралізації та становлення фінансової незалежності громад, які, нагадаємо, визначалися як базовий рівень місцевого самоврядування.

Реформа передбачала заходи щодо зміни адміністративно-територіального устрою країни і, відповідно, перебудову місцевого державного управління, а саме: скасовувалася система обводів (obvod) та обводних адміністрацій; відновлювався поділ Словаччини на краї й, відповідно, крайовий рівень державного управління. Адміністративними одиницями знову стали край (kraj), окрес (okres) та муніципалітет (obec).

У результаті нового адміністративно-територіального устрою були утворені 8 країв і відповідних державних адміністрацій (Братиславська, Трнавська, Тренчинська, Нітрянська, Жилінська, Бансько-Бистрицька, Пряшівська і Кошицька). Закріплювався поділ Словаччини на 79 окресів та окресних адміністрацій, які поділялися залежно від розмірів на три типи: малі – до 30 тис. населення, середні 30 тис. – 60 тис. населення, великі від 60 тис. населення. Значимо, що такий поділ, певним чином, відновлював радянську модель адміністративно-територіального поділу країни.

У країні закріплювалося створення 2890 муніципалітетів, де діяло самоврядування на місцевому рівні. Зауважимо, що в Словаччині не створювали великі, економічно спроможні

муніципалітети. Натомість зберегли більшість дрібних населених пунктів, що отримали статус муніципалітетів. Більше того, частина громад, які за радянської влади були об'єднані, змогли знову стати самостійними. Відтак у країні виникла надзвичайно велика кількість дрібних муніципалітетів. Затвердження Закону № 222/1996 призвело до того, що більшість повноважень передавалися від державних органів органам місцевого самоврядування. Водночас мережа органів державного управління розширювалася, що означало, в окремих галузевих адміністраціях місцевого рівня, тенденцію до централізації [9, с. 13].

Протягом 1998-2006 рр. відбулися значні зміни, що радикально змінили систему державного управління. Насамперед, у країні відбуваються реформи спрямовані на виконання умов щодо членства в ЄС. Важливим наслідком яких стало згортання тенденції централізації й проведення реформ, що означали формування незалежної системи самоврядування.

Уряд М. Дзурінди (1998-2002, 2002-2006 рр.) провів системні реформи, що призвели до децентралізації публічного управління Словаччини. Збільшенню ефективності реформ сприяло те, що у владу були рекрутовані представники громадського сектору, була створена спеціальна посада урядового уповноваженого з реформ, у 1999 р. її обійняв Віктор Ніжнянський, відомий прихильник та популяризатор реформ.

У 1999 р. уряд СР ухвалив «Стратегію реформування публічного управління» (Постанова уряду СР №695) [5, с. 103], а в 2000 р. – «Концепцію децентралізації і модернізації публічного управління» (Постанова уряду СР №230) [5, с. 104].

У 2001 р. з прийняттям законів «Про самоврядування вищих територіальних одиниць» та «Про перехід деяких компетенцій від органів державної влади до муніципалітетів та до вищих територіальних одиниць» та інших законів процес децентралізації повноважень почав здійснюватися [9, с. 104].

У грудні 2002 р. Народна рада СР прийняла програмну заяву уряду, а в лютому наступного року був ухвалений проект подальшого впровадження децентралізації державної влади. У травні 2003 р. було ухвалено «Проект децентралізації державної влади на 2003-2006 роки» [9, с. 17], який став підґрунтям для підготовки і впровадження відповідних законів. Це значною мірою сприяло процесу реформ. До 1.01.2002 було створено регіональний рівень самоврядування в

межах країв. Відповідно до Закону № 302/2001 «Про самоврядування вищих територіальних одиниць» було створено 8 самоврядних вищих територіальних одиниць (далі – ВТО) (VUC – vyšši uzemny celok), також відомі як самоврядні області, на території яких існує 2890 населених пунктів. До самоврядних областей перейшли повноваження від державної влади.

Зі створенням ВТО почала здійснюватися децентралізація регіональної політики. На регіональному рівні виникла «симетрична» модель публічного управління, за якої в регіонах діють одночасно інститути державного управління та інститути самоврядування. Обидва рівні самоврядування – регіональний і місцевий – є самостійними самоврядними одиницями з власним майном і фінансами. Відповідно до закону [10] від органів державного управління до муніципалітетів та органів самоврядування областей в 2002-2004 рр. поступово передано цілий ряд повноважень (близько чотирьохсот). Перерозподіл повноважень відбувався поетапно:

- а) від 1.01.2002 р.;
- б) від 1.04.2002 р.;
- в) від 1.07.2002 р.;
- г) від 1.01.2003 р.;
- д) від 1.01.2004 р.

До муніципалітетів перейшли:

а) від 1.1.2002 р. – повноваження ведення обліку актів громадянського стану;

б) від 1.4.2002 р. – компетенції, що стосуються соціальної допомоги, фізичної культури, театральної діяльності;

в) від 1.7.2002 р. – подальші компетенції в галузі освіти та ін. [11, с. 218-219]. До регіонального самоврядування перейшли наступні повноваження:

а) від 1.1.2002 р. – у сфері доріг, цивільного захисту;

б) від 1.4.2002 р. – у сфері дорожнього транспорту, соціальної допомоги, діяльності театрів, музеїв та галерей, бібліотек та освітніх закладів;

в) від 1.7.2002 р. – у сфері освіти, фізичної культури, охорони здоров'я;

г) від 1.1.2004 р. – у сфері наземних комунікацій та ін. [11, с. 224-227].

Органи місцевого самоврядування регіональним не підпорядковувалися З 1.01.2004 почала реалізуватися подальша

деконцентрація повноважень державних органів управління. З цим пов'язано: а) припинення дії районних державних адміністрацій (okres); б) зміцнення спеціалізованого державного управління на рівні областей (kraj); в) створення окружних адміністрацій (obvod) загального і спеціалізованого державного управління, а також спеціалізованих філій державного управління.

Отже, процес реформування державної влади в Словаччині проходив протягом тривалого часу. Концепція реформування державної влади передбачала передачу повноважень від державних органів влади органам місцевого самоврядування. Муніципалітет (громада) був визнаний базовим рівнем місцевого самоврядування й саме на цей рівень передбачалося передати більшість повноважень. Водночас, процес реформування державної влади передбачав здійснення низки інших реформ. Насамперед зміна адміністративно-територіального устрою країни. Лише після завершення цієї реформи, було продовжено реформу державної влади.

Ми можемо виділити три етапи здійснення реформи державної влади в Словаччині. Кожен з них мав певні характеристики. Варто зауважити, що в країні процес реформ перервався в період керівництва В. Мечіара 1994-1998 рр. Подальше проведення реформ після 1998 р. зумовлено зміною влади. Проте найбільшим стимулом здійснення реформ стала перспектива членства країни в ЄС та НАТО.

1. Лендшел М. О. (2011) *Місцева демократія у країнах Центральної і Східної Європи*. Ужгород, 688 с.
2. Moldovan O.O. (2010) *Fiškálna decentralizácia: skúsenosti efektívnej reformy na Slovensku pre Ukrajinu*. Bratislava, 40 s.
3. Гнидюк І. В. Децентралізація бюджетної системи: досвід Словаччини та перспектива для України [Електронний ресурс]. *Облік і фінанси*. 2015. № 3. С. 80-87. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Oif_apk_2015_3_14
4. Стряпко І. Порівняльний аналіз адміністративної реформи в Польщі та Словаччині. *Ужгородські польські наукові читання: історія, культура, політика, право : наук. зб.* – Ужгород, 2014. С. 115-121.
5. Ключкович А. Децентралізація публічного управління в контексті демократизації політичної системи Словацької Республіки . *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, соціологія, філософія*. 2009. Вип. 13. С. 102-105. ;
6. Ключкович А. Особливості розвитку партійної системи Словаччини в контексті суспільно-політичних трансформацій кінця ХХ – початку ХХІ

- ст. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Політологія, соціологія, філософія*. 2009. Вип. 11. С. 100-107. ;
7. Пархоменко В. Децентралізація у Словаччині. *Партнери: Муніципальний бюлетень Українсько-американської програми партнерства громади*. 2006. Вип. 11 (87). С. 5-6.
 8. Swianiewicz P. Is There a Third Road Between Small Yet Ineffective and Big Yet Less Democratic? Comparative Conclusions and Lessons Learnt. *Consolidation or Fragmentation: The Size of Local Governments in Central and Eastern Europe* / ed. by P. Swianiewicz. – Budapest, 2002. P. 293-326.
 9. Бобрик О. Фінансова децентралізація в Словацькій республіці. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2017. № 3. С.12-20
 10. Zákon 23 septembra 2004 o rozpočtových pravidlách verejnej správy a o zmene a doplnení niektorých zákonov [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2004/523/>
 11. Hamalova M. Veľkosť miestnych samospráv verzus a efektívnosť poskytovaných služieb. *Ekonomický a sociálny rozvoj Slovenska. Zborník príspevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie 25 novembra 2010*, Bratislava, 217-232 s.

Марина Сорока,

старший викладач кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ОСОБЛИВОСТІ ВИБОРЧОЇ КАМПАНІЇ ДО ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УГОРЩИНІ 2019 РОКУ

На етапі демократичної трансформації суспільства функціонування інституту виборів набуває надзвичайної ваги, оскільки саме ефективний розвиток цього інституту є одним із найпереконливіших свідчень і критеріїв просування суспільства на шляху справжньої демократизації. Тема місцевих виборів є надзвичайно актуальною, оскільки 2019 р. став роком місцевих виборів в Угорщині, а 2020 – місцевих виборів в Україні. Метою статті є характеристика проведення виборчої кампанії 2019 року до органів місцевого самоврядування в Угорщині. У контексті аналізу виборів до місцевих органів влади зробимо акцент на порівнянні виборчої активності та результатів місцевих виборів 2014 – 2019 рр. Окремими проблемами виборчих кампаній займалися такі угорські науковці: Боді Ф. [2], Губаї Л. [3], Собо Полоч О. [12]; проблемами правового регулювання – Палне Ковач І. [10], Штумпф П. [11].

Виборча кампанія до органів місцевого самоврядування 2019 року в Угорщині мала низку особливостей. Голосувати під час місцевих виборів прийшла рекордна кількість угорців — 48,6%, тоді як попередні вибори 2014 р. відвідало 44,2%. Зауважимо, що це найвищий рівень участі громадян у виборах до органів місцевого самоврядування з 2006 року, тоді явка складала 53,1%. У експертів щодо мотивів і політичних преференцій такої мобілізації не було одностайної думки.

Співставляючи явку виборців по всіх регіонах країни, з'ясувалося, що збільшення частки тих, хто прийшов на вибори, стало загальнодержавним явищем, не було жодного округу, де цей показник зменшився в порівнянні з аналогічними даними виборів 2014 року. Аналіз результатів статистичних даних виявив, що найбільшу активність виявили мешканці округу Ваш (VÁS), де рівень участі був значно вищим, ніж у середньому по країні, досягнувши майже 56 %. Така ж ситуація спостерігалася і на попередніх виборах. Зауважимо, що загалом на заході країни (Бараня (BARANYA), Шомодь (SOMOGY), Зала (ZALA) виборці були набагато активніші, ніж у середньому по країні, тут явка складала 52-53 %.

Високу активність показали і мешканці Будапешта, де рівень участі досягнув майже 52%, тоді як попередні вибори 2014 р. відвідало лише 43,11%. Найнижча виборча активність у місцевих виборах була в округах Бач-Кішкун (BÁCS-KISKUN), Яс-Надькун-Сольнок (JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK) і Комаром-Естергом (KOMÁROM-ESZTERGOM) – 44%. Так само і в південно-східній частині країни (BÉKÉS, HAJDÚ-BIHAR) теж лише 46-47 % виборців взяли участь у голосуванні [5].

Виборча явка на виборах до органів місцевого самоврядування стабільно є нижчою за явку на парламентських виборах. Розрив між явкою на парламентських виборах 2018 р. та місцевих виборах 2019 склав 21,67 % (Див. Таблицю 1.).

Таблиця 1

Динаміка виборчої активності на місцевих та парламентських виборах Угорщини 1990-2019 рр. [7; 8]

Роки	Місцеві вибори	Парламентські вибори
1990	40,2 %	65,1 %
1994	43,4 %	68,9 %
1998	45,7 %	56,2 %
2002	51,1 %	70,5 %
2006	53,1 %	67,8 %
2010	46,6 %	64,3 %
2014	44,2 %	61,2 %
2018	---	69,73 %
2019	48,6%	---

Як ми бачимо з таблиці, з 1990 по 2019 рік в Угорщині було 8 парламентських виборів, і стільки ж разів проводились вибори до місцевих органів влади. Виборча активність під час виборів до органів місцевого самоврядування в той період була найнижчою в 1990 році і становила лише 40,2%. Понад 50% виборців проголосували лише на двох виборах до місцевого самоврядування в Угорщині (2002, 2006), що дещо дивно, оскільки місцева влада в Угорщині наділена досить широкими повноваженнями. Частковим поясненням меншої явки на місцевих виборах є сприйняття парламентських виборів як «більш важливих», тобто таких, що матимуть важливіші наслідки для майбутнього розвитку країни. Порівнявши вибори до органів місцевого самоврядування 2019 р. з європейськими парламентськими виборами в Угорщині

цього ж року, ми можемо зробити наступні висновки. Перш за все, порівняно з європарламентськими виборами Фідес (Fidesz) покращив свої результати з 52,56 % до 53,3 %, що на 190 тисяч виборців більше. Розподіл по регіонах нерівномірний. У великих містах, включно м. Будапешт, урядові партії зазнали незначного падіння кількості голосів, тоді як у малих та середніх населених пунктах кількість виборців за партії при владі збільшилася на незначний відсоток у національному масштабі. Партійна підтримка опозиційних сил знизилася на 300 тис., порівняно з показниками травня 2019 року – 1,35 млн. [5; 9]

Таблиця 2

	Фідес				Опозиція			
	ЄП вибори		Місцеві вибори		ЄП вибори		Місцеві вибори	
	2019				2019			
Округи	11308015	56,97%	1364048	57,23%	859514	43,03%	979056	41,08%
Міста з розширеними правами	403622	51,30%	346385	49,08%	383102	48,70%	332408	47,10%
столиця	282583	41,17%	306608	44,10%	403730	58,83%	384565	55,32%
всього	1824220	52,56%	2017041	53,30%	1646346	47,44%	1696029	44,82%

Порівнявши вибори до органів місцевого самоврядування Угорщини 2014 та 2019 рр., ми можемо зробити наступні висновки. Партія влади зберегла за собою домінуючу позицію в обласних радах, навіть, поліпшивши показники від часу попередніх місцевих виборів у 2014 р., Фідес отримала більшість місць в обласних радах усіх 19 областей Угорщини проти 17 областей 2014 р. На окружному рівні Фідес збільшила кількість своїх муніципальних рад до 245 з 225 і збільшила свою частку голосів, що надходять із сіл та малих міст до 57 % порівняно з 52 % у 2014 році [5; 6].

Таблиця 3

Місцеві вибори 2014					
	Фідес		Опозиція		Разом
Окружні списки	1 218 008	52,64%	1 040 992	44,99%	2 313 835
Міста з розширеними правами	285 461	47,40%	294 720	48,93%	602 284
Столиця	290 675	49,06%	301793	50,94%	592 468
Всього	1 794 144	51,14%	1 637 505	46,67%	3 508 587
Місцеві вибори 2019					
	Фідес		Опозиція		Разом
Окружні списки	1 364 048	57,23%	979 056	41,08%	2 383 368

Міста з розширеними правами	346 385	49,08%	332 408	47,10%	705 743
Столиця	306 608	44,10%	384 565	55,32%	695 218
Всього	2 017 041	53,30%	1 696 029	44,82%	3 784 329

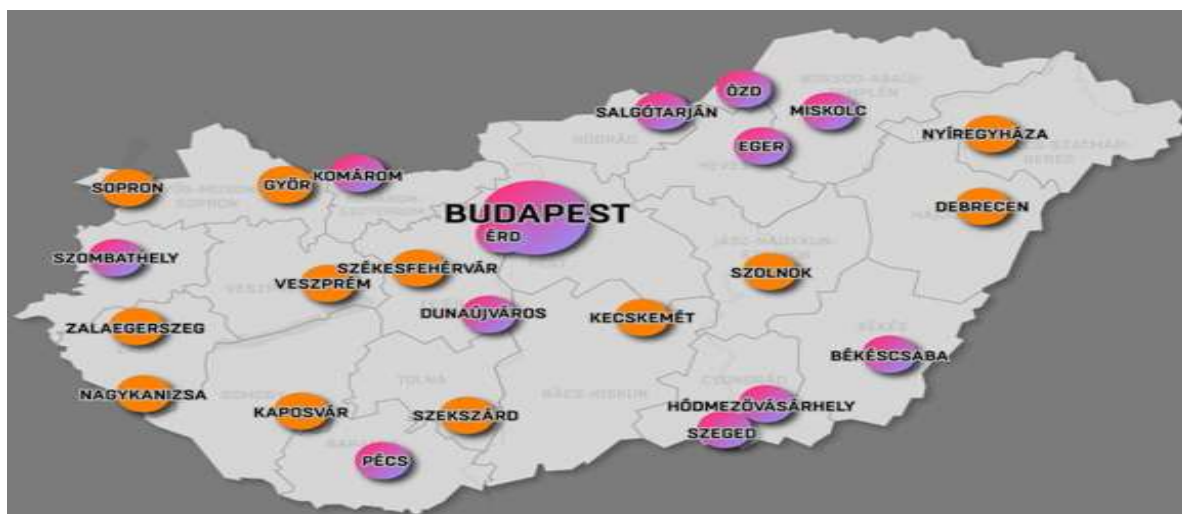
Однак така проста статистика не завжди коректно відбиває практичні результати. Зауважимо, що у 2014 році Фідес-ХДНП здобули крісла мерів у 20 з 23-х міст з розширеними правами (угорською «*megyei jogú város*»), а за підсумками виборів 2019 – лише у 13. Причому партія влади втратила міста не в окремому специфічному регіоні, а рівномірно по всій країні. Тим паче разюче ці поразки виглядають у порівнянні з усіма попередніми виборами за останні п'ять років, включно з місцевими 2014-го.

Більше того, команда Орбана програла в усіх принципових містах (Мішкольц, Сомбатхей, Дунауйварош, Сегед та Печ), включно з рідним Годмезевашаргей (причому вдруге за два роки), який вважається кузнею кадрів Фідес, куди Віктор Орбан приїздив особисто напередодні дня голосування та персонально агітував за кандидата своєї партії [1]. Причому в переважній частині цих міст угорська опозиція взяла більшість у міських радах.

Щодо опозиції, то хоч вона і мала багато успіхів у великих містах, проте не здобула перемог у муніципалітетах, де не було спільного кандидата. Хоча зауважимо, що у великих містах опозиція виступила набагато краще у 2019 р., ніж у 2014 році.

Рис. 1

Важливі міста, де перемогли Фідес-ХДНП (помаранчевий) та опозиція (фіолетовий колір)[11]

Та найбільш дошкульною є поразка партії влади в Будапешті – надважливому місті поза списком 23 міст з розширеними правами. Річ у тім, що Фідес-ХДНП програв тут посаду мера столиці, яку тепер п'ять років займатиме Гергей Корачонь, кандидат від опозиційних партій «Моментум», «Демократична коаліція», Угорська соціалістична партія, «Діалог за Угорщину» та «Політика може бути іншою». На виборах мера Будапешта Гергей Корачонь отримав 50,86% голосів виборців. Кандидат від влади, чинний головний мер Будапешта Іштван Тарлош заручився підтримкою лише 44,1% голосів виборців. Випередили опозиційні представники партію влади і в представництві в Загальних зборах Будапешта: 18 місць в опозиції проти 13 місць у Фідес та два незалежних представники [4]. У попередньому скликанні партія Орбана мала більшість у столичному самоврядуванні. Окрім мера Будапешта, опозиція виграла також посади мерів у 14 районах з 23-х, і це при тому, що за підсумками місцевих виборів 2014 року в опозиції було тільки три районних мери в столиці. Отже, команда В. Орбана програла Будапешт фактично повністю, втративши той цілковитий контроль над столицею, який мала досі.

На нашу думку, до основних причин такої зміни політичних уподобань угорців можна віднести: По-перше, партія влади, що є типовим, не змогла мобілізувати свого виборця. Брак мобілізації можна пояснити не тільки політичною втомою від правління Фідес-ХДНП, який править в Угорщині з 2010 року, а в окремих містах і довше. Варто брати до уваги також контекст цієї кампанії, де в партії влади не було вирішального мобілізаційного інструменту – ні мігрантів, ні Сороса, ні Брюсселя. По-друге, ліві (MSZP-Párbeszéd та ДК Ференца Дюрчяня), праві (Jobbik) та ліберальні політичні партії (Momentum), мабуть, уперше в масштабах всієї країни змогли узгодити єдиних кандидатів проти опонентів з Фідес-ХДНП. Як і в попередніх випадках, це дало свій результат. Тільки раніше це було локально, (до прикладу, на дочасних виборах мера Годмезевашаргей у 2018-му, коли таким кандидатом став Петер Маркі-Зай), а зараз у масштабах всієї країни та ключових містах.

Зауважимо, що з моменту вступу до влади уряду Фідес-КДНП у 2010 році політична опозиція була роздроблена. Через свої (начебто) непереборні розбіжності та неорганізованість, опозиційним партіям не вдалося успішно об'єднати сили на попередніх виборах. Однак цього разу керуюча коаліція зіткнулася з широким союзом,

починаючи від соціалістів (MSZP-Párbeszéd та DK) через Momentum до крайніх правих (Jobbik). «Розділяй і володарюй!» – такої логіки дотримувалась коаліція Фідес-КДНП, коли вона змінила виборчі правила. Відповідно, мери обиралися за одномандатною мажоритарною системою, як і більшість представників місцевих зборів у містах із населенням понад 10 000 осіб, де існує змішана система зі слабким компенсаційним механізмом. Тому лише тісна співпраця між опозиційними партіями мала реалістичні шанси перемогти Фідес. Отже, кандидата на посаду головного мера Будапешта та кандидатів, які балотувались у мери чи місцеві збори в найважливіші міста, підтримали всі опозиційні партії [10]. Загалом, з 2014 р. опозиція значно посилилася завдяки об'єднанню своїх сил та висуненню спільних кандидатів.

Отже, результати виборчої кампанії 2019 р. засвідчують певну зміну картини електоральних уподобань з часів місцевих 2014 та парламентських виборів 2018 року. Так, партія влади зазнала відчутної поразки, як репутаційної, так і електоральної вперше за п'ять років. Склалася парадоксальна ситуація, коли партія влади показала хороший результат у масштабах країни, але прогала в усіх принципових містах. На противагу правлячій партії, партії опозиційного табору – доволі прогнозовано зміцнили свої регіональні електоральні позиції в результаті місцевих виборів, особливо якщо порівнювати їх із результатами виборчої кампанії з виборів до Парламенту Угорщини 2018 р. Погодимось, що позиції політичної опозиції дещо зміцнились у результаті цих місцевих виборів, проте не настільки, аби дозволити останнім отримати монопольні позиції на рівні органів місцевого самоврядування в Угорщині. Також залишається викликом чи вдасться зберегти компромісність лівих і правих політичних сил в майбутньому. Зауважимо, що те, що відбулося в Угорщині, також має регіональний резонанс, доводячи, що співробітництво між політичними силами може працювати проти неліберальних політиків. І це може сприяти розвитку співробітництва між прогресивними мерами столиць Вишеградської четвірки. Наступні загальнонаціональні вибори в Угорщині мають відбутися аж 2022 р., а отже ситуація може схилитися на користь або влади, або опозиції, залежно від розвитку внутрішньополітичної ситуації. Утім уже не важко передбачити, що внутрішньополітична конкуренція загостриться й може поставити під сумнів політичне панування в країні Віктора Орбана, що триває з 2010 р.

1. Тужанський Д. Опозиційний Будапешт: як Орбан втратив владу в ключових містах Угорщини. Європейська правда. 15 жовтня 2019. URL: <https://www.euointegration.com.ua/articles/2019/10/15/7101877/> (дата звернення : 18.11.2020)
2. Bódi Ferenc, Bódi Mátyás. Holvannak a választók? Politikatudományi Szemle. MTA Politikai Tudományok Intézete. XX/1. 51–74. pp. URL:<http://real.mtak.hu/112013/1/bodi.pdf> (дата звернення: 18.11.2020)
3. Hubai László. VÁLASZTÁSI FÖLDRAJZ. Dialóg Campus Kiadó. Budapest. 2018. 28 p.
4. Nemzeti Választási Iroda. Helyi önkormányzati választások 2019 – Budapest. Дата оновлення: 09.01.2020. URL: https://www.valasztas.hu/megye-adatlap_onk2019?p_p_id=onknavigacio_WAR_nvinvrportlet&p_p_lifecycle=1&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-2&p_p_col_count=1&p_r_p_1632770263_prpVllId=294&p_r_p_1632770263_prpVllId=687&p_r_p_1632770263_prpMegyeKod=01 (дата звернення:29.11.2020)
5. Nemzeti Választási Iroda. Helyi önkormányzati választások 2019. Дата оновлення: 09.01.2020. URL: <https://www.valasztas.hu/helyi-onkormanyzati-valasztasok-2019> (дата звернення: 30.11.2020).
6. Nemzeti Választási Iroda. Helyi önkormányzati választások eredményei, 2014. Дата оновлення:18.11.2014. URL: <https://static.valasztas.hu/dyn/onk14/szavossz/hu/eredind.html> (дата звернення: 29.11. 2020).
7. Nemzeti Választási Iroda. Önkormányzati választások. Дата оновлення: 31.07.2020. URL: <https://www.valasztas.hu/onkormanyzati-valasztasok> (дата звернення: 29.11.2020).
8. Nemzeti Választási Iroda. Országgyűlési választások. Дата оновлення: 09.01.2020. URL: <https://www.valasztas.hu/orszaggyulesi-valasztasok> (дата звернення: 29.11.2020)
9. Nemzeti Választási Iroda. Európai parlamenti képviselők választása 2019. Дата оновлення: 21.07.2019. URL: <https://www.valasztas.hu/ep2019> (дата звернення: 29.11.2020)
10. Pálné Kovács Ilona. Bizalom és helyi kormányzás. Elméleti és hazai dilemmák. Politikatudományi Szemle. 2019/3. 31-53 pp. URL: http://www.poltudszemle.hu/szamok/2019_3szam/pki.pdf (дата звернення: 29.11.2020).
11. Stumpf Péter Bence. Mozgósítási inkongruencia a magyar önkormányzati választásokon. METSZETEK. Debreceni Egyetem. Vol. 8. 2019. No. 4. URL: http://metszetek.unideb.hu/files/metszetek_201904_02.pdf. DOI: 10.18392/metsz/2019/4/2 (дата звернення:18.11.2020).
12. Szabó Palócz Orsolya. A Magyarország területén élő nemzetiségek politikai képviselete a nemzeti önkormányzati választásokon és az országgyűlési választásokon való részvétel tükrében. METSZETEK. Debreceni Egyetem. Vol. 8. 2019. № 4. URL: http://metszetek.unideb.hu/files/metszetek_201904_03_.pdf (дата звернення: 19.11.2020).

Віктор Добш,
магістр політології
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ СЕПАРАТИЗМУ В СХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ

В українському суспільстві давно побутували думки та виникали періодичні звинувачення стосовно проросійської налаштованості (в агресивному її прояві) мешканців східних областей нашої країни, особливо відносно жителів Донбасу. Крім цього, навіть до подій 2014 року, з боку окремих соціальних груп мали місце періодичні звинувачення до певних політичних сил та громадських діячів у поширенні сепаратистських настроїв на Сході України.

Варто з'ясувати, чи це звичайні стереотипи, які під собою не мають суттєвого підґрунтя або, можливо, насправді існують певні цивілізаційно-культурні відмінності між мешканцями окремих регіонів України, спричинені внаслідок складного історичного процесу їх формування.

Наукове визначення поняття «сепаратизм» означає рух за територіальне відокремлення частини держави з метою створення нового державного утворення або набуття частиною держави автономного статусу за національними, мовними та іншими ознаками [54, с. 79].

У експертному середовищі називають декілька основних причин виникнення сепаратистських рухів, основною серед яких є наявність у суспільстві, часто із свідомим невтручанням представників державної влади, дискримінаційного ставлення до певної етнічної групи та формування на базі цієї проблеми активних політичних сил, що здатні очолити сепаратистські рухи. Крім цього, піднесенню таких рухів сприяє послаблення або посилення позицій центральної влади, швидкі політичні та соціальні трансформації суспільства тощо [34].

У відповідь на такі переломні події в розвитку держави, окремі соціальні групи можуть, у якості захисної реакції, проявляти свої наміри на самовизначення або бажання приєднання власних територіальних громад до більш стабільної на їхній погляд держави.

Для організації дієвої протидії сепаратизму та заради вивчення причин його походження важливо дослідити особливості загального історичного розвитку обраного регіону та проаналізувати основні події, що були індикаторами формування сепаратистського потенціалу.

Ще до утворення Радянського Союзу на території сучасних східних областей України почали виникати перші спровоковані російською імперською політикою сепаратистські та іредентистські настрої, тобто наміри до возз'єднання певних територій однієї держави, де мешкає значна кількість представників окремого етносу, з титульною державою, де даний етнос складає більшість населення. У даному випадку, звичайно, йдеться про бажання Росії підкорити представників українського етносу [50, с. 12].

Такі відносини між двома країнами тривають фактично з часу виникнення та розвитку державності. Проте, починаючи з другої половини XVIII ст., відбулося значне посилення колоніальної антиукраїнської політики Росії, зокрема, це ліквідація Гетьманщини, Запорізької Січі, згодом перебування українських земель у складі Російської імперії і зрештою тривале перебування в складі Радянського Союзу.

Саме в радянські часи проводилася активна антиукраїнська політика, що підтримувалась могутнім механізмом пропаганди. У сучасних умовах нам відомо дуже багато фактів про політику русифікації, жахливі реалії масштабних репресивних процесів, у тому числі, про одну з найбільш трагічних сторінок в українській історії – Голодомор, проведення етнічних чисток, неймовірних масштабів виселення українців зі своїх рідних земель та заселення даних територій представниками інших етносів, переважно росіянами.

Етнічний склад населення Донбасу в XX столітті докорінно змінювався. За архівними довідками, на початку століття кількість етнічних українців на даній території значно переважала над кількістю росіян, у відсотковому значенні це становило близько 63% українців та 25% росіян. Проте вже після 1930 року ситуація змінилася, переважно через процес механічного приросту населення спричиненого привабливістю регіону для міграції, що пояснювалося промисловим потенціалом регіону та можливістю отримати працевлаштування. Відтак на початку 40-х років зросла частка росіян у загальній чисельності населення регіону до 35%, натомість, кількість українців стала меншою на 7% [20, с. 61; 22, с. 134].

Це тільки один із прикладів зміни етнічного складу мешканців регіону. Додавши до цього всі відомі на даний момент процеси штучної зміни демографічного складу населення в радянські часи, то можна визначити це, як один із формуючих факторів майбутніх проблем у взаєморозумінні між представниками окремих етнічних спільнот.

Період перебування України в складі СРСР, на думку багатьох дослідників, став найбільш дестабілізуючим у контексті розвитку української національної свідомості, адже вся радянська система працювала задля знищення будь-якого потенціалу на розвиток українців як окремої нації.

Починаючи із навчання учнів у радянських школах, у яких створювалися сприятливі умови для заміни української мови навчання на російську, відбувалося прищеплювання поваги підростаючого покоління не до відомих українських культурних діячів, а до представників та керівництва тоталітарного режиму. Звичайно, існували винятки із загальновстановлених правил. Була велика кількість справжніх педагогів та інших представників суспільства, які не бажали підкорюватися під радянські мотиви і намагалися виховувати патріотично налаштоване покоління українців, які знали справжнє історичне минуле свого народу та згодом ставали захисниками рідної культури та власних національних інтересів.

Усі ці процеси спричинили зміни в свідомості не одного покоління громадян УРСР, а згодом і незалежної України. У результаті, можна констатувати, що в багатьох українців виробився комплекс меншовартості, адже їм протягом декількох десятиліть нав'язувалися ідеї неповноцінності їх нації, мови, культурних особливостей та інших важливих складових національної свідомості. Це проявлялося як в буденному житті, так і супроводжувало українців навіть у художніх творах, у котрих українців карикатурно зображували, переважно як недолугих, неосвічених селян та представників нижчих шарів суспільства. Цілком закономірно, що з роками такого впливу на свідомість населення, багато людей почали соромитися своєї національності і головне – перестали себе ідентифікувати як власне українців.

Особливий вплив цих процесів відобразився саме в східних областях України, у тому числі, на Донбасі. Тут дається в знаки територіальна близькість до змодельованого пропагандою «старшого

та кращого брата» Росії; значна кількість громадян, що ідентифікували себе як росіян; більш тривале перебування регіону в складі Російської імперії, на відміну, наприклад, від областей Західної України, де більше відчувався вплив європейської цивілізації.

Проте навіть після розпаду Радянського Союзу та здобуття Україною незалежності продовжилися деструктивні дії, що зрештою спровокували сплеск сепаратизму в 2014 році.

Внаслідок поєднання географічних та історичних чинників, Донбас формувався як промисловий регіон та індустріальний центр держави. Цю особливість також використовували політики у своїх інтересах, поширюючи, до прикладу, тези на кшталт «Донбас годує Україну», що означало, начебто на благо держави найбільше працюють саме мешканці Донеччини та Луганщини, а решта регіонів тільки наживаються на них, окрім цього, проголошувалося багато інших, схожих за ідеєю спекулятивних заяв [7].

Відомий український економіст В. Гаврилишин спростовує такі твердження і заявляє, що хоч підприємства Донбасу й справді відігравали важливу роль в економіці України, але регіон завжди був дотаційним і отримував з державного бюджету вдвічі більше коштів, ніж перераховував туди [20, с. 76].

Проте, незважаючи на це, звичайні громадяни не занурювалися у складні економічні розрахунки і довіряли представникам влади та окремих політичних сил, що розповсюджували таку маніпулятивну інформацію. Відтак переважна більшість мешканців даного регіону вважали, що до них повинно існувати більш лояльне ставлення як з боку влади, так і від мешканців інших областей. Згодом ця особливість також відіграла особливе значення при виникненні сепаратистських намірів, адже частина громадян була впевнена у високому рівні економічного розвитку свого регіону, про що їм розповідали десятиліттями, і це дозволило їхнім бажанням на автономію стати більш реальними.

Діяльність окремих політичних сил та діячів протягом останніх майже 30 років з моменту отримання незалежності була сфокусована саме на штучному роздмухуванні сепаратистських настроїв серед громадян України.

Варто акцентувати увагу на саме на неприродному походженні цих настроїв. Адже основною метою таких дій рідко було реальне прагнення до поділу країни або відокремлення певного регіону задля

захисту права на самовизначення його мешканців. Головним завданням було посіяти розбрат серед українців, маніпулюючи їх свідомістю, задля відвернення уваги народу від дійсно критичних проблем, з метою отримання певної вигоди.

Відтак майже одразу після проголошення незалежності України, на Донбасі почали свою діяльність чисельні громадські рухи, що декларували захист прав російськомовних громадян та висловлювали наміри до федеративного державного устрою.

До того ж, у 1991 році, в м. Донецьк було організовано перший з'їзд депутатів, представників південно-східних областей України, основною метою проведення якого стала вимога надання особливого економічного статусу для Донбасу та проголошено наміри до федералізації України. У наступні місяці було проведено численні мітинги з метою підтримки надання автономії регіону [20, с. 98].

Згодом, у 1993 році, обласною владою Донецька, Запоріжжя та Дніпропетровська знову було іціційовано питання стосовно надання особливого економічно-правового статусу для даних областей [20, с. 103].

Уже у 1994 році в Донецькій та Луганській областях було проведено консультативне опитування громадян, на яке було винесено 4 питання [20, с. 114]:

- стосовно закріплення в Конституції України нового федеративно-земельного устрою держави;
- про конституційне закріплення російської мови як другої державної;
- про використання на території Донецької та Луганської областей російської мови в діловодстві та освіті нарівні з українською мовою;
- стосовно підтримки громадянами поглибленої співпраці України та СНД.

На всі поставлені питання було отримано схвальні відповіді громадян в діапазоні 79-91% позитивних голосів на підтримку даних дій [20, с. 115].

Хоча результати даного опитування не мали жодних юридичних наслідків, є очевидним факт того, що ще за 20 років до проведення референдумів на Донбасі у 2014 році, уже існували певні попереджувальні сигнали про неоднозначне сприйняття мешканцями даного регіону ситуації в Україні та майбутнього її розвитку.

У розпал революційних подій 2004 року в м. Северодонецьк було організовано з'їзд депутатів регіону від політичної партії «Партія Регіонів», як відповідь на Помаранчеву революцію, задля демонстрації власної позиції, що йшла в розріз із ідеями протестувальників. Важливим фактом стала присутність на даному з'їзді представників Російської Федерації, зокрема міського голови м. Москви Ю. Лужкова та великої кількості журналістів російських ЗМІ [32].

У рамках цього з'їзду його делегатами були прийнято рішення стосовно визнання В. Януковича законнообраним президентом, а в разі прийняття народом інакшого рішення на повторних виборах, було висловлено готовність до проведення референдуму про статус автономії для регіону. Крім цього, обговорювалося питання про створення Південно-східної федеративної держави із адміністративним центром в м. Харків [20, с. 119].

Тодішній кандидат у президенти В. Янукович ствердно заявив, що вважає цілком ймовірним територіальний розкол України та відокремлення з її складу регіонів Сходу та Півдня [50, с. 17].

Проте вже через дуже короткий термін більшість учасників з'їзду спростовували свої сепаратистські наміри і заявляли, що основною метою зібрання був лише заклик до діалогу із центральною владою.

Свідченням штучного походження проблеми сепаратизму на Донбасі стала повна відсутність нормативно-правового імплементування підтриманих громадянами питань. Навіть, коли при владі перебували представники даного регіону, Віктор Янукович та політична партія «Партія Регіонів» рішучих дій стосовно федералізації чи надання автономного статусу для окремих регіонів не було прийнято.

Згодом, у 2008 році було скликано друге зібрання депутатів у м. Северодонецьк, з метою захисту інтересів російськомовного населення України. Формальною причиною для цього стала політика центральної влади, зокрема президента В. Ющенка у сфері відновлення історичної пам'яті українців. До основних рішень, що були не до вподоби мешканцям Сходу України, можна віднести нагородження званням «Герой України» Р. Шухевича, початок реабілітації учасників ОУН-УПА тощо [20, с. 122].

Знову ж таки, важко не помітити закономірність, що заклики до захисту окремих груп населення за мовною та етнічною ознакою

з'явилися саме в період політичної трансформації суспільства, напередодні початку роботи Верховної Ради нового скликання, коли Партії Регіонів знадобився додатковий фактор впливу при перемовинах із владою стосовно формування складу парламентської коаліції та інших органів державної влади.

У 2010 році в Україні відбувся прихід до влади В. Януковича, протягом президентської каденції якого в Україні панувала політика неефективності та нестабільності. Відбувалося повне ігнорування суспільної думки для повноцінного ухвалення політичних рішень, відповідно, переважна більшість дій влади не сприймалися суспільством. Різними засобами підтримувалася політика розділення України на Схід та Захід (звісно, це не було повністю безпідставним, адже певні відмінності є навіть між сусідніми областями, що пояснюється їх історичним минулим, проте відбувалося саме політичне розділення, вигідне для роздмухування подальших конфліктів). Представниками влади активно підтримувалися думки про особливий статус мешканців Донбасу, як регіону, що вкладається в загальний розвиток держави набагато більше за інші області, відбувалося надання певних преференцій та спрямування фінансових потоків на схід країни, у той час як інші регіони залишалися без необхідного забезпечення [62, с. 84-85].

Цей період також характеризувався посиленням політичної та економічної співпраці із Російською Федерацією, розбудовою антидемократичної політичної системи та активним поширенням у суспільстві ідеології «русского мира».

Незважаючи на це, урядом проводилася робота з підготовки України до розширеної співпраці із європейськими партнерами. У 2013 році повинно було відбутися підписання угоди про асоціацію з Європейським Союзом, що значно наблизило б нашу державу до бажаної багатьма членами суспільства інтеграції з ЄС. Втім, в останній момент це рішення було відкладено, що стало причиною початку Євромайдану – революційного руху, основною метою якого був захист європейського вибору українців.

У відповідь на це, у лютому 2014 року, в місті Харків відбувся з'їзд депутатів південно-східних регіонів, що оголосили про передачу владних повноважень органам місцевого самоврядування та закликали громадян до супротиву представникам Євромайдану [7].

Український політолог С. Таран стверджує, що істинною метою проведення даного з'їзду було створення Південно-Східної

республіки, військову допомогу у формуванні якої повинна була надати Росія. Однак через різні обставини, переважно внаслідок низького рівня підтримки цих намірів, їм не судилося відбутися саме в такому вигляді [15, с. 143].

Менш ніж через місяць, на початку березня, вже після проведення анексії Криму, у Донецькій та Луганській областях почалися протестні акції з вимогами федералізації України та приєднання її східних регіонів до складу Російської Федерації.

Загалом можна констатувати, що періодична поява сепаратистських ідей на Донбасі була радше намаганнями політичного шантажу центральної влади в моменти швидких змін в суспільстві та своєрідним висловленням емоції страху громадянами у зв'язку із невпевненістю в майбутньому. Зокрема, це відбувалося в період розпаду Радянського Союзу та набуття Україною незалежності, під час Помаранчевої революції 2004 року та Революції Гідності 2013-2014 років.

Звичайно, при наявності відповідної волі у представників влади, всі проблемні питання можна було б вирішити мирно, шляхом ініціювання національного діалогу між мешканцями всіх регіонів нашої країни, задля вироблення спільного бачення стосовно орієнтирів розвитку держави та вирішення всіх розбіжностей. Проте це завдання, на жаль, не було пріоритетним для більшості українських політиків та державних діячів.

Як підсумок, можна виділити основні чинники активного розвитку сепаратистських процесів на Донбасі у 2014 році: раптова зміна центральної влади; наслідок тривалої радянської, а згодом російської політики інформаційного впливу на громадян України; відсутність легітимності у представників нової влади серед мешканців Донецької та Луганської областей; відсутність або неефективна організація діяльності проукраїнських громадських рухів; деструктивний вплив регіональних еліт та представників криміналітету пов'язаних з попередньою владою.

На думку С. Куделя, доктора філософії в університеті Бейлора, природа походження сепаратизму на Донбасі пояснюється поєднанням 3 чинників [20, с. 192]: фрагментація держави; насильницька зміна політичного режиму; втрата контролю держави над засобами контролю та примусу.

У 2014 році на Донбасі відбулося поєднання цих чинників із відчуттями невдоволення та страху населення внаслідок революційних подій, що й призвело до виникнення сепаратизму.

Проте низка дослідників не повністю погоджуються із такою точкою зору стосовно причин виникнення конфлікту.

До прикладу, І. Мацієвський, професор Києво-Могилянської академії, звертає увагу на певну невідповідність такого пояснення С. Куделя реальним подіям, адже в такому випадку, ці чинники, що спровокували сепаратизм на Донбасі, спрацювали б таким самим каталізатором і для інших регіонів, таких як Харківська, Одеська та інші області. Але цього не відбулося через відсутність там російської військової підтримки. Водночас науковець погоджується із впливом емоції страху серед більшості населення на розвиток деструктивних процесів, але з уточненням у контексті штучного свідомого поширення страху серед громадян російськими ЗМІ, передусім шляхом публікування фейкової інформації про революційні події в Києві [34].

Тому, можна зробити висновок, що прояви сепаратизму на Донбасі без зовнішньої підтримки не мали значних шансів на розвиток через саму його природу, тобто активне загострення лише в кризові моменти як реакція захисту. Проте, зважаючи на особливості ідентичності мешканців Донбасу, сформовані протягом декількох десятків років, їм варто було приділяти більше уваги та впроваджувати об'єднавчі процеси всередині держави заради недопущення тієї ситуації, у якій опинилася Україна в 2014 році.

Ідентичність мешканців окремого регіону, у даному дослідженні це Схід України та Донбас, обов'язково повинна враховуватися при формуванні політичного, культурного, економічного шляхів розвитку держави. Кожен регіон має свої етнічні та культурні особливості і задля недопущення порушення цілісності держави всі вони повинні бути сконсолідовані в єдиній колективній ідентичності українського суспільства.

Проте не завжди існує можливість проведення ефективної політики консолідації таких особливостей. Інколи через суб'єктивні небажання окремих політичних сил та діячів, інколи через кардинально різні світоглядні відмінності, що не сприймаються певними соціальними групами суспільства.

Після початку військового конфлікту 2014 року представники влади Російської Федерації та підконтрольних їм бойовиків на

окупованих територіях Донбасу неодноразово висували звинувачення в сторону української влади з приводу утисків російськомовного населення [54, с. 82]. Саме цю проблему вони називали першопричиною конфлікту.

У зв'язку з цим, важливо з'ясувати реальну ситуацію в Україні та, зокрема, на сході нашої держави із сприйняттям і розумінням один одного представників етнічних, релігійних та інших меншин і дослідити наявність або відсутність фактів їх дискримінації.

Проблема захисту прав російськомовних українців та етнічних росіян, що є громадянами України, на доступ до отримання інформації, навчання рідною мовою та їх представництво в органах влади, періодично з'являлася на суспільному порядку денному, проте реальних фактів, які б підтверджували перешкодження реалізації цих прав, не було.

За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року, до числа найбільш численних національностей було віднесено українців (77.8%) та росіян (17.3%) [53]. Відповідно, саме етнічні росіяни є найбільшою за чисельністю національною меншиною в Україні.

Більшість етнічних росіян та російськомовних українців проживали в східних та південних областях України. У західних регіонах частка росіян у загальному населенні не перевищувала 6%, натомість, на Сході та Півдні – близько 25%, а власне на Донбасі – понад 40% [53].

Серед мешканців Донецької та Луганської областей, ідентифікували себе як українців 56.9% та 58% громадян і відповідно 38.2% та 39% як росіян [53].

Представники Національного інституту стратегічних досліджень виділили основні причини, від яких залежить потенціал розвитку сепаратизму, серед яких найбільш вагомими є історичний, релігійний, етнічний, мовний і економічний чинники та різновекторність орієнтацій населення в ціннісному та геополітичному контексті [50, с. 18].

Сутність історичного чинника заключається у формуванні особливої регіональної ідентичності мешканців, спричиненої перебуванням окремих територій сучасної України у складі інших держав. Релігійний чинник теж є одним із визначальних, адже свобода віросповідання є важливим для багатьох членів суспільства фактором, що характеризує для них загальний рівень свободи та задовольняє їх духовні потреби. Етнічний чинник характеризується

різним сприйняттям представниками етнічних спільнот ситуації в країні, виходячи із їх ментальності, культурних особливостей та наявності дискримінаційного ставлення до них. Мовний чинник, один із найбільш вагомих у конфлікті на Донбасі, відображає рівень свободи щодо використання рідної мови всіма представниками суспільства. Економічний чинник стосується наявності значного розриву в рівнях соціального та економічного розвитку між окремими регіонами, що викликає суперечності між їх мешканцями.

Частину із вищенаведених чинників називають причинами виникнення подій, що мали місце на Сході України, зокрема в Донецькій та Луганській областях у 2014 році.

Варто зазначити, що окремі науковці, залежно від політичних, культурних, мовних та інших визначальних пріоритетів громадян України, об'єднують їх у дві основні групи ідеологічної орієнтації: «українську» та «радянську» [40, с 377].

Зокрема, О. Ставицька та М. Обушна, до першої групи відносять людей з проукраїнською та проєвропейською позицією, що підтримують демократичні перетворення, переважно це мешканці Центру та Заходу України, а до групи радянської орієнтації – громадян, частина яких є мешканцями Сходу, з проросійськими та, загалом, більш консервативними поглядами, із вираженим почуттям ностальгії до часів Радянського Союзу [22, с. 216-219].

Звичайно, що такий своєрідний поділ українців за їх ідеологічною орієнтацією є умовним і показує суб'єктивний погляд дослідників на дану проблему. Втім, такі відмінності дійсно можна пояснити неоднаковими історичними умовами формування регіонів та перебування їх у складі різних держав, що врешті-решт призвело до їх соціокультурної багатоманітності.

У наукових колах давно велися дискусії стосовно доцільності визначення окремого «донбаського» менталітету або відповідного типу ідентичності населення даного регіону.

За поясненнями експертів, зокрема доктора філософських наук Є. Головахи, у мешканців Донецької та Луганської областей завжди переважала їх регіональна ідентичність над загальною українською. Корені цієї проблеми беруть початок із радянських часів, коли цей регіон користувався особливою шаною в громадян та керівництва держави, адже основним критерієм ефективності в той період був промисловий потенціал та вклад у підвищення рівня

обороздатності, з чим мешканці Донбасу дуже вправно справлялися [20, с. 82-83].

Доктор соціологічних наук І. Кононов провів порівняльне дослідження відмінностей Донбасу і Галичини, за результатами якого ним було виділено два проекти нації в Україні. Перший, охарактеризований на основі Галичини, сформований із принципу співгромадянства, при якому важливе значення мають мовна, конфесійна та етнічна приналежності і всі суспільні процеси сформовані саме навколо цих особливостей. Зовсім інша ситуація на Донбасі, де визначальну роль відіграє суспільна солідарність, що базується на принципах професійної, колективної та політичної спільності інтересів [35, с. 70-72].

Важливо зрозуміти особливості ідентичності населення Донбасу, а саме їх самоідентифікацію. Під ідентичністю варто розуміти відчуття приналежності до певної національної, етнічної або релігійної групи.

Стосовно мовної ідентифікації громадян, згідно з переписом 2001 року, в Донецькій області 58.7% українців називали своєю рідною мовою російську, 41.2% – українську; у свою чергу, 98.6% етнічних росіян вказували рідною мовою російську і лише 1.3% – українську. В Луганській області, 50.4% українців визначили себе носіями української мови, 49.4% – російської; а 98.2% етнічних росіян назвали рідною мовою російську і тільки 1.7% – українську [53].

Релігійна ідентичність мешканців Донбасу формувалася в атмосфері домінування Російської православної церкви (РПЦ), а згодом, після надання їй автономії – Української православної церкви Московського патріархату, що до початку діяльності інших церков, значно наростила кількість своїх парафій у регіоні. На Донбасі більше 90% релігійних спільнот були православними, що безпосередньо перебували в зоні впливу РПЦ, тобто Росії [35, с. 17]. Загалом, мешканці регіону мали всі можливості для задоволення своїх духовних потреб, жодних фактів перешкоджання цьому не було. На жаль, згодом стало відомо про лояльне ставлення РПЦ до сепаратистів на Донбасі і можна зробити висновок, що багаторічна своєрідна монополія в регіоні саме цієї церкви частково могла призвести до тієї ситуації, у якій ми опинилися в 2014 році.

Неодноразово представники влади Російської Федерації звинувачували Україну в грубих порушеннях прав нацменшин, що проживають у нашій державі.

Представник РФ в Міжнародному суді ООН Г. Лук'янцев у 2014 році озвучив позицію своєї держави, згідно із якою, на їх думку, Україна протягом останніх років суттєво порушувала норми Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації [34].

Проте жодних вагомих фактів дискримінації стосовно етнічних росіян чи будь-яких інших нацменшин в Україні не було надано. Відповідно, дані звинувачення були скоріш за все маніпулятивними, з метою штучного створення образу жертви, в уособленні етнічних росіян, і заради виправдання російського втручання у внутрішні справи України та окупації її територій.

У підтвердження цього регіональний спостерігач ООН з питань національних меншин Р. Віжак, за результатами проведеного у 2014 році дослідження, вказала на відсутність в Україні будь-яких загроз національним меншинам. При цьому було окремо підкреслено наявність сприятливої міжетнічної та міжконфесійної атмосфери в країні і відзначено належні умови для захисту усіх прав меншин, включно з їх правом на освіту рідною мовою [22, с. 156-157].

Мовне питання є одним із найбільш обговорюваних чинників сепаратизму в Україні, але переважно серед окупантів, адже дослідники та проведені ними соціологічні дослідження не підтверджують наявності будь-яких обмежень на використання рідної мови представниками етнічних меншин. Російськомовні мешканці України завжди мали можливість вільно використовувати рідну мову майже у всіх сферах суспільного життя та користуватися всіма необхідними російськомовними інформаційними, навчальними, розважальними та іншими матеріалами.

Прийнятий у 2012 році закон України «Про засади державної мовної політики» (більш відомий як закон «Колесніченка-Ківалова»), значно розширив можливості використання регіональних мов, за умови, що кількість носіїв певної мови в окремому регіоні складає не менше 10% від загальної кількості населення. Звичайно, що першочергово прийняття даного закону спрямовувалося на підвищення статусу російської мови в регіонах та одночасне звуження можливостей для розвитку української мови, як єдиної державної. За результатами імплементації даного закону, російська

мова була визначена регіональною в 12 областях України та АРК [27, с. 181-184].

Українським незалежним центром політичних досліджень періодично проводилися соціологічні та експертні опитування стосовно наявності в Україні порушень прав російськомовних громадян. За їх результатами було визначено, що для російськомовних українців не існувало жодних перешкод для використання своїх мовних та культурних прав та не фіксувалися дискримінаційні факти стосовно представників будь-якої мовної або етнічної меншини [37, с.13].

Втім, навіть при наявності в суспільстві будь-яких фактів утисків або порушення прав представників окремих соціальних груп, дана проблема не може слугувати виправданням будь-яких насильницьких дій. Кожна країна, що підтримує такі злочинні дії, порушує основоположні істини міжнародного права та національні законодавства окремих країн.

Питання захисту росіян та російськомовних українців у 2014 році стало визначальним, як привід, під яким Російська Федерація анексувала Крим. Рада Федерації РФ при наданні дозволу російському президенту на введення військ в Україну аргументувала свої дії, як життєво необхідні, задля захисту громадян РФ та російських військовослужбовців, що перебували в Криму згідно із раніше украденими договорами [54, с. 36].

Варто зазначити, що питання дискримінації етнічних груп в інформаційному просторі зазвичай згадується стосовно представників російського етносу, але навіть українцям у власній державі доводилося відчувати вороже ставлення до себе зі сторони проросійськи налаштованих представників суспільства.

Ще на початку 90-х років на Донбасі почали з'являтися українофобські громадські організації, основним завданням яких було поширення ідей федералізації України та вимоги розширеного застосування російської мови в усіх сферах життєдіяльності регіону.

До таких організацій можна віднести «Рух за відродження Донбасу», «Донбаська Русь», «Інтернаціональний рух Донбасу» тощо [62, с. 47].

В даному контексті Я. Божко, голова центру політичних досліджень «Доктрина», наголошує на важливості розгляду проблеми, яка полягає в тому, що україномовні громадяни та етнічні українці, мешканці тимчасово окупованих територій Донецької та

Луганської областей, перебувають під постійним впливом російської пропаганди, основною метою якої є переконання громадян «у вищості всього російського і ницості всього українського» [7].

Варто зазначити, що результати опитування населення України, проведеного в грудні 2013 року фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» [38], засвідчили існування в суспільстві факторів, що його роз'єднує.

А саме, близько 33% опитаних українців ствердно відповіли на наявність між західними та східними регіонами України глибоких політичних протиріч, мовних і культурних відмінностей, і найголовніше – громадяни вважали цілком ймовірним процес від'єднання певних регіонів від України та подальше створення ними власної держави або входження до складу іншої країни.

Найбільша кількість респондентів, що допустили такий сценарій розвитку, були:

- мешканцями Сходу України, майже 50% (серед яких можна виділити зростання такого бажання залежно від їх віку; лише 13% опитаних віком до 30 років, воліли б від'єднання своєї області і приєднання до іншої країни, натомість, серед людей, яким більш ніж 55 років, таких виявилось понад 50%);
- жителями Півдня (близько 30%);
- представниками Центральної України (21%);
- мешканцями Заходу (16%) [37].

Варто погодитися, що хоч на Донбасі існувала проросійська налаштованість частини населення, проте виключно через це їх всіх не можна вважати сепаратистами, і насправді таких намірів більшість населення не мало і не підтримувало будь-які прояви агресії та наміри до відокремлення їх регіону від України. Радше в 2014 році відбувся збіг різних обставин, проявилися давні протиріччя всередині держави, що й призвели до конфлікту. Але без зовнішньої підтримки, без втручання Росії у внутрішні справи незалежної України, у цього конфлікту не було жодних шансів на подальший розвиток, а тим більше перехід в стан військового протистояння.

За 6 років, що минули з моменту анексії Криму та початку військового конфлікту на Донбасі, можна безсумнівно стверджувати про безпосередню наявність на тимчасово окупованих територіях України російських збройних формувань та їх активну військову підтримку місцевих сепаратистів та іноземних найманців.

Цей факт беззаперечно підтверджує відсутність законних підстав для використання форм безпосередньої демократії на Сході України в 2014 році і нелегітимність всіх референдумів, зборів громадян та виборів, що намагалися використовувати окупанти виключно як прикриття своїх протиправних дій.

Німецький політолог та фахівець з питань російського авторитаризму А. Умланд підтверджує, що конфлікт на Донбасі не міг відбутися без безпосереднього російського втручання [54, с. 26].

Він пояснює, що слабкість центральної влади, революційні події чи фрагментація держави не могли спричинити сплеск сепаратистських настроїв і тим більше їх практичне втілення в життя. Адже Україна неодноразово проходила через економічні, політичні кризи, проте жодного разу ситуація не виходила із під контролю і не призводила до схожого збройного конфлікту [54, с.27-28].

У 2014 році на Донбасі не було ідейних провідників, які представляли інтереси регіону та висловлювали ідеї на автономію і при цьому мали б достатній рівень підтримки місцевого населення. Також були відсутні ознаки утисків етнічних росіян та російськомовних українців, що могли б спровокувати конфлікт. Виходячи з цього, у разі відсутності зовнішньої російської підтримки, жодних шансів на подальший активний розвиток сепаратизм в регіоні не мав.

Важливо також розмежувати поняття сепаратизму та іредентизму як процесів споріднених та схожих за наслідками, але різних за своєю сутністю. Ознаки обох цих процесів чітко можна помітити в конфлікті на Донбасі та в російській анексії української Автономної республіки Крим. Окремі дослідники вважають більш доцільним розгляд даної проблеми в контексті активного відродження російської політики іредентизму [15, с. 143].

Тож з'ясування причин такої російської поведінки може допомогти зрозуміти суть самого конфлікту та допомогти його вирішенню.

Більшість дослідників вважали, що після розпаду СРСР та здобуття незалежності всіма колишніми радянськими республіками, Росія відмовиться від прогнозованих планів територіальної експансії, і спершу так і було. Протягом 90-х років ХХ ст. та до початку ХХІ ст. Росія активно не показувала своїх іредентистських прагнень.

Але згодом президент Російської Федерації В. Путін продемонстрував істинні бажання своєї держави, назвавши розпад

СРСР найбільшою геополітичною катастрофою ХХ століття [51]. Відповідно і отримання Україною незалежності теж розглядається російською владою як помилка минулого, яку обов'язково потрібно виправити.

Такої думки притримується й більша частина російських громадян, що цілком логічно, зважаючи на всесторонній вплив пропагандистських ЗМІ, які поширюють інформацію, котра вигідна владі.

Внаслідок цього, за результатами проведеного у 2016 році соціологічного дослідження, понад 60% росіян підтримували політику агресії проти України [37].

Після окупації Криму розпочалася нова хвиля російського націоналізму та поширення іредентистських настроїв. У цей період В. Путін зробив декілька вагомих заяв, що дають змогу спрогнозувати наступні пункти плану дій Росії.

По-перше, він визначив, що Україна та Росія є не просто державами-сусідами за територіальною ознакою, а підкреслив, що це єдиний народ, роз'єднання якого, внаслідок розпаду СРСР, було злочином.

По-друге, звинуватив більшовиків у передачі Україні істинно російських земель сучасної південно-східної України, так званої «Новоросії», що можна розтлумачити як натяк на бажання до їх повернення у склад російської держави.

По-третє, зазначив, що в 1991 році відбувся розпад великої російської нації, що наразі є найбільш розділеним народом світу [51].

Відповідно, можна зробити висновок, що амбітною метою сучасного керівництва Росії є об'єднання колишніх радянських республік, фактичне відродження Радянського Союзу у вигляді нової російської національної держави.

Основними стратегічними цілями РФ на даний момент є послаблення конкуруючих країн і відновлення статусу могутньої великої держави, що ігноруючи всі норми міжнародного права просуває власні інтереси з позиції сили та наміри реформувати усталений світовий порядок на свою користь.

Експерти Центру Разумкова провели дослідження, за результатами якого можна визначити, що сучасна агресивна зовнішня політика Москви тісно пов'язана із процесами, що відбуваються всередині держави. У Росії сформувалася нова ідеологія, основними складовими якої є возвеличення імперських

цінностей, встановлення силового домінування на пострадянському просторі, конфронтація з найбільш впливовими світовими державами та об'єднаннями, особливого забарвлення набрала політика боротьби із «Заходом» [62, с. 51-53].

Відтак частина громадян України, що перебувала в зоні російського інформаційного впливу, теж сповідувала схожі думки. Наприклад, за дослідженням КМІС, близько 70% жителів Донецька та понад 60% мешканців Луганська вважали, що антиурядові акції протесту в Києві були організовані Заходом [14].

Станом на зараз вже відома більша частина хронології подій, що безпосередньо передували початку військового протистояння на Донбасі. Коли в квітні 2014 року відбулися перші захоплення влади в українських містах за прямого керівництва офіцерів збройних сил РФ, до прикладу І. Гірка, що до цього керував сепаратистськими процесами в Криму, остаточно стало зрозуміло, що без російського втручання тут не обійшлося [62, с. 76].

Першими містами, які сепаратистам вдалося взяти під свій контроль були м. Слов'янськ та Краматорськ. Саме після цього, в окремих районах Донецької та Луганської областей було оголошено про проведення антитерористичної операції [20, с. 324-326].

Відомо, що вагому підтримку місцевим сепаратистам було надано попередньо засланими на Схід України розвідувально-диверсійними групами, діяльність яких контролювалася вищим офіцерським складом служб спеціального призначення Російської Федерації. Також активну військову підтримку в цей час надавали представники так званого «донського козацтва», яких росіяни періодично використовували як допоміжну силу до власних військових формувань, окремо були задіяні групи іноземних найманців, на кшталт бандформувань «Оплот», «Спарта», переважною більшістю членів яких були росіяни [20, с. 344; 32].

Крім цього, відомо, що громадяни Російської Федерації брали безпосередню участь в організації влади в самопроголошених республіках на Донбасі. Зокрема, один із основних ідеологів російської геополітичної доктрини «Російського світу» О. Бородай, якого ще на початку 2000-х років було призначено заступником директора ФСБ РФ, впродовж декількох місяців 2014 року вважався прем'єр-міністром «ДНР» [32].

Саме за участі вищеназваних та багатьох інших, прямо чи опосередковано пов'язаних із Російською Федерацією бандитських

угруповань та кадрових військових було захоплено низку адміністративних будівель на території Донецької та Луганської областей, здійснювалися збройні напади на мирних громадян та влаштовувалися провокації задля дискредитації Збройних сил України та офіційної української влади загалом.

Росією всіляко підтримувалися дані найманці та їх угруповання, починаючи із повноцінного фінансового, матеріально-технічного забезпечення, що включало в себе постачання зброї і військової техніки, та закінчуючи повним контролем над їх діями. Були зафіксовані регулярні факти поповнення їх бойового складу російськими військовослужбовцями.

Зокрема, за результатами проведеного експертами компанії «ARES» дослідження, вдалося з'ясувати, що переважна більшість боєприпасів, зброї та військової техніки, яку використовували бойовики на Донбасі, була виготовлена саме в Росії [32]. До прикладу, авіаційну катастрофу малазійського пасажирського літака поблизу Донецька в липні 2014 року було спричинено саме із використанням зенітно-ракетного комплексу «Бук-М», що на той момент перебував на озброєнні армії РФ. Особливої уваги варті російські «гуманітарні конвої», періодичне переміщення через кордон яких активно фіксувалося в моменти найбільших загострень конфлікту. Офіційно вони перевозили виключно продукти харчування та інші матеріали першої необхідності для мешканців регіону, але журналістами неодноразово було задокументовано факти перевезення продукції військового призначення та боєприпасів [54, с. 43-46].

Отже, коли в 2014 році в Україні внаслідок Революції Гідності та втечі керівництва держави з'явився шанс на побудову нової політичної системи, з пріоритетом євроатлантичної інтеграції, що призвело б до повного виходу із зони впливу РФ і послаблення її геополітичних позицій, російське вище керівництво не могло допустити такий сценарій розвитку подій.

Проте, незважаючи на все, Російська Федерація заперечує свою причетність до конфлікту на Донбасі та виключає присутність російських військовослужбовців на цих територіях. Звичайно, що це ніяким чином не допоможе їм уникнути відповідальності за всі вчинені злочини. Україною та нашими міжнародними партнерами було зібрано колосальний обсяг доказових матеріалів, що доводять активну участь російської армії у військовому конфлікті, та їх

присутність в складі воєнізованих підрозділів бойовиків – учасників самопроголошених терористичних утворень «ДНР» та «ЛНР».

Нами досліджено історичні аспекти формування регіону в контексті їх впливу на розвиток сепаратистських настроїв на Донбасі. Також було проаналізовано особливості ідентичності мешканців регіону та досліджено відсутність фактів їх дискримінації за етнічною, мовною, релігійною ознаками, що в протилежному випадку могло спровокувати появу сепаратизму. Крім цього, вдалося з'ясувати наявність фактору російської військової підтримки місцевих сепаратистів та іноземних бойовиків, що було визначальним чинником переростання внутрішньодержавної конфліктної ситуації у повноцінне військове протистояння.

1. Антошевський А., Гербут Р. Право вибору: монографія. Київ: Геопринт, 2016. 160 с.
2. Асланов С. Етнополітична стабільність держави: політико-правовий аналіз. Ужгород: Видавництво «Ліра», 2016. 464 с.
3. Бандурка А. С. Конституційні засади прямої демократії в Україні. *Конституційне право та державне будівництво*: збірник наукових праць. Вінниця, 2014. Вип. 84. С. 28–37.
4. Бевз Т. А. Місцеві вибори як засіб легітимації локального політичного режиму. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2016. Вип. 1. С.126–149.
5. Богів Я. М. Безпосередня демократія як форма реалізації народного суверенітету. *Львівська варта*. 2017. С. 205-219.
6. Вебер М. Господарство і суспільство / пер. з нім. М. С. Кушніра. Київ, 2012. 327 с.
7. Витоки донецького сепаратизму. Тиждень. 24.12.2019. URL: <http://tyzhden.ua/Society/126061> (дата звернення:20.11.2020).
8. Гелей С. М., Рутар С. А. Політологія : навч.-метод. посіб. Київ: Знання, 2014. 645 с.
9. Герасіна Л. М., Журавський В. С., Панов М. І. Політологія. Академічний курс: підручник. Київ: Ін Юре, 2006. 519 с.
10. Галус О. Поняття та види форм безпосереднього народовладдя в Україні: монографія. Харків: ХНУ, 2015. 351 с.
11. Ганжуров Ю. Представницька демократія чи пряме народовладдя: критерії оцінки. *Політичний менеджмент*, 2014, № 5, С. 13-18.
12. Гоббс Т. Левиафан, или материя, форма и власть государства, церковного и гражданского; пер. А. Гутермана. М. : Мысль, 2001. 478 с.
13. Головатенко М. Відомості щодо результатів виборів на окупованих територіях. *Вісті Луганщини*. 2014. №95. С. 8-12.

14. Горбулін В. Війна: передумови російської агресії. Рада національної безпеки і оборони України. 18.02.2016. URL: <http://www.rnbo.gov.ua/news/2399.html> (дата звернення: 13.11.2020).
15. Горло Н. В. Іредентизм як форма радикальної етнополітичної поведінки. *Науковий Вісник Ужгородського університету. Серія «Політологія. Соціологія. Філософія»*. 2014. Випуск 17. С. 142–147.
16. Грабильніков А. В. Участь громадян України у виборчому і референдумному процесах як форма управління державними справами / *Держава і право: зб. наук. пр. юрид. і політ. науки*. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. Вип. 13. С. 118–121.
17. Громадське спостереження за референдумним та виборчим процесом 2014 року: Підсумковий звіт за аналізом журналістських матеріалів. URL: <https://app.box.com/s/imftr7jv0m99oflmdojj9q3m2ddeippz> (дата звернення: 22.11.2020).
18. Даль Р. А. Поліархія. Участь у політичному житті та опозиція / Пер. з англ. О. Д. Білогорського. Харків: Каравела, 2002. 216 с.
19. Дахно І. І. Історія держави і права: навч. посібн. Київ: Центр навч. л-ри, 2006. 408 с.
20. Донбас в етнополітичному вимірі / К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2017. 406 с.
21. Донецька Народна Республіка прийняла Конституцію. *Trust*. URL: <http://www.trust.ua/news/95138-samoprovozglashennaya-dnr-prinyala-konstituciyu.html> (дата звернення: 20.11.2020).
22. Етнонаціональна структура українського суспільства: довідник / Євтух В. Б., Трощинський В. П., Галушко К. Ю., Чернова К. О. К.: Наукова думка, 2015. 344 с.
23. Ільницький М. С. Референдум як форма безпосередньої демократії в Україні. *Форум права*. 2019. № 3. С. 97-105.
24. Класифікація типових та нетипових форм безпосередньої демократії. // Підприємництво, господарство і право. 2019. №10. С. 127–131.
25. Коваль Н. Референдум, майже народний. *Віче*. 2014. №11. С.13-16.
26. Конституція України: станом на 1 верес. 2020 р. / Верховна Рада України. Харків: Право, 2020. 82 с.
27. Кочубей Л. О. Виборчі технології: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Український центр політичного менеджменту, 2017. 332 с.
28. Корнієнко М. Вибори як засіб самоврядування народу: монографія. Львів: ЛНУ, 2013. 218 с.
29. Лавринович О. М. Конституційне забезпечення народовладдя: навч. посіб. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Київ, 2014. 311 с.
30. Матвієнко Є. С. Проблема законодавчого регулювання місцевих референдумів в Україні // *Наше право*. 2017. № 1. С. 5–12.
31. Мельниченко В. І. Безпосередня демократія як складова і чинник демократичного врядування в Україні. // *Державне управління: теорія та практика*. 2013. № 2. С. 230-239.

32. Міжнародно-правова кваліфікація дій Російської Федерації на сході України як акту агресії. *Борисфен Інтел*. URL: <http://bintel.com.ua/uk/article/osinka/> (дата звернення: 29.11.2020).
33. Місцевий референдум як форма безпосередньої участі населення в управлінні місцевими справами. // *Місьцеве самоврядування* / Київ: Генеза, 2013. С. 17–19.
34. Моделі і ціна врегулювання конфлікту на Донбасі: міжнародний досвід та українські реалії. Міжнародний Центр перспективних досліджень. 2018. URL: <http://icps.com.ua/assets/uploads/images/images/eu/donetsk.pdf> (дата звернення: 22.11.2020).
35. Надтока Г., Горпинченко І. Сучасні конфесійні процеси на Донбасі: передумови, сутність, тенденції розвитку: монографія. Харків: ХНУ, 2017. 274 с.
36. Наход М. А., Хромова Ю. О. Деякі проблемні питання проведення якісних місцевих виборів за новим виборчим законом: науково-практичний аспект. *Державне будівництво*. 2015. №1. С.1-12.
37. Опитування громадської думки, проведені соціологічною групою «Рейтинг» 14–26 березня / Соціологічна група «Рейтинг». С.37.
38. Опитування: Україні – 22: думка громадян. Фонд «Демократичні ініціативи». 2013. URL: <https://dif.org.ua/article/ukraini-22-dumka-gromadyan> (дата звернення: 24.11.2020).
39. Павленко І. М. Еволюція застосування прямої демократії в Україні: монографія. Суми: СумДУ, 2018. 342 с.
40. Пахоменко С. Ідентичність у конфлікті на Донбасі. *Intermarum: історія, політика, культура*. 2015. Вип. 2. С. 376–389.
41. Погорілко В. Ф. Референдуми в Україні: історія та сучасність: монографія. Київ: Ін-т держави і права НАН України, 2013. 248 с.
42. Польовий М. А. Прогнозування загроз політичній стабільності в Україні. *Вісник Донецького національного університету*. Серія: політичні науки. 2018. Вип. 19. С. 32-39.
43. Про всеукраїнський референдум : Закон України від 6.11.2012 р. № 5475-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5475-17#Text> (дата звернення: 17.11.2020).
44. Про всеукраїнський та місцеві референдуми: Закон України від 03.07.1991 р. №1286-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1286-12> (дата звернення 21.11.2020).
45. Про державний реєстр виборців: Закон України від 22.02.2007 р. № 698-V. Дата оновлення: 23.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-16> (дата звернення 22.11.2020).
46. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. Дата оновлення: 23.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-VR> (дата звернення 23.11.2020).
47. Про місцеві вибори: Закон України від 14.07.2015 р. №595-VIII. *Голос України*. 2015. 16 липня. (№ 154-155). С. 11–24.

48. Про народовладдя через всеукраїнський референдум: Проект Закону України від 09.06.2020. № 3612. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69060 (дата звернення 16.11.2020).
49. Про Центральну виборчу комісію : Закон України від 30.06.2004 р. № 1932-IV. Дата оновлення: 23.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5475-17> (дата звернення: 23.11.2020).
50. Процеси політизації етнічності в Україні: загрози та можливості для державної політики в умовах зовнішньої агресії: аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. Київ, 2017. 26 с.
51. Путін назвав Схід України «Новоросією» [Електронний ресурс] / Інформаційне агенство 112.ua. Режим доступу: <http://112.ua/politika/putinnazval-yugo-vostok-ukrainy-novorossiey/50819.html/>.
52. Райковський Б. С. Референдуми в контексті трансформаційного розвитку українського суспільства: автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / Миколаївський держ. гуманітарний ун-т ім. Петра Могили. Миколаїв, 2019. 28 с.
53. Результати всеукраїнського перепису населення 2001 року. Державний комітет статистики України: веб-сайт. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/> (дата звернення: 15.11.2020).
54. Світова гібридна війна: український фронт / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Національний інститут стратегічних досліджень. К.: НІСД, 2017. 134 с.
55. Сепаратистські «вибори» Хронологія подій. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25380643/lb11lbi34250.html> (дата звернення: 12.11.2020).
56. Ставнійчук М. І. Актуальні питання народовладдя в Україні: монографія. Київ, 2016. 146 с.
57. Токвіль А. Демократія в Америці / пер. з франц. К. М. Гаркавенка. Київ, 2013. 643 с.
58. Shekhovtsov A. Foreign Observation of the Illegitimate “General Elections” in the Donetsk People’s Republic and Lugansk People’s Republic. 2020. С.12-39.
59. Шинкаренко О. Є. Референдуми в Криму та на Донбасі як спроба легітимації підходів до перегляду територіального устрою України. *Вісник Львівського університету*. 2017. №8. С.131-140.
60. Шипілов Л. М. Народовладдя як основа демократичної держави : Монографія. Харків : Видавництво «ФІНН», 2015. 216 с.
61. Юрійчук Є. П. Електоральні та референдні легітимаційні процеси як складник світової політики: теоретико-концептуальні підходи дослідження. *Панорама політологічних студій*. 2015. Вип. 10. С.183-193.
62. Явір В. М. Реінтеграція тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей: монографія. Львів: Літопис, 2018. 119 с.

Анастасія Вегеш

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови ДВНЗ
«Ужгородський національний університет»

ОСОБЛИВОСТІ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЬОГО АНТРОПОНІМІКОНУ В РОМАНАХ ПРО УПА АНДРІЯ КОКОТЮХИ

Боротьба за Україну, її цілісність випадала на долю не одного покоління українців. Сьогодні страшні події розгортаються на Сході нашої держави. Росія намагається загарбати споконвічні українські території, а на захист домівок стають найкращі. І так було завжди. На захист своєї території в роки Другої світової війни став Захід.

Український повстанський рух у роки Другої світової війни – важлива тема, до якої все частіше повертаються сучасні письменники. У післямові до роману «Чорний ліс» А. Кокотюха пише: «Проте актуальна українська історична наука нині впритул наближає нас до того, що відбувалося в Україні під час Другої світової війни насправді. А саме: запекла війна між двома окупаційними для українців і однаково тоталітарними режимами – нацистським та комуністичним. І не менш запекла національно-визвольна війна українського народу проти обох режимів» [8, с. 296].

Подіям 40 – 50-их років ХХ ст., боротьбі українських повстанців присвятили свої твори відомі письменники. Об'єктом нашого дослідження були романи: «Вогненні стовпи» Р. Іваничука, «Нація» М. Матіос, «Троща» В. Шкляра, «Червоний» А. Кокотюхи, «Століття Якова», «Соло для Соломії» В. Лиса. Цій темі присвячена також трилогія А. Кокотюхи «Чорний ліс», «Багряний рейд», «Біла ніч». Автор «занурює читача в бурхливе й повне небезпек життя українського повстанця в умовах нової радянської дійсності, урешті, розгортає широке тло подій завершального етапу війни. ...Це дає можливість читачеві позбутися багатьох стереотипів, що засновані на радянських міфах про Другу світову війну, зокрема про «українсько-німецьких націоналістів» та радянських визволителів, і головним чином – сприйняти історію в усій її складності й багатоманітності без бінарного поділу на своїх і чужих» [11, с. 6]. Тема УПА привернула і нашу увагу, але предметом нашого зацікавлення є назви героїв трилогії.

Літературно-художні антропоніми є важливою складовою твору, адже саме в назву героя автор укладає величезний характеристичний потенціал, нанизуює численними аналогіями, символічністю, конотаціями. Детальний комплексний аналіз літературно-художньої антропонімії певного періоду дозволяє виявити індивідуально-стильові особливості творення власних назв персонажів й окреслити інтегральні та диференційні тенденції в розвитку літературно-художньої антропонімії, зумовлені естетичними та іншими екстралінгвальними чинниками. Дослідження функціонально-стилістичних особливостей літературно-художніх антропонімів творів українських письменників відобразилися в дисертаційних роботах та величезній кількості наукових статей (Л. Белей, Е. Боєва, Н. Бербер, Т. Гриценко, Г. Лукаш, Ю. Карпенко, Л. Кричун, О. Климчук, М. Максимюк, Л. Масенко, М. Мельник, О. Сколодра, А. Соколова, Г. Шотова-Ніколенко та ін.).

Мета нашого дослідження – описати літературно-художні антропоніми, що функціонують на сторінках трилогії А. Кокотюхи, наше завдання – з'ясувати їхнє походження, визначити характеристичний потенціал, роль у розкритті сюжету.

Методи дослідження зумовлені специфікою онімного матеріалу, який потребує системного підходу і використання традиційного описового методу і його основних прийомів: спостереження, інтерпретації та узагальнення. Функційне навантаження літературно-художніх антропонімів визначено методом контекстуального аналізу. Літературно-художню антропонімію не можна розглядати ізольовано від конкретних культурно-історичних умов, тому ми вдавалися до використання прийомів культурно-історичної інтерпретації.

Роль літературно-художніх антропонімів у творах А. Кокотюхи вже висвітлювалася нами, коли ми досліджували характеристичні оніми з роману «Червоний» [3]. Роман названий справжнім прізвищем героя, а в трилогії сюжет пов'язаний із повстанцем на псевдо Східняк.

Головний герой усіх трьох романів має справжнє ім'я і прізвище – *Максим Коломієць*. Він, колишній міліціонер з Миргорода, відбуває покарання на зоні, очолює диверсійну групу, згодом опиняється в лавах УПА. «Коломієць проходить шлях від людини, котра має для радянської влади в кишені дулю, до воїна, що тримає в руках зброю

та готовий застосувати її проти ворогів своєї країни, хай би ким вони були» [7, с. 283].

Доантропонімна семантика імені та прізвища героя розкривається в трилогії. Ім'я *Максим* латинського походження означає «найбільший» [12, с. 206]. Герой був відважним, винахідливим, про його подвиги склали легенди, його поважали, шанували свої. Та, напевно, інформаційний заряд імені розкривається повніше, коли дізнаємося, що Максима найбільше бояться радянські партизани, а його ліквідація стає пріоритетною для НКВС («*Майор Полінін не мав наміру афішувати свій особистий інтерес у полюванні на хорунжого Східняка. Та все ж офіцерам повідомив про пріоритет: знищення найактивніших командирів так званої Української повстанської армії всіма силами й засобами. Тож Максим Коломієць, міліціонер-зрадник, лишається поки головним кандидатом*» [7, с. 40]).

Прізвище *Коломієць* – звичайне українське прізвище, «яке апріорі стає характеристичним у сенсі національної ідентифікації персонажа», «творює нейтральне національне тло твору» і «вимагає від письменника застосування певних мовностилістичних прийомів, здатних перетворити національно нейтральний, лише ідентифікуючий літературно-художній антропонім у характеристичний» [2, с. 20]. Здавалося б, що таке прізвище мав би мати українець-західняк, якщо брати до уваги топонім Коломия (містечко на Івано-Франківщині), від якого могло утворитися прізвище. Але прізвище належить східняку. За словником Б. Грінченка дізнаємося, що коломиєць має значення *добувач солі, торговець сіллю*. Прізвище досить поширене в Україні і пов'язується з найменуванням промислу. До речі, Коломия також відома своїми соляними копальнями (ямами, колами) – коломиями. Може, на наш погляд, бути зв'язок і з коломиїками – народними пісеньками, а також танцем, де основна фігура – коло.

В основі прізвища головного героя є *коло*. А коло – «символ сонця, неба, символ повернення від множинності до одиниці, символ нескінченності, вічності, довершеності, досконалості, внутрішньої єдності. Оточені колом предмети, з одного боку, символізують обмеженість, а з іншого – захист від небезпеки, яка існує в навколишньому світі» [4, с. 166].

Як бачимо, літературно-художній антропонім Коломієць має потужний інформаційний заряд. Максим зумів поріднитися з

повстанцями Волині, організувати загони, рушити на схід. Він, колишній радянський міліціонер, пройшовши через різні випробування, удосконалився, переконався в правоті упівців. Він став колом, що об'єднало захід і схід в одній меті – захистити від біди.

Українські повстанці, воюючи на три fronti, змушені були отримувати псевдоніми (псевда) для конспірації. Максима назвуть *Східняком*. З таким псевдонімом він присутній у всіх трьох романах. Здебільшого бійці самі собі вибирали псевда, але Максимові його вибрали інші. У ліси Волині він потрапив як радянський диверсант зі сходу, значить – східняк. Хорунжий Хмара думає: *«Можна не вірити йому. Навіть треба, бо цей східняк, схоже, не обурений більшовицькою пропагандою, а проникнутий нею. ...Словом, Хмара признався собі: тримається східняк гідно. Навіть неохота називати його москалем»* [8, с. 110]. На заході України москалями називали всіх росіян, у тому числі й українців, які жили за Збручем. Так поступово апелював східняк переходить у власну назву. Остаточно псевдонім Коломієць отримав від Гармаша: *«Східняк від совітів теж ковтнув. Хіба ні, друже Східняк? Годилося кивнути. Та Коломієць знизив плечима. Він ще не мав псевдо. Тепер, схоже, Гармаш його вже нарік по-своєму. Хай буде Східняк»* [8, с. 205]. Здивованій польці Ванді пояснює, чому саме таке псевдо: *« – Чому ти Східняк? – Так назвали, – хотів додати, що отримав псевдо лиш кілька годин тому, та передумав, замість того додав: – Бо тут я східняк»* [8, с. 217]. Максим не був проти такого псевдоніма, що підтверджує текст: *«Крім цього, Коломієць змирився з тим, що відтепер із легкої руки Гармаша хоч-не-хоч, а мусить відгукуватися на Східняка, прийнявши нове прізвисько як справжнє повстанське псевдо»* [8, с. 223]. Для повстанців Коломієць стане другом Східняком. Капітан Фомін, розставляючи пастки для Максима на східних теренах, думав: *«Східняк. Мабуть, місцевий, з цих країв. Недарма ж прізвисько таке має»* [6, с. 250]. Для Ванди він залишиться дивним українцем, названим Східняком (*«Диво мало цілком конкретне чоловіче втілення. Рятівник відгукувався на Східняка й справді поводив себе хоч сміливо аж до безглуздя, та все ж трошки інакше, ніж тутешні українці. Її життя два дні тому врятувала ось ця не зовсім зрозуміла Ванді інакшість»* [8, с. 263]).

У «Багряному рейді» головний герой *«внутрішньо готовий воювати з радянською владою. Та прийняти повстанське псевдо Східняк»* [6, с. 13]. Він зарекомендував себе з найкращого боку, тому

друг Гомін буде захищати його в скрутну годину: *«Чотовий Східняк, один з найліпших моїх командирів уже кілька днів у лабетах! Що маю робити? Пояснювати тим, хто бачив його в боях, з ким він ходив на смерть, – провина в походженні? Бачте, не там і не тоді народився чоловік! Не там служив, не ті думки виношує в голові»* [6, с. 64]. Східняка перевірятимуть, адже в загони УПА засилали диверсантів. Він це розуміє, тому під час розмови з референтом СБ Андрусем говоритиме: *«Я східняк, був під Совітами, працював на них. Отже, зрадник, щонайменше – підозріла особа»* [6, с. 70]. Та саме його призначають керувати боївкою, яку відправляють на схід. А до думок Східняка прислухалися. Товариш по зброї Чуб впевнений: *«Східняк знає, що каже»* [6, с. 238].

У романі «Біла ніч» хорунжий Східняк керує сотнею, не змінюючи псевдоніма: *«Сам Коломієць назвав себе Східняком, і не поміняв псевдо й дотепер. Це суперечило повстанським звичаям, які вимагали змінювати позивні. Проте псевдо найкраще говорило, ким він насправді є»* [7, с. 12]. Східняк організовує цілу низку різних акцій, його бойова група стає невлотною, що розлючувало чекістів: *«Рятує рекрутів із полону той самий Східняк, фантом, страшний сон усіх начальників НКВС, від районного до обласного»* [7, с. 17 – 18]. В одній із операцій свідки впізнають Східняка за характерною південною говіркою, визнають, що він є «вихідцем зі Східної України». Його псевдо наводить страх на капітана Полиніна: *«Полинін поперхнувся димом, закашлявся. ... Східняк? – Так точно. Коломієць Максим»* [7, с. 162]. А. Кокотюха не випадково створив такий образ і дав йому такий псевдонім, саме так він довів, що у рядах воїнів УПА були представники різних регіонів. Образ Максима Коломійця «покликаний, з одного боку, зруйнувати стереотип про обмежений регіональний, західноукраїнський характер повстанського руху через представлення фактів участі в ньому вихідців з Великої України (за підрахунками дослідників, 10 % особового складу УПА становили уродженці Наддніпрянщини), а з іншого – показати, що системі могли кинути виклик навіть її донедавна вірні захисники» [11, с. 6].

У романах «Чорний ліс», «Багряний рейд», «Біла ніч» натрапляємо на цікаві літературно-художні антропоніми, що є псевдонімами повстанців. Вояки УПА іноді мали по два і більше псевдо. Справедливо зазначає дослідниця псевдонімів воїнів УПА Н. Павликівська: *«Жорстокі репресії, переслідування родин та*

близьких змушували їх приховувати власні прізвища, і прибирати собі інші, нові імена – псевдоніми. Умови підпільної боротьби змушували учасників підпілля, воїнів УПА навіть міняти свої псевда» [10, с. 5]. Про це говорить Східняк під час розмови з агентом Цвяшком: *«Чому Цвях? Степан вочевидь не чекав такого, відповів не відразу. – Та як... Прізвище в мене таке, друже Східняк. Від нього й прізвисько, чи то як – псевдо. – Не дуже мудро. У нас обирають псевда такі, щоб себе не світити. Навіть імена задля цього міняють. – Чув, тебе кличуть східняком. Бо не тутешній, десь звідтіля. – Цвяшко кивнув кудись за плече. – Чотар казав, тебе тут саме за псевдом і впізнають»* [7, с. 246].

Серед досліджених літературно-художніх антропонімів виділяється псевдо *Хмара* (ЧЛ), яке мав хорунжий УПА. Крім псевдоніма *Хмара*, він ще має псевдо *Холодний*. Літературно-художні антропоніми *Хмара* і *Холодний* характеризують особу за звичками, рисами характеру та вдачі. Герой має пронизливо-холодний погляд, силу голосу, вмє швидко приймати рішення, виконувати завдання. У романі читаємо: *«Погляд виявився гострим, пронизливим, колючим, мовляв, знаю я тебе й бачу наскрізь. Коли заговорив, спокійно, рівно, ледь хрипкувато, силу відчула не лише Ксеня – усі, хто зібрався»* [8, с. 34]. Справжнє ім'я героя – *Павло Бережний*. Ім'я Павло – ім'я апостола, прізвище героя промовляє, адже ми знаємо, що саме *Хмара* буде охороняти, захищати Коломійця (*Бережний* – берегти). Коломієць зробить висновок: *«Виглядало: весь час, від самого початку, командир був його покровителем. Чому він так поводився, що змушувало Хмару, непохитного у власних переконаннях, стати для чужака, зайди, яким уважала його частина вояків, янголом-охоронцем, не інакше, – на ці питання вже ніхто ніколи не відповість»* [8, с. 289].

Псевдоніми воїнів Чорного лісу були різні за походженням. Виділяються найменування фітофорного походження: *Осика*, *Тополя*, *Явір* (що вбив Тополю), *Клен* (ЧЛ). Ми зафіксували також орнітономени: *Сокіл* (за схожістю – гостроносий), *Качур* (ЧЛ), *Грак* (БН), *Сорока* (БН). Псевдонім *Грак* вказує на схожість денотата з птахом: *«Сам Грак, худий, з великими, трохи виричкуватими очима й кумедними вухами, які псували й без того негеройський вигляд вояка...»* [7, с. 16]. *Грак* добре орієнтувався на місцевості *«як тутешній, котрий пройде із заплющеними очима»* [7, с. 18]; *«Грак, котрий, за його словами, знав там усе як власну кишеню»* [7, с. 103].

Відчитується натяк на те, що ворони (граки) тримаються одного місця і добре його знають. Він *«повсякчас мав сумніви в доцільності тих чи інших дій, сприймаючи все довкола як плетиво таємних знаків, до яких варто дослухатися»* [7, с. 19]. Ці пернаті володіють магічним каменем і таємницею захованих скарбів. Грак вважається мудрим, бо довго живе на світі. Автор називає Грака всезнаючим, а Східняк каже: *«Мудрий ти чоловік, але часом не збагну твоєї логіки»* [7, с. 269]. Серед фаунономенів трапляються: *Хорт* (БР), *Ведмідь* (БР), *Тур* (БР), *Зубр* (БН). Напевно, при виборі псевдоніма зазнавали актуалізації асоціативно-образні зв'язки між специфічними рисами особи та особливостями тієї чи іншої тварини [9, с. 241]. І Тур, і Ведмідь відзначалися міцним здоров'ям, фізичною силою, часто вирішували проблему кулаками. Псевдоніми *Гармаш* та *Гонта* (ЧЛ), *Довбуш* та *Опришок* (БН) зараховуємо до псевдонімів, які відбивають історичне минуле українського народу, а *Лютий* – синонім до злий, сердитий (справжнє прізвище героя – Сердюк). Псевдонім *Лютий*, як і *Холодний*, асоціюється з силою, а також зі злістю та нещадністю до ворогів. Ціла низка псевдонімів є похідними від християнських імен: *Микола*, *Гнат*, *Лавро*, *Богдан*, *Карпо*, *Остап* (ЧЛ); *Андрусь* (БР) і (БН), *Мартин* (БР).

Псевдо *Остап* має *Данило Червоний*, воно теж промовляє. Остап у перекладі з грецької мови означає «стійкий, міцний, здоровий, веселий» [12, с. 275]. Усі ці риси притаманні герою. Вони теж мають стосунок до червоної барви, адже червоний колір асоціюється з любов'ю, чоловічою силою. Відчитується зв'язок між псевдонімом і справжнім прізвищем героя. Остап стійкий у своїх переконаннях, він прагне волі для себе та інших [Див. 3]. Про Остапа ходили легенди, його боялися вороги і свої. Автор зазначає: *«Зі свого місця Максим зміг, нарешті, краще роздивитися того, про кого багато наслухався від Хмари, і чисю жорстокістю та непримиренністю хорунжий лякав. Той виявився доволі молодим, навіть, здається, трохи молодшим за Хмару. Хоч, можливо, подібне враження складалося, бо Остап був старанно, як для лісовика, поголений. Тим не менше, у його поставі вгадувалася сила. Причому зовсім не фізична: чоловік був худорлявим, та, попри це помітно міцним, збитим. Говорячи, ледь примружував очі, і зі свого досвіду читати людей Максим зрозумів: зараз, у цей момент, чоловік сам себе утримує в стані стиснутої пружини. І якщо вона розтиснеться, краще тому, на кого ця людина має зуб, поруч не стояти. ... Але дивлячись на того, кого називали*

Остапом, усі, включно з Коломійцем, бачили перед собою тільки війна» [8, с. 290 – 291]. Хмара не один раз говорив Коломійцеві, що Остап швидко приймає рішення, без церемоній. Коломієць «уважав Остапа пихатим, від того – занадто категоричним та певною мірою зарозумілим» [7, с. 79]. Але він також знав, що «про його зятість ходили легенди. Мовляв, навіть мертвий прийде на допомогу й битиме ворога, наводячи тим самим на нього забобонний жах. Сміятися з цього можна скільки завгодно, та вже сама наявність подібних вигаданих історій давала Червоному вичерпну характеристику» [8, с. 266]. У кінці роману «Біла ніч» у рубриці «Від автора» читаємо: «Натомість Данило Червоний – особистість, яка борцем народилася і яку не треба було формувати. ... На його фоні «східняк» Коломієць мусив виглядати трошки хитрішим, часом – поміркованішим, дозволяти собі роздуми, рефлексії, певну обережність там, де Остап готовий одразу кинутися в бій. Так ці двоє дозволяють уявити об'ємний портрет українського повстанця...» [7, с. 283].

Серед псевдонімів повстанців виділяються такі, що відображають трудову діяльність людини, її професію, рід заняття (*Кошовий, Бондар, Кобзар, Товкач* (БР)); вдачу, характер, манеру поведінки та мовлення (*Гомін, Вихор, Шерех* (БР), *Тихий* (БН)); інші ознаки (*Чуб, Корж* (БР), *Зима* (БН)). До деяких псевдо автор подає енциклопедичну характеристику, наприклад, хорунжий *Вихор* умів несподівано наносити удари противнику, вихором здіймався і так само зникав. Поручик *Гомін* був дуже імпульсивним, нетерплячим, не випадково, коли йдеться про стан справ у відділах, про перевірки СБ, він не стримується: «*Гомін не витримав*», «*випалив Гомін, не задумуючись, якою буде реакція на свідоме порушення субординації*», «*Гомін уже не міг сидіти*», «*Поручик уже не міг зупинитися*» [6, с. 60 – 64].

Привертає увагу псевдонім *Дунай*. Ми не знаємо, чому саме так назвав А. Кокотюха свого героя, але такий відгідронімний псевдонім часто вибирали вояки. У романі «Багряний рейд» Східняк і Дунай виконують одне завдання – громлять ворога, але методи їхньої боротьби дуже різні. Дунай віддавав перевагу жорстким засобам та методам, правильними вважав лише свої рішення. «*Він умів досить швидко освоювати незнайому територію. Опинившись на новому місці, скоро починав легко орієнтуватися й визначати найкоротший маршрут руху із мінімальною похибкою. Через це Гордія Зіневича на*

псевдо Дунай призначили командиром одного з особливих відділів Служби безпеки. Якщо треба вистежити й ліквідувати ворожу диверсійну боївку, котра творить провокації, або виловити й покарати тих, із числі вини загинули підпільні групи, рівних тут майже не мав. За короткий час пішли чутки: Дунай вполює хоч на тому світі, витягне на цей, аби покарати ворога власноруч, відправити назад до пекла» [6, с. 216]. Напрошується асоціація з рікою Дунаєм, що за міфологічними уявленнями різних народів, є кордоном, що розділяє світи, як річка забуття на зразок давньогрецької Лети. Є щось символічне в тому, що автор поєднав цих двох героїв. Ми знаємо, що в історичних піснях Дунай згадується як кордон українських земель. Дунай – захід, Східняк – схід України. Їм обом, якими різними вони б не були, доведеться боротися за цю українську територію.

Наталія Павликівська зазначає, що на творення псевдонімів «впливають різні чинники: національно-культурний контекст, своєрідність національного світобачення й ментальності, природно-географічні особливості території тощо» [9, с. 243].

Якщо в повстанців є псевда, то у кримінальних елементів – прізвиська, а точніше – поганяла. Диверсійна група, у складі якої був і Коломієць, складалася з тих, хто відбував покарання на зоні. Автор подає інформацію: «Мирон Князев на прізвисько Князь, бандит, рецидивіст. Дмитро Зубов на прізвисько Зуб, ватажок банди грабіжників, убивця. Савелій Болотов на прізвисько Савка, злодій, торговець анашею... Петро Ігумнов на прізвисько Піп, грабіжник, чистив військові склади» [8, с. 62]. Князь і Зуб – усічені варіанти прізвищ, Савка – розмовний варіант імені, Піп – близьке до релігійного ігумен – духовний сан монахів. Деякі з них мають семантичне навантаження. Напр.: «Зуб гострив на Коломійця зуб» [8, с. 62]; він погрожує Східняку: «Зубами порвемо, тут на місці, усі троє» [8, с. 79]; замість відповіді Зубов «цикає зубом» [8, с. 125]. У поведінці Князя відчитуються аристократичні манери: «Майже відразу, не чекаючи команди, спокійно, навіть з гідністю, немов виправдовуючи прізвисько, назовні вийшов Князь» [8, с. 76]. Бандит Ігор Грибов (БР) має прізвисько Мухомор, що асоціюється з поганим грибом.

Мають свої позивні і вороги повстанців – російські комісари: Василь Єрмолов (з документами на Оскара Крюгера) – Василь; Дмитро Маневич – Манок; Судоплатов – Андрій. Серед національно

значущих літературно-художній антропонімів, що належать до російської антропосистеми, є ще й інші: *Ярцев, Руфін, Жаріков, Пахомов (Пахомич)* (ЧЛ); *Фомін, Шевцов, Волобуєв, Колокольчиков, Колпакова* (БР); *Нечаєв, Полинін, Орлов* (БН) та ін. Ми зафіксували і польські (*Ванда Мостовська, Павел Круль, Збішек Житень, Мрувка, Кліковський, Окулицький (Ведмедик)*), і німецькі (*Ерик Венцель, Франц Хольман*) літературно-художні антропоніми.

Літературно-художня антропонімія зорієнтована на загальнонаціональні антропонімійні норми. У романі натрапляємо на велику кількість літературно-художніх антропонімів, носіями яких є місцевий люд – волиняни. Автор запозичив реальні імена та прізвища, що характерні для місцевості, де відбувалися події. Як зазначав Ю. Карпенко: «Зрозуміло, що у творі дія відбувається в якомусь місці (місцях) і в якомусь часі (часах): власні назви мають місце й часові відповідати, виконуючи тим самим хронотопічну функцію, що обов'язково включає й етнічну класифікацію персонажів» [5, с. 62].

Події в романах «Чорний ліс» та «Біла ніч» відбуваються на Волині, а в романі «Багряний рейд» – на територіях Житомирщини, Київщини, Хмельниччини, Вінниччини, тому автор черпає з реальної антропонімії регіону такі оніми, які характерні для конкретної антропосистеми. До національно-значущих літературно-художніх антропонімів зараховуємо:

імена та їх варіанти: *Богдан, Ксеня, Максим, Оксана, Славко, Галя* (ЧЛ), *Андрій, Клим, Любов (Любава, Любка), Майя (Майка, Манька), Павла (Паша), Микита* (БР), *Галка (Галь, Галченя), Марта, Прокіп, Уляна, Юстина, Ярина* (БН);

прізвища: *Волосюк, Савчук* (ЧЛ), *Гордієнко, Навроцька, Степанюк, Щербань* (БР);

ім'я + прізвище: *Павло Бережний, Іван Бунчук, Микола Савчук, Іван Сердюк* (ЧЛ), *Іван Зозуля, Майя Зозуля, Остап Ревуцький, Дмитро Вознюк, Галина Дудко, Вася Щербань, Юрій Гордієнко, Павло Христюк, Василь Сміян, Мирон Чепіга* (БР), *Марта Голоднюк, Михайло Голяк, Мирон Чотар, Яків Антонюк, Степан Цвяшко, Іванна і Влас Холодницькі* (БН);

андроніми: *Савчучка, Волосячка* (ЧЛ);

ім'я + ім'я по батькові: *Любов Миронівна, Майя Пилипівна, Мирон Петрович* (БР). Такі називання не є характерними для

західного регіону, тому фіксували ми їх тільки в романі «Багрянний рейд».

Більшість із перерахованих літературно-художніх антропонімів є популярними і поширеними на певних теренах України. У романах вони ідентифікують персонажів за національною ознакою. Відомий ономаст Л. Белей писав: «Адже нейтральне антропонімійне тло літературного твору твориться за умов максимального врахування соціальних, територіальних та часових факторів, що супроводжують функціонування реального антропонімікону українців» [1, с. 56].

Як бачимо, у романах про УПА Андрія Кокотюхи функціонують літературно-художні антропоніми, що несуть різну інформацію про героїв, мають неабиякий характеристичний потенціал, найрізноманітніші смислові та емоційні наповнення, супроводжуються конотаціями та різними асоціаціями. Псевдо Східняк, що належить головному героєві, має різні конотації: східняк (зі сходу), східняк (інший, чужий), східняк (свій). Усі літературно-художні антропоніми відіграють важливу роль у розгортанні сюжету, працюють на мету, завдання, ідею роману. Вони постають важливою складовою архітектоніки художнього тексту і відображають творче мислення письменника, багатство його мови, особливості стилю.

1. Белей Л. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород, 2002. 176 с.
2. Белей Л. О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії ХІХ – ХХ ст. Ужгород: Патент, 1995. 120 с.
3. Вегеш А. І. Стилістична роль літературно-художніх антропонімів роману «Червоний» Андрія Кокотюхи. *Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Харків, 2018. Вип. 48. С. 231 – 237.
4. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. 5-те вид. Корсунь-Шевченківський: ФОП Гаврищенко В. М. 2015. 912 с.
5. Карпенко Ю. Про літературну ономастику: Міркування на базі твору Ліни Костенко «Коротко – як діагноз». *Літературна ономастика: зб. статей*. Одеса: Астропринт, 2008. С. 61–70.
6. БР. Кокотюха А. Багрянний рейд: роман; передм. І. Патриляка. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 288 с.
7. БН. Кокотюха А. Біла ніч: роман; передм. О. Пагірі. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 288 с.

8. ЧЛ. Кокотюха А. Чорний ліс: роман; пердм. І. Патриляка. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 304 с.
9. Павликівська Н. Українська громадсько-політична псевдонімія ХХ (1929 – 1959 рр.) – поч. ХХІ століть. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету*. Серія: Мовознавство. Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2017. Вип. 1 (27) 2017. С. 239 – 243.
10. Павликівська Н. Словник псевдонімів ОУН–УПА. Вінниця: О. Власюк, 2007. 440 с.
11. Пагіря О. Під покровом таємної війни. Кокотюха А. Біла ніч: роман; передм. О. Пагірі. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. С. 5 – 7.
12. Трійняк І. І. Словник українських імен. К.: Довіра, 2005. 509 с.

Юрій Данилець,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри археології, етнології та культурології
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ В ЧСР: ВЛАДА І РЕЛІГІЙНА БОРОТЬБА МІЖ ГРЕКО-КАТОЛИКАМИ І ПРАВОСЛАВНИМИ НА ПОЧ. 1920-Х РР.¹

На сучасному етапі розвитку Української держави знову постало питання міжконфесійного протистояння. Складається враження, що чиновники різного рівня не вчаться на історичних прикладах минулого, допускаючи ті ж самі помилки. На Підкарпатській Русі на початку 1920-х рр. у релігійному середовищі виникло протистояння між греко-католиками і православними, яке внесло розкол у тодішнє суспільство.

На середину лютого 1921 р. населення Підкарпатській Русі складало 604 593 осіб. За релігійною ознакою воно поділялося на наступні напрямки, які подаємо у вигляді таблиці:

Табл. 1. Перепис населення Підкарпатської Русі за 1921 р. за релігійною ознакою [31, s. 45].

Назва релігійної конфесії	Кількість осіб
Греко-католики	329 319
Іудеї	93 008
Реформована євангельська церква	61 963
Православні	60 986
Римо-католики	54 985
Інші та без визнання	4 332

Отже, православні склали 60 986 чол. (10,06 %), займаючи 4 сходинку в загальному рейтингу конфесій. Найбільша частка греко-східних вірників проживала в Хустському² (23 350 чол.), менше в Тячівському (21 665 чол.), Іршавському (6 931 чол.), Мукачівському (6 630 чол.) та Севлюському (1 023 чол.) округах. Найменша частка православних вірян було зафіксовано в Перечинському (7 чол.),

¹ Стаття написана за підтримкою стипендії **Slovak Academic Information Agency (SAIA)**.

² Хустський округ майже збігався з Хустським районом Закарпатської області, що існував до проведення адмінреформи 2020 р. До радянського часу с. Рокосово не входило до складу Хустського округу, перебуваючи в кордонах Севлюського округу.

Волівському (31 чол.) та Великоберезнянському (43 чол.) округах [31, с. 45]. Дану диспропорцію щодо проживання греко-східного населення в різних частинах Підкарпатської Русі можна пояснити розширенням руху із довоєнних центрів православ'я.

Зростанню кількості православних громад сприяла політика урядів, які контролювали край до його повного включення до складу Чехословаччини. Зокрема, 5 січня 1919 р. угорський революційний уряд дозволив православним с. Іза Марамороської жупи «войти в греко-католическую церковь» [12, с. 180]. Угорські комуністи, які повалили уряд Міхая Карої, також не перешкоджали розвитку православ'я. На початку квітня 1919 р. Народний комісар Руської Країни³ А. Штефан передав у користування православним храми в селах Горінчово та Монастирець [12, с. 182].

Разом з тим, політична ситуація ускладнювалася. За згоди держав Антанти чехословацькі війська 12 січня 1919 р. увійшли до Ужгорода. 16 квітня 1919 р. румунські, а 23 квітня і чехословацькі військові частини поновили просування на Закарпатті. До початку травня ними була зайнята вся територія краю. Таким чином, західна частина опинилася під владою Чехословаччини, а східна – Румунії.

Лідери православного руху увійшли в контакт з румунською владою, яка дозволила освячувати греко-католицькі храми на православні, за умови, якщо в селі виявиться більше половини православних. У фондах ДАЗО виявлено «Патент», підписаний Марморощ-Сиготським префектом, який надавав право ієромонахам виконувати обряди «для мешканців православної релігійної конфесії» в цілому ряді населених пунктів [8, арк. 1]. Румунські війська залишили захоплену територію тільки після Тріанонського договору (4 червня 1920 р.).

На кінець літа – початок осені 1920 р. православний рух отримав подальше розширення. У звіті віцегубернатора до МШіНО від 19 серпня 1920 р. подається інформація про 42 населені пункти на Підкарпатській Русі, де були зафіксовані православні громади. П. Еренфельд виділяв 9 сіл, які взагалі залишилися без греко-католицьких священників та наводив статистичні дані кількості греко-католиків у відсотках. Усі населені пункти відносилися до Хустського та Тячівського округів. У звіті фігурують імена 3

³ Руська Країна (чеськ. Ruská Krajina) – автономна адміністративна одиниця, яка існувала на території сучасної Закарпатської області України з 25 грудня 1918 р. по травень 1919 р.

ієромонахів та 1 священника, яких віцегубернатор звинувачував у поширенні православ'я в регіоні [23, арк. 3-4].

Якщо звіт П. Еренфельда не можна назвати об'єктивним та незаангажованим, то аналогічний документ головнослужного Хустського округу Ілека до Цивільного управління Підкарпатської Русі ми оцінюємо більш високо. Описуючи ситуацію в окрузі та намагаючись з'ясувати причини конфліктів, чехословацький урядовець приходять до висновків, що православ'я є національним рухом, спрямованим «проти угорського духу, котрий притаманний духовенству уніатської церкви» [3, арк. 1]. Ілек пропонує розглядати вихід із унії з Римом, як реакцію на насильство, спричиненого щодо священства та вірників, починаючи з кінця XVI і протягом XVII ст. У підсумку, як зазначає автор звіту, православне духовенство через політичний тиск було змушене змінити релігію та приймати греко-католицьке віросповідання. Окремо в документі йдеться про спроби ввести григоріанський календар, скасувати кириличний шрифт, репресії та другий Мараморош-Сиготський процес. Підсумовуючи характеристику історичних передумов та причин православного руху, головнослужний підмічав, що в агітації немає нічого нового.

Розглядаючи питання церковного майна, автор звіту наголошував, що населення вважає все майно своєю власністю, яке було від них раніше відібрано греко-католиками. Відкидав також Ілек і політичну складову та роль «великоросів» у даному процесі, визначаючи православний рух як явище релігійне [3, арк. 3].

На кінець 1920 р. на Підкарпатській Русі виникла досить складна ситуація. У цілому ряді сіл населення заявило про свій вихід із греко-католицької церкви, але не бажало дотримуватися застарілого австро-угорського закону, вважаючи його дискримінуючим щодо себе. Місцеві уряди не досягли єдиної думки з приводу врегулювання релігійних суперечок, уживаючи недостатніх заходів у цьому напрямку. Центральна влада також не хотіла втручатися в церковне життя краю, вважаючи дане питання сферою інтересів автономного уряду. Будь-які спроби з боку Шкільного реферату домовитися з греко-католиками про певні поступки, почергове богослужіння тощо залишалися нерезультативними. У зв'язку з цим, новостворені православні громади, які не мали юридичного оформлення, почали брати ситуацію під свій контроль та перебирати храми і церковне майно у свої руки.

Неодноразові делегації православних вірників, що відвідували Прагу в 1920 р., вимагали зміни застарілого австро-угорського законодавства. Саме в ньому делегати вбачали одну із причин релігійного протистояння. 31 січня 1921 р. на виконання наказу голови Міністерської Ради – Міністерство шкільництва і народної освіти (МШіНО) провело нараду, яка мала на меті обговорити шляхи уніфікації законодавства. У засіданні робочої групи було запрошено представників кількох міністерств і відомств. Залучення широкого представництва фахівців свідчить про розуміння урядом важливості вирішення проблеми. За три дні до наради міністр шкільництва Йозеф Шуста направив до Президії Міністерської Ради, Міністерства внутрішніх справ, політичного та юридичного відділів Міністерства закордонних справ, Міністерства уніфікації та канцелярії Президента Республіки інструктивного листа, який містив основні положення, котрі потрібно було обговорити. Зокрема, учасники зборів мали дійти згоди щодо проведення уніфікації міжконфесійних законів на всій території країни та врегулювати право власності на користування правами щодо культових приміщень і релігійного майна на Підкарпатській Русі, особливо стосовно греко-католицької та православної церкви [14].

Протокол наради, що має не повних 12 аркушів і супровідні документи до нього викликають неабиякий інтерес. Однак аналіз матеріалів свідчить про серйозні розходження в поглядах на вирішення питання. МШіНО та Канцелярія Президента виступали за негайне прийняття тимчасових законів, які б уніфікували правову основу на всій території Чехословаччини. Референт Канцелярії Президента у справах Підкарпатської Русі, радник Йозеф Патеїдл зауважував, що прийняття тимчасового закону не є втручанням у автономію, оскільки за відсутності крайового парламенту держава має не тільки право, але й обов'язок слідкувати за порядком на цих територіях. Він різко засуджував застосування військ у вирішенні релігійних суперечках, що підривало авторитет держави. Чиновник вважав православне населення цілком лояльним до Республіки [15].

Аналогічної думки дотримувалися представники Міністерства закордонних справ та Президії Міністерської Ради. Однак ця пропозиція зіткнулася з протилежним ставленням Міністерства уніфікації. Присутній на нараді радник д-р Машек заявив, що керівництво міністерства вважає за потрібне відкласти вирішення питання. Він характеризував православний рух як політичне явище,

спровоковане суперечками між прихильниками великоруської та малоруської концепцій. Okремо на нараді було обговорено позицію губернатора Григорія Жатковича, який наполягав на тому, що релігійне питання є винятково справою автономного уряду та повинно вирішуватися на автономному сеймі [16].

Міністр шкільництва Й. Шуста в листі до Президії Міністерської Ради просив керівника уряду провести переговори з губернатором та переконати його піти на поступки [17]. Лише у такому випадку освітнє відомство могло приступити до впровадження змін у релігійне законодавство. Нерішучість центрального уряду призвела до того, що на Закарпатті та в Словаччині застарілі угорські закони діяли аж до 1925 р. Лише 23 квітня 1925 р. Президент Т. Г. Масарик підписав новий закон «Про взаємовідносини релігійних сповідань» (№ 96), який скасував колишні австрійські та угорські законодавчі акти [22, s. 212]. Таким чином, зволікання чехословацького уряду стали однією із причин релігійних суперечок, які тривали майже десятиліття.

У 1921 р. православний рух набув ще більших форм і конфліктів у селах побільшало. Зважаючи на те, що єпископ Антоній (Папп) і цілий ряд священників не спішили скласти присягу лояльності ЧСР, центральний та місцевий уряд зайняв вичікувальну позицію.

Місцева влада намагалася вникнути в суть релігійних конфліктів. 12 вересня 1921 р. віцегубернатором було здійснено інспекційну поїздку до ряду населених пунктів на Мараморощині (Хуст, Тячів, Тересва). Провівши наради із головнослужними та вивчивши необхідну інформацію, глава краю прийшов до наступних висновків: 1) православний рух не спирається тільки на релігійні причини, маючи під собою також політичне та особистісне походження; 2) православний рух виник в основному на сприятливому ґрунті, серед селян котрі мають низький культурний розвиток та неправильне трактування поняття свободи, неповагу до законодавства; 3) провина греко-католицького священства, яке внаслідок мадяризації, соціального та матеріального становища віддалилося від вірників, вимагаючи для себе матеріальні блага; 4) помилковою віцегубернатор вважав ігнорування єпископом в Ужгороді прохань селян про відсторонення окремих священників [18].

Аналізуючи ситуацію щодо розвитку православного руху в Хустському окрузі П. Еренфельд стверджував, що дане явище на

окресленій території досягло кульмінаційної точки. За його словами, у більшості населених пунктів, де раніше доходило до конфліктів, запанував мир та спокій. Підсумовуючи звіт до Президії Міністерської Ради у Празі, віцегубернатор запевняв урядовців, що місцева влада слідкує за порядком та максимально робить все можливе для недопущення конфліктів.

Певні кроки для послаблення православного руху намагалося робити і керівництво Мукачівської греко-католицької єпархії. Як реакцію на приїзд у серпні 1921 р. делегата Сербської православної церкви – єпископа Нішського Досифея (Васіча), можна вважати візитацію окремих населених пунктів Мараморощини єпископом Антонієм (Паппом). Очевидно, греко-католицький архієрей мав на меті послабити наслідки місії сербського владики, після якої православна церква розпочала організаційне упорядкування.

Зокрема, 20 вересня 1921 р. він відвідав с. Тересва, на той час – центр окремого округу. Під час процесії з станції до церковної фари єпископа супроводжував слуга, котрий був одягнений в угорську гусарську форму. Цей факт призвів до відкритого протесту працівників прикордонної фінансової управи, яка розташовувалася в населеному пункті [27].

Візит до м. Хуст та с. Бороняво призвів ще до більшого загострення ситуації. 24 вересня 1921 р. єпископ прибув до Хуста, де його вітало близько 60 дітей різного віку, кінна бандерія в 30 осіб та процесія з 300 греко-католицьких вірників. Як зазначав в одному із звітів віцегубернатор, жоден із урядників міста не був присутній на зустрічі. На вулиці Масарика зібрався великий натовп, близько 600 осіб, який під час наближення єпископа почав викрикувати в його бік слова: «ганьба», «мадярон», «геть з мадяром» тощо. Коли один із вершників намагався розігнати протестуючих, у нього кинули каміння. Пізніше греко-католиками був поранений один православний вірник. Ні у першому, ні в другому випадку, поліції не вдалося встановити імена нападників [24]. Увечері того ж дня, було розбито камінням вікна греко-католицької церковної фари в Хусті. У зв'язку з тим, що до міста було переведено жандармів із навколишніх сіл, наступного дня під час проведення літургії не спостерігалось жодних ексцесів.

26 вересня 1921 р. єпископ поїхав до с. Бороняво, яке знаходиться за кілька кілометрів від окружного центру [7, арк. 115]. Згідно із звітами віцегубернатора, біля василіянського монастиря

зібралася значна кількість православних, котрі викрикували в бік архієрея різноманітні образи. Через перешкоджання з боку протестувальників, єпископ не зміг виголосити промову після літургії [24]. Якщо звіти чехословацьких урядників досить скупі на факти, то чимало подробиць можна довідатися із меморандуму греко-католицьких вірників, поданого місцевому уряду. Зміст документа зводився до закидів владі про нездатність забезпечити релігійні свободи та до звинувачення окремих чиновників з м. Хуст [5, арк. 6-10 зв.].

Досить неоднозначно події під час візитації Антонія (Паппа) оцінили періодичні видання. Ужгородська «Наука» прямо звинуватила в організації протестів проти єпископа чеських жандармів та чиновників. Вимагаючи від влади відповідної реакції, часопис, виступаючи, очевидно, від імені греко-католицької церкви, грозив передати справу туди, «откуда весь цивилизованный свѣт дознається о «братских» о «культурных» «подвигах» теперѣшной влады Республики» [10]. Мукачівський угорськомовний політичний щоденник «Kárpáti Futár», який редагувався Андрієм Бродієм, повідомляв, що проти єпископа виступало кілька прийшлих православних та близько 20 чеських урядників [5, арк. 3].

Братиславський орган аграрної партії «Slovenská politika» характеризував місію єпископа Паппа як протидержавну агітацію на користь Угорщини. У дописі наводилося цілий ряд фактів ймовірної підтримки єпископа Угорською партією права [13]. Редаговані Карелом Чапеком «Lidové noviny» звинувачували угорців у підтримці релігійних чвар між греко-католиками і православними на Підкарпатській Русі. Ці дії часопис пояснював особою «перевіреного і надійного угорця єпископа Паппа в Ужгороді та багатьох угорських священників у країні» [21, s. 2]. Духовну місію єпископа Антонія на Мараморощині «Lidové noviny» вважали повним фіаско [20, s. 2].

Часопис Карела Крамаржа «Národní listy», що був органом націонал-демократичної партії Чехословаччини і співчував православному руху, критикував Президента та уряд за нерішучість у ставленні до глави Мукачівської греко-католицької єпархії. Для редакції часопису – Антоній (Папп) однозначно мадярон, особа, яка відмовилася прийняти чехословацьке громадянство, діяч, котрого ненавидять всі вірники не угорці. Попри ці факти, «уряд продовжує залишати цього відкритого ворога Чехословаччини на такій важливій посаді, державна влада Чехословаччини всіляко вітає його і робить

йому незаслужені почесні та пошани» [29, s. 2]. «Národní listy» вважали, що «настав час, щоб управління чехословацькими державними органами було доручено особам, відповідальним і серйозним, хто би міг підтримувати владу і честь держави, а не принижувати її. І держава, якщо вона справді хоче консолідувати республіку не лише на папері, нехай таких панів єпископів та інших, котрі добре відомі, відправить туди, куди належить» [29, s. 2].

Звинувачення проти чехословацьких чиновників, які були висунуті греко-католицьких духовенством та окремими часописами, змусили владу вдатися до розслідування. 11 жовтня 1921 р. Міністерство внутрішніх справ видало наказ Цивільному управлінню Підкарпатської Русі негайно з'ясувати імена всіх осіб, що брали участь у демонстрації проти єпископа. Про розуміння важливості ситуації свідчить кінцівка проаналізованого документа, де зазначалося, що травми обох сторін не повинні стати початком взаємного насильства, котре може призвести до подальшого загострення [28]. Уже 31 жовтня 1921 р. П. Еренфельд повідомив до Президії МВС про наслідки перевірки [19]. Берегівський поштовий інспекторат провів власне розслідування, результати якого були вислані до Президії Цивільного управління Підкарпатської Русі в Ужгороді. Звинувачені у меморандумі греко-католиків Едуард Головський та Карел Пржибіл категорично відкидали виступи проти єпископа, не заперечуючи при цьому, свою присутність на зустрічі [5, арк. 17-19]. Важливе свідчення навів останній звинувачуваний, наголосивши, що архієрея супроводжував слуга, одягнений в угорську гусарську форму з триколом. Крім того, натовп обурилася відповідь єпископа угорською на привітання руською мовою [5, арк. 18]. Заслухавши ряд свідків директор інспекторату не зміг довести провину обвинувачених.

Що стосується працівників фінансового управління, податкового уряду та окружного суду, імена яких фігурують у скарзі греко-католицьких вірників, то маємо відомості тільки про розслідування в останній інстанції. Було з'ясовано, що коли процесія з єпископом проходила біля будинку суду, між учасником ходи вчителем Іваном Куртяком і працівником установи Енгельбертом Міцаром виникла словесна перепалка. Разом з тим, усі працівники суду знаходилися в приміщенні і споглядали за пересуванням єпископа з вікна споруди [5, арк. 16]. Підсумовуючи звіт до Президії

судової табули в Кошицях, голова окружного суду в Хусті Гостан наполягав на абсолютній невинуватості своїх підлеглих.

Результати по даній справі підводить лист стражмістра Врауча на ім'я головнотружнього уряду в Хусті. У документі йдеться про допити свідків – греко-католицького декана Івана Бокшая та церковного куратора Йосипа Величка з Хуста. Остатні заявили, що особисто нікого не впізнали, а скаргу підписали разом з усіма вірниками. «Центральний свідок» І. Куртяк також не міг підтвердити свої попередні слова проти Я. Младка, визнаючи тільки, що погрожував рукою Е. Міцару [5, арк. 21]. Крім того, у документах фігурував невідомий мешканець із с. Іза, який був засуджений на Другому Мараморош-Сиготському процесі 1914 р. Таким чином, звинувачення, викладені у меморандумі від 26 вересня 1921 р., не були доведені.

Що стосується постаті І. Куртяка, то його діяльність можна вважати за провокаційну, з метою скомпрометувати чехословацьких урядовців. Політична діяльність Куртяка оцінюється вченими досить неоднозначно. Починаючи із 1920 р., він був одним із очільників русофільської партії «Підкарпатський землеробський союз» [9, с. 37-41], котра стояла на автономних позиціях та підтримувалася проугорськими елементами. Однак слід визнати, що головною метою діяльності І. Куртяка було повернення Закарпаття до складу Угорщини [11, с. 386]. У зв'язку з цим, його поведінка під час візиту єпископа Антонія (Папа) в Хуст була цілком зрозумілою.

Як на нашу думку, важливою є оцінка мети та наслідків поїздки керівника Мукачівської греко-католицької єпархії як місцевої, так і центральної влади. Для головнотружнього в м. Хуст дана подія була нічим іншим, ніж «провокацією і демонстрацією, яка образила не тільки президента, але і всю республіку» [4, арк. 7]. У даному випадку йдеться про те, що місіонерська візитація єпископа збіглася з приїздом на Підкарпатську Русь Президента ЧСР. У одному із протоколів допиту протестувальника – чехословацького урядника в м. Хуст, прямо зазначалося, що «єпископ навмисно покинув Ужгород до приїзду нашого президента Т. Г. Масарика, щоб уникнути привітання глави держави» [5, арк. 18].

Сам візит Т. Г. Масарика в Ужгород відбувся 23 вересня 1921 р. За повідомленням газети «Slovensky vychod», з вітальними словами до очільника ЧСР зверталися, крім жупана і віцегубернатора, представники релігійних організацій та церков. Зокрема, від греко-

католиків – канонік Василій Гаджега [30, с. 1], від православної церкви – голова Центрального православного комітету В. Гомічков. Крім того, до православної делегації входили ігумен Олексій (Кабалюк), о. М. Мейгеш, о. І. Ілечко, І. Мондич, К. Прокоп та В. Андрашко [2, с. 7]. Таке широке представництво з боку православних, очевидно, мало на меті показати Президенту лояльність та відданість з боку даної конфесії.

Віцегубернатор на початку жовтня 1921 р. висловлював побоювання, що після візитації єпископа Паппа православний рух набуде ще більшого розмаху [24]. Чиновники Президії Міністерської Ради також прийшли до висновку, що подорож єпископа Паппа, мабуть, мала на меті послабити вплив, який залишився серед населення після візиту православного єпископа Досифея. «Непопулярність єпископа Паппа серед населення (через його угорську спрямованість), проте, викликала протилежний ефект у місцях проникнення православного руху і дало елементам, що агітують за православ'я, поштовх до підбурювання народу проти архієрея» [25].

Реагуючи на детальні звіти із Підкарпатської Русі, Президія Міністерства внутрішніх справ у листі від 1 жовтня 1921 р. до Президії Цивільного управління в Ужгороді вимагала від усіх адміністративних органів професійно виконувати свої функції. «Громадський мир і порядок передбачає безумовне переконання всіх верств населення в тому, що влада держави, зокрема також адміністративні органи, мають у своєму розпорядженні дійсно надійні та достатні засоби для забезпечення в будь-якому випадку реального підтримання цього миру та порядку» [26]. Отже, центральна влада розуміла важливість підтримання порядку на території автономної частини республіки.

1 грудня 1921 р. єпископ Антоній (Папп) надіслав меморандум на ім'я Президента Республіки та голови уряду. У фондах ДАЗО зберігся рукопис першого і машинопис другого документа. За змістом вони є фактично ідентичні та містять ряд закидів владі у підтримці православного руху. У листі до Президента архієрей окреслює загальну кількість греко-католицьких вірників «приблизительно 500 000» чол., тоді як у зверненні до прем'єр-міністра ця цифра наведена більш скромніше – 300 000 чол. Як зазначалося вище, за переписом 1921 р. на Підкарпатській Русі налічувалося 329 319 греко-католиків. За словами єпископа, за

потурання окремих місцевих урядів, у краї проводять агітацію – «із чужини, сюда поселившися, большевистично-анархистичного чувства, москвофильскія, политичніи и религійніи агитаторы...» [6, арк. 6]. У документі наводяться назви 15 населених пунктів, де громади перейшли до православ'я.

Покликаючись на австро-угорське законодавство, архієрей вважав незаконним вихід із греко-католицької церкви значної частини населення Підкарпатської Русі та не визнавав прав вірників на церковне майно, навіть у тих селах, де абсолютна більшість населення покинула греко-католицьку церкву. Єпископ Антоній просив повернути всі зайняті храми та церковне майно, припинити насильство проти греко-католицьких вірників та духовенства, «отстранити изъ території Подкарпасткой Руси... политическихъ и религійныхъ агитаторовъ» [6, арк. 8 зв.]. Через весь документ проходить ідея, що православний рух є наслідком не лише релігійної, а й політичної агітації. Архієрей звинувачував місцеву владу в пасивному спогляданні, ігноруванні звернень з боку капітули, надання можливості проводити діяльність та богослужіння православним священникам. Не будемо більш детально вдаватися до аналізу листів греко-католицького архієрея до найвищого керівництва республіки, лише зазначимо, що політика віцегубернатора в певній мірі була відповіддю на діяльність самого єпископа та частини проугорського духовенства.

Таким чином, міжконфесійне протистояння греко-католиків і православних на початку 1920-х рр. було продовженням процесів, які розпочалися на поч. ХХ ст. У багатьох селах, де раніше вірників переслідували за перехід у православ'я, влаштовували проти них судові процеси, знущалися, наносили побої та навіть вбивали, православний рух після Першої світової війни охопив майже все населення. Угорські революційні уряди та румунська адміністрація самостійно передавали церковне майно православним, вважаючи більшість села законним власником храму. Чехословацький уряд в перші роки урядування на Підкарпатській Русі не хотів втручатися у майнові конфлікти. Урядовці різного рівня постійно повідомляли до Праги, що рух має національну та релігійну основу. Забирання храмів і випровадження греко-католицьких священників пояснювалося часто старими образами, бажанням помститися за приниження за часів угорського режиму, тотальну мадяризацію тощо. Ситуацію могло стабілізувати негайне запровадження на Підкарпатській Русі

нового законодавства, яке б давало можливість у законний спосіб набувати майно вірникам у тих селах, де про зміну церковної приналежності заявляла абсолютна більшість. Однак Прага зволікала і цим самим провокувала православних до самовільних кроків, котрі трактувалися судовими органами як незаконні. Можна припустити, що уряд діяв планомірно, бажаючи руками православних поруйнувати монополію греко-католицької єпархії, вважаючи останню антидержавною та проугорською. Не потрібно списувати також і слабку юридичну освіченість більшості населення Закарпаття у той час. Селяни не розуміли і не хотіли усвідомлювати той факт, що храм, який вони збудували власними руками, у разі їхнього переходу до православ'я вже не є власністю громади. І це навіть у тих населених пунктах, наприклад с. Горічово, Іза, Кошельово, Нанково і т.д., де в православну церкву перейшла абсолютна більшість населення. Реальним виходом із ситуації міг бути і поділ майна та виділення для православної громади приміщення церковної чи державної школи. Саме такі варіанти заспокоєння протистояння на селі пропонували жандармські начальники та головні службні. Однак керівництво Мукачівської греко-католицької єпархії зайняло непоступливу позицію, що призвело до насильного вирішення майнових спорів. Виходом із ситуації могло також бути будівництво нових храмів та розділення церковних земель. До цієї думки уряд прийшов лише у другій пол. 1920-х рр., ініціюючи надання економічної допомоги для православних. Отже, вивчення релігійних конфліктів на Підкарпатській Русі є надзвичайно важливим та потребує подальшого розширення джерельної бази.

1. Бурега В. Чехословацкое государство и православное движение в Подкарпатской Руси (1919–1922). *Славянский альманах*, 2008. Москва: Индрик 2009. С. 207-219.
2. Въ православной делегации. *Русский православный вѣстникъ*. 1921. 12 октября. С. 7.
3. Державний архів Закарпатської області (далі ДАЗО). Ф. 28. Оп. 7. Спр. 22. На 56 арк.
4. ДАЗО. Ф. 29. Оп. 4. Спр. 53. На 13 арк.
5. ДАЗО. Ф. 29. Оп. 4. Спр. 54. На 28 арк.
6. ДАЗО. Ф. 29. Оп. 3. Спр. 138. На 112 арк.
7. ДАЗО. Ф. 63. Оп. 2. Спр. 181. На 142 арк.
8. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 7. Спр. 242. На 2 арк.

9. Демко М. Иван Куртяк. *Подкарпатській земледельській календарь на год 1934 / составилъ М. Демко. Ужгородъ: Книгопечатня Ю. Фельдешія, 1933. С. 37-41.*
10. Коли в Боронявѣ. *Наука*. 1921. 9 октября.
11. Поп І. Куртяк І. Енциклопедія історії та культури карпатських русинів. Ужгород: Видавництво В. Падяка. 2010. С. 386.
12. Сергий (Цюка), иеромонах. Православие и иноческая жизнь в Закарпатье в первой половине XX столетия. Липча: Женский монастырь Рождества Пресвятой огородицы, 2013. 492 с.
13. Apoštolská a agitačná cesta grécko-katolíckeho biskupa Antonina Pappa. *Slovenská politika*. 1921. 6 októbra.
14. Archiv Kanceláře prezidenta republiky (далі – Archiv KPR). F. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919). Sign. PR 713. Inv. č. 895. Й. Шуста. 28.01.1921 р. PMR.
15. Archiv KPR. F. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919). Sign. PR 713. Inv. č. 895. Протокол наради. МШіНО. 31.01.1921 р.
16. Archiv KPR. F. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919). Sign. PR 713. Inv. č. 895. Й. Патејдл. 1.02.1921 р. KPR
17. Archiv KPR. F. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919). Sign. PR 713. Inv. č. 895. Й. Шуста. 12.03.1921 р. PMR.
18. Archiv KPR. F. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919). Sign. PR 713. Inv. č. 895. П. Еренфельд. 13.09.1921.
19. Archiv KPR. F. KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), (1919). Sign. PR 713. Inv. č. 895. П. Еренфельд. 31.10.1921.
20. Biskup Papp na cestách. *Lidové noviny*. 1921. 4 října. S. 2.
21. Maďaři štvou Slováky proti Slovákům. *Lidové noviny*. 1921. 20 října. S. 2.
22. Marek P., Lupčo M. Nástin dějin pravoslavné církve v 19. a 20. století. Prolegomena k vývoji pravoslaví v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi v letech 1860-1992. Brno: Vydavatelství: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2012. 591 s.
23. Národní archiv, Praha (далі – NA Praha). F. MŠ. Sign. 47 VII. Kart. 811. П. Еренфельд. 19.08.1920 р. МШіНО. Арк. 3-4.
24. NA Praha. F. PMR. Sign. 262. Kart. 141. П. Еренфельд. 7.10.1921.
25. NA Praha. F. PMR. Sign. 262. Kart. 141. ПМР. 12.10.1921.
26. NA Praha. F. PMR. Sign. 262. Kart. 141. Президія МВС до Президії Цивільного управління ПР. 1.10.1921.
27. NA Praha. F. PMR. Sign. 262. Kart. 142. Sv. 2. П. Еренфельд. 11.10.1921.
28. NA Praha. F. PMR. Sign. 263. Kart. 143. Sv. 2. 1921-1922. Міністерство внутрішніх справ. 11.10.1921.
29. Podařený biskup. *Národní listy*. 1921. 4 listopadu. S. 2.
30. Prezident Masaryk v Užhorode // Slovensky vychod. 1921. 24 septembra. S. 1.
31. Statistický Lexikon obcí v Podkarpatské Rusi. Praha, 1928. 68 s.

Ігор Ліхтей,

кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри античності, середньовіччя
та історії України домодерної доби
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

КРИЗА ЧЕСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ У 1247 – 1250 РОКАХ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

У добу Середньовіччя в історії Чеської держави траплялися періоди, коли вона опинялася в кризовому становищі. У цьому контексті заслуговують на увагу події, що відбувалися на чеських землях у 1247 – 1250 роках. На той час досягло кульмінації протистояння між папою Іннокентій IV (1243 – 1254) та імператором Фрідріхом II Штауфеном (1212 – 1250). Кожен з них намагався залучити на свій бік чеського короля Вацлава I (1230 – 1253). Разом з тим, активізувала свої політичні амбіції чеська шляхта, права якої за правління Вацлава I було суттєво обмежено. У своїх рішеннях цей чеський володар опирався на незначне коло радників та кількох улюбленців, до яких виявляв неабияку приязнь і щедро обдаровував маєтками [9, s.222].

Відсутність достатньої кількості джерел не дозволяє уповні з'ясувати, як саме розгорталася подія в Чехії, починаючи з літа 1247 р. Задля утвердження власного престижу на міжнародній арені чеський король вирішив взяти участь у хрестовому поході проти Штауфенів. Він став збирати військо, і в цьому його підтримала частина чеської шляхти. Така активність Вацлава I імпонувала Іннокентієві IV, який вважав за необхідне втрутитися в чеські справи. Свідченням цього є лист папи від 5 травня 1248 р., у якому він доручає регенсбурзькому і мейсенському єпископам, аби ті під страхом церковного покарання змусили чеських хрестоносців виступити проти Фрідріха II Штауфена й заборонили їм вдаватися до збройних виправ у приватних цілях. Папа Іннокентій IV згадує також про супротивників Вацлава I із середовища чеської шляхти, які побоюються гніву короля за відступництво. Папа ж наполягав на тому, Вацлав I знайшов за можливе з ними примиритися [1, num.137, p. 232 – 233; 11, s. 376].

Очевидно, невдоволення серед чеської шляхти стало визрівати десь у другій половині 1247 р. Саме тоді Вацлав I зі своїми прихильниками міг брати участь у деяких акціях, які організовувалися в імперії проти Фрідріха II Штауфена. Ймовірно,

улітку 1247 р. він задля цього покинув Прагу, і в країні стало зростати напруження. Медієвіст В. Ванічек припускає, що вже навесні 1248 р. Вацлав I міг удавати, ніби змирився з непокорою частини знаті, хоча насправді, під приводом війни проти Штауфенів, гуртував під своїми корогвами відданих шляхтичів. Папській курії здалося, що все це може призвести до поглиблення внутрішньої конфронтації, тож листом від 5 травня 1248 р. Іннокентій IV прагнув не допустити зловживання Вацлавом I силами, зібраними для хрестового походу, використовуючи їх у приватних інтересах [11, s. 377].

Бунтівники ж намагалися заручитися покровительством когось із представників правлячої династії, бо лише в такий спосіб сподівалися досягти успіху. Під боком був тільки Вацлавів син, юний моравський маркграф Пршемисл (майбутній Пршемисл Отакар II). Змовникам, мабуть, не довелося докладати значних зусиль для того, аби переконати запального юнака: достатньо було обмежитися тезою про те, що все робиться для блага країни, а в разі поразки король не наважиться на надто суворе покарання для єдиного спадкоємця [12, s. 170]. Так, чи інакше, але хроніст празького костелу занотував, що в 1248 році *«короля Вацлава було скинуто з трону»* [2, s. 101; 5, p. 286]. Більш докладно про окреслені вище події інформує автор *«Історії короля Вацлава I»*. Він, зокрема, повідомляє: *«31 липня вельможі і старійшини землі чеської вибрали собі за князя чи за короля сина того ж короля Вацлава на ім'я Пршемисл і присягнули йому на вірність у приміщенні костелу Празького, хоча його батько про це нічого не знав»* [2, s. 102; 10, p. 304].

На думку Й. Жемлічки, обрання 31 липня 1248 р. маркграфа Пршемисла королем не було наслідком масового збурення. За цим стояла невелика група радикально налаштованих осіб з Чехії та (меншою мірою) з Моравії. Вже після згаданої події до «нового» короля стали більш активно приєднуватися невдоволені, або ж ті, які були переконані, що влада Вацлава I добігає кінця. У цій думці вони утверджувалися не лише через відсутність реакції з боку Вацлава I на обрання сина, не лише через упевненість у тому, що корона не омине Пршемисла, але й завдяки позиції празького єпископа Миколая, який приєднався до заколотників. Вдатися до такого кроку владику, можливо, спонукало кілька причин: слабкі гарантії прав церкви в королівстві чи неузгоджена позиція верхівки місцевого кліру щодо суперечки папи з імператором. До того ж, між єпископом Миколаєм та папською курією на той час існували розбіжності [12, s. 170].

На момент проголошення Пршемисла королем Вацлав I знаходився поза межами чеських земель. Він, імовірно, перебував у Мейсені, де збирав військо та своїх прихильників. На його боці виступили придворні роди Грабішціцу (Бореш, до імені якого згодом було додано «з Рейзенбурга»), Марквартіцу (Гавел з Лемберка з братом Ярославом), Роновців (Частолов, Індржіх і Сміл із Житави) та ін. Активно боронив інтреси Вацлава I оломоуцький єпископ Бруно, який брав участь у подальших бойових діях із своєю збройною дружиною. Крім того, за пристойну винагороду на службу до Вацлава I найнялося чимало німецьких рицарів, зокрема із Мейсена, Плайсенланду, Фогтланду та деяких інших регіонів. До числа Вацлавових прибічників належало й кілька австрійських родин. Він також знайшов підтримку в Лужиці, де роль його дипломатичного представника зіграв мейсенський єпископ Конрад. Під корогви Вацлава I став також управитель Вроцлавщини Ульріх Каринтійський [4, s. 152; 12, s. 171].

Про лідерів угруповання знаті, яке виступило на підтримку Пршемисла, маємо небагато інформації. На перших порах до них належав празький єпископ Миколай. У джерелах майже нічого не сказано і про те, хто ж були ті «вельможі і старійшини землі чеської», які в Празькому костелі проголосили Пршемисла королем. Мабуть, серед них був суддя Цтібор, про якого в римованій хроніці Даліміла сказано, що мав прізвисько «Мудра голова» [4, s. 152]. Але досі так і не вдалося з'ясувати, з якого роду він походив та коли обійняв посаду судді. Дослідник Й. Жемлічка, проаналізувавши грамоти, видані Пршемислом у 1247 році, тобто після того, як він став маркграфом Моравії, дійшов висновку, що на той час серед його супроводу були другорядні представники тамтешнього нобілітету. Щоправда, свідчення з доби повстання, які б характеризували його оточення, відсутні [12, s.171 – 172].

Поки Вацлава I не було в Празі, померла його дружина – королева Кунігунда. Ймовірно, їй надзвичайно боляче було спостерігати за всім тим лихом, що творилося в країні загалом, і в столиці зокрема. Про смерть Кунігунди, яка відійшла за межу 13 вересня 1248 р., повідомляє хроніст Празького костела. Крім цієї сумної звістки, він досить побіжно згадує й про деякі інші події, пов'язані з перебігом протистояння між батьком і сином: «Короля Вацлава було скинуто з трону... Навчання в Празі припинилося. Чимало будинків у місті Празькому і багато сіл в усьому королівстві

Чеському було спалено. Сторожя з костелу Празького втекла...» [2, s.101; 5, p.286]. Від спустошень найбільше потерпали північні та північно-західні регіони Чеського королівства, де простягалися володіння головних Вацлавових прихильників. До пљондрувань світських і церковних маєтків активно долучалися й ті, які не визначилися щодо підтримки тієї чи іншої сторони.

Подією, що підготувала ґрунт для повернення Вацлава I, безумовно, стала битва під Мостом, у якій Бореш Грабішіцу та Гавел з Лемберка розгромили прибічників Пршемисла. Вона відбулася восени 1248 р. і стала, мабуть, переломним моментом у подальшому перебігу подій [3, s. 208; 4, s. 152; 7, s. 801 – 802; 8, s. 15]. Можемо припустити, що після цієї перемоги Вацлав I посилив натиск, тоді як Пршемсл був змушений оборонятися. У грудні 1248 р. Вацлав I вторгся з військом у Моравію. При цьому він мав добре забезпечений тил, позаяк, крім мейсенського єпископа Конрада, заручився підтримкою свого зятя, бранденбурзького маркграфа Оттона III, саксонського герцога Альбрехта, мейсенського маркграфа Генріха та деяких інших можновладців. Криза зайшла надто далеко, тож батько й син шукали шляхи виходу з неї, намагалися домовитися й закріпити свої позиції відповідною угодою. У результаті, Пршемисл був змушений задовольнитися титулом «молодшого короля», щоправда, джерела не повідомляють, у який спосіб і коли саме було ухвалено таке рішення [12, s. 172].

У лютому 1249 р. Вацлав I знаходився в місті Жатець, яким заволодів без бою. Однак похід на Прагу, яку контролював Пршемисл, довелося відкласти. Та попри це табір прихильників короля зростав. Як часто буває в подібних ситуаціях, до Вацлава приєднувалися не лише ті шляхтичі, які ще недавно сумнівалися у виборі, на чий бік стати, але й чимало учасників повстання. Так учинив і празький єпископ Миколай [2, s. 103; 10, p. 304; 12, s. 172]. На підтримку Вацлава виступив також Іннокентій IV. За посередництва очільника мейсенської дієцезії Конрада він став залякувати Пршемисла та його прихильників відлученням від церкви, наполегливо застерігав празького єпископа Миколая та церковнослужителів триматися осторонь повстання. Папа дозволив, щоб Вацлава I було звільнено від вимушеної присяги з приводу гарантії своїх поступок на користь повсталих [1, num.162, p. 266 – 267, num.163, p. 267 – 268]. Отже, тепер Іннокентій IV уже не виступав за

те, щоб Вацлав I примирився з бунтівниками, а навпаки – став їм усіляко погрожувати.

Тим часом Вацлав I зміцнював свої позиції. З настанням літа 1249 р. він у супроводі відданих людей, кількість яких постійно зростала, побував у регіоні Лужиці (Радомержіце, Будишин), а відтак укріпився на півночі Чехії. У другій половині липня і на початку серпня 1249 р. Вацлав I перебував у Літомержицях. Там повсюдно і швидко здійснювалися процедури даріння, надавалися привілеї та укладалися різні угоди. Серед тих інституцій, які отримали привілеї, були Мейсенське єпископство, Вишеградське пробство, Празький костел, жіноча чернеча обитель Ордену премонстрантів у Доксанах [12, s.172].

На заклик Вацлава в Літомержиці прибули прелати й каноніки дієцезії. Водночас належало задіяти екскомунікаційні погрози Іннокентія IV і зробити це було доручено мейсенському єпископові Конрадові. Відтак Вацлав I оглянув військо і, виступивши у ролі охоронця земського миру, скликав у Літомержицях сейм. Тоді *«було видано наказ і оголошено на всіх найближчих ринках, щоб з одержанням королівської милості і під загрозою кримінального покарання припинилося всіляке насилля та утиски, нищення й пограбування сіл, і щоб усі, як шляхтичі, так піддані, втішались безпечним миром»*. Ніхто не повинен мати сумнівів у тому, хто є справжнім володарем країни і хто турботливо переймається добробутом родовитого і неродовитого люду [2, s. 103 – 104; 10, p. 304 – 305].

Нарешті настав час покласти край смуті. Вдавшись до спритного прихованого маневру, Вацлав 5 серпня 1249 р. підійшов з військом до Праги і за підтримки деяких своїх прихильників зайняв Старе Місто. Його урочисто привітало місцеве духовенство на чолі з єпископом Миколаєм. Невдовзі було розпочато облогу Празького граду, де Пршемисл залишив потужну збройну залогу. При цьому Вацлавові I допомагали *«брутальні мужі з Їглави» (viros etiam impios de Gíglaw)*, сміливі гірники, які володіли технікою підкопу кріпосних укріплень. Відтак 15 серпня 1249 р., на свято Успіння Діви Марії, Вацлав I оголосив про примирення, а вже наступного дня в монастирському храмі св. Франциска символічно відновив свій владний авторитет новою коронацією. Одягнувшись у величне королівське вбрання, він звелів, аби празький та оломоуцький єпископи увінчали його голову

короною. Потім король відстояв урочисту месу, після якої відбувся бенкет [2, s. 104 – 105; 3, s. 209 – 210; 10, p. 305 – 307].

Відтак було запущено процедуру примирення. Прибув Пршемисл, який підкорився Вацлаву I та став просити, щоб той не карав занадто суворо його прихильників. Батько пообіцяв проявити милість, але Пршемисл був змушений здати Празький град та інші замки, зректися титулу молодшого короля і залишити собі лише Моравію в якості маркграфа. При цьому, наполовину було зменшено прибуток від копалень Їглави, який отримував Пршемисл [2, s. 105 – 106; 10, p. 307].

Після вияву покори, Пршемисл поспіхом виїхав у Моравію. Десь через місяць Вацлав I викликав Пршемисла з його найближчим оточенням у замок Тиржів. Син виконав волю батька, але під час бенкету той наказав усіх схопити та ув'язнити. Маркграфа Пршемисла було заслано в один «добре укріплений замок», а знатних мужів його землі (*nobiles autem terrae*) – на Празький град. Утім досить швидко Пршемисла було випущено на свободу і як маркграф він знову став управляти Моравією. Щоправда, відтепер його супроводжували довірені особи Вацлава I. Відтак празький хроніст, описуючи події 1250 р., занотував: «Цтібора, суддю, 29 грудня було обезголовлено мечем на горі Петржіне, а його сина Яроша колесовано за міськими мурами» [2, s. 106 – 107; 5, p. 287; 10, p. 308]. Обидва були прихильниками Пршемисла і, як повідомляє хроніст Далимїл, головними підбурювачами повстання [4, s. 152 – 153].

Отже, кризу чеської державності було спричинено через амбітні прагнення частини шляхти усунути від влади короля Вацлава I, посадити на трон його сина Пршемисла і, в результаті, зміцнити свої позиції. Своїми діями це угруповання знаті прагнуло розхитати ситуацію в країні і посилити свій вплив на новообраного правителя. Однак король Вацлав I не розгубився, діяв упевнено й ретельно підготувався до вирішального удару. У результаті, повстання було придушено, а кризу подолано.

1. Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae. Pragae: ČSAV, 1962. Tomi IV, fasciculus primus, Inde ab a. MCCXLI usque ad a. MCCLIII / conditit Gustavus Friedrich; ediderunt Jindřich Šebánek et Sáša Dušková. 589 s.
2. Druhé pokračování Kosmovy kroniky. *Pokračovatelé Kosmovi* / [Z lat. rukopisů] přel. Karel Hrdina, V.V. Tomek a Marie Bláhová; Úvod: M. Bláhová

- a Zdeněk Fiala; Doslov: Pokračovatelé Kosmovi, pozn. a vysvětl. naps., rejstřík jmen a míst sest. M. Bláhová. Praha: Svoboda, 1974. S. 75–191.
3. Choc P. Boje o Prahu za feudalismu / Pavel Choc. Praha: Naše vojsko, 1957. 497 s. (Dějiny vojenství. Ř. A; svazek 2).
 4. Kronika tak řečeného Dalimila / [ze staročeského originálu přeložila Marta Krčmová; přebásnila Hana Vrbová; úvodní stat' ... napsala a sestavila Marie Bláhová]. Vyd. 2., opr. a dopl., V Pasece 1. Praha; Litomyšl: Paseka, 2005. 272 s.
 5. Letopisy České od roku 1196 do roku 1278. *Fontes rerum Bohemicarum. Prameny dějin českých, vydávané z nadání Palackého*. Praha: Nákladem musea Království Českého, 1874. Tom II. (Díl II). Fasc. 1. (Svazek 1). *Cosmae chronicon Boemorum cum continuatoribus* (Kosmův letopis Český s pokračovateli) / Vydavatel Josef Emler; Překladatel Václav Tomek. P.282 – 303.
 6. Letopisy České od roku 1196 do roku 1278. *Fontes rerum Bohemicarum. Prameny dějin českých, vydávané z nadání Palackého*. Praha: Nákladem musea Království Českého, 1874. Tom II. (Díl II). Fasc. 1. (Svazek 1). *Cosmae chronicon Boemorum cum continuatoribus* (Kosmův letopis Český s pokračovateli) / Vydavatel Josef Emler; Překladatel Václav Tomek. P.282 – 303.
 7. Novotný V. České dějiny. Dílu I. Část III. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253) / Václav Novotný. Praha : Nákladem Jana Laichtera, 1928. 1088 s. (Výbor nejlepších spisů poučných).
 8. Pekař J. O povstání královice Přemysla proti králi Václavovi I. / Josef Pekař; [k vydání připravil a poznámku napsal Josef Hobzек]. V Praze: Katolický Literární Klub: Vyšehrad, 1941. 25 c.
 9. Přehled dějin Československa. I/1. Do roku 1526 / Hlavní redakce Jaroslav Purš, Miroslav Kropilák. Praha : Academia, 1980. 645 s.
 10. Příběhy krále Wáclawa I. *Fontes rerum Bohemicarum. Prameny dějin českých, vydávané z nadání Palackého*. Praha: Nákladem musea Království Českého, 1874. Tom II. (Díl II). Fasc. 1. (Svazek 1). *Cosmae chronicon Boemorum cum continuatoribus* (Kosmův letopis Český s pokračovateli) / Vydavatel Josef Emler; Překladatel Václav Tomek. P.303–308.
 11. Vaníček V. Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek II., 1197–1250 / Vratislav Vaníček. Praha-Litomyšl : Paseka, 2000. 582 s.
 12. Žemlička J. Počátky Čech královských: 1198-1253: proměna státu a společnosti / Josef Žemlička. Praha : Lidové noviny, 2002. 964 s.

Олександр Казаков,
аспірант кафедри античності, середньовіччя та
історії України домодерної доби
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

**УСАМОСТІЙНЕННЯ ТРАНСИЛЬВАНСЬКОГО
ВОЄВОДСТВА В УМОВАХ ПОСЛАБЛЕННЯ КОРОЛІВСЬКОЇ
ВЛАДИ ТА ДИНАСТИЧНИХ ЗМАГАНЬ В УГОРСЬКІЙ
ДЕРЖАВІ (ОСТАННЯ ТРЕТИНА XIII СТ. –
ПЕРША ЧВЕРТЬ XIV СТ.)**

За часів правління останніх представників династії Арпадів розподіл сил між ворогуючими угрупованнями магнатів часто залежав від того, наскільки сильним був їх вплив на Трансильванію. Модель герцогства виявилась для Трансильванії цілком органічною. Процес усамостійнення розпочався в другій половині XIII ст. незадовго до того, як стали формуватися магнатські володіння в королівстві, та призвів до реалій, у яких воєвода Трансильванії почав призначати ішпанів, які керують округами, що перебувають під його юрисдикцією. Ішпани, на відміну від тих, хто знаходився на чолі округів на захід від Трансильванії, не отримували прямого призначення від короля, у той час як королівські замки в Трансильванії також знаходилися під контролем воєводи. Цю форму правління неодноразово намагалися відтворити магнатські угруповання з числа колишніх прибічників «молодшого короля» Іштвана часів його міжусобиці з батьком. Після ефемерної реставрації свого становища, яка відбулася після коронації Ласла IV, аристократія поставила воєводу Міклоша Гередьє (1272-1274) правителем цього регіону. Але з 1274 року контроль над Трансильванським воєводством, Сибіу та Банатом Северин переходить до угруповання на чолі з Мате Чаком. Він намагався відтворити герцогство, однак його панування було скинуте в результаті повстання німецьких колоністів у лютому 1277 року. Це повстання було підтримане дворянами з роду Хедері. Дворічний конфлікт завершився у 1279 році поразкою саксів, які були розбиті загонами сім'ї Аба [1, с. 160].

Ласло IV намагався відстоювати свою самостійність від магнатів. Намагаючись посилити свій контроль над Трансильванією, король об'єднався з сім'єю Борша, яка на той момент не відіграла значної ролі в політичному житті королівства. Допомога, яку надав

королю голова цього роду Томаш Борша та його шість синів, була оцінена належним чином. Король Ласло IV передав їм численні маєтки, а також запропонував їм посади у своїй королівській адміністрації, призначивши старшого сина Борша-Роланда воєводою Трансильванії, а його молодшого брата Якоба, найчастіше згадуваного просто як «Копаш», призначив своїм конюшим [3, с. 40]. Ласло IV вважав, що можливо він знайшов у сім'ї Борша союзників, «чий лояльність, мужність і працьовитість, – як це було проголошено в одному із його офіційних документів, – успішно спрямовували і захищали Угорщину в часи наших предків». Певний час Роланд та його брати були вірними союзниками Арпадів. Проте сім'я Борша вже відчула смак влади, що змусило їх домагатися власної вигоди і діяти всупереч інтересам короля [2, с. 215].

У травні 1291 року новий король Угорщини Андраш III прибув у Трансильванію та в місті Альба-Юлія провів перемовини з представниками привілейованих станів цього регіону, з метою отримання їхньої підтримки [1, с. 164]. Зокрема, сім'я Борша підтримала домагання короля Андраша III на престол Угорщини після смерті короля Ласла IV в 1290 році, тим самим заклавши основу для кількох років нормальних відносин з новим монархом. Однак у середині 1294 р. Роланд Борша, воєвода Трансильванії, вирішив розширити свої володіння, чим завдав втрат Бенедикту, єпископу Варада (Орадя, Румунія) та взяв в облогу одну з фортець, що належали до єпископату. Захисники вирішили здати фортецю Роландові та його братам на певних умовах. У відповідь на це король Андраш III відповів військовою акцією, взявши в облогу замок Адріан, головне володіння сім'ї Борша, хоча і невідомо, чи виступили королівські армії проти них десь ще у Трансильванії або Східній Угорщині. Після капітуляції Борша отримав королівське пробачення, однак втратив посаду воєводи та політичний вплив в Трансильванії. На заміну Роланду Борші король призначив новим воєводою Трансильванії Ласла Кана, який став ключовою фігурою в цьому регіоні до 1315 року.

Його утвердження на посаді воєводи відбулося у 1294 році під час конфлікту між королем та Роландом Боршею. Зацікавленість викликає той факт, що вказане призначення відбулося в атмосфері певної таємничості, за відсутності попередніх домовленостей між ним та представниками королівської влади, які могли б пролити світло на цю подію. Він був першим з угорських магнатів, який разом

з родиною повністю інтегрувався у нобілітет Трансильванії. Після смерті Андраша III, Ласло Кан привласнив собі виконання багатьох королівських функцій. У його руках опинилися управління королівською власністю та королівські доходи в землях, які перебували під його контролем. Кан також встановив свою владу над королівськими комітатами секеїв та саксів. Крім того, він перебрав на себе королівське право привласнювати землі, які не мали господарів та розпоряджатися ними [1, с. 167-168]. Сподіваючись узаконити та укріпити свої позиції в Трансильванії, він, безперечно, сподівався, що його підтримка наступного короля – юного та політично незрілого Ласла V Чеха на угорському троні, дозволить перетворити цю частину королівства в удільне володіння його родини.

Зрештою, зважаючи на політичну ситуацію, що склалася в країні в умовах династичного протистояння та під загрозою відлучення від церкви, Ласло Кан змушений був вступити в переговори з Карлом I Робертом. У серпні 1310 року відбулося примирення Ласло Кана з королем Карлом I Робертом. Воєвода Трансильванії пообіцяв повернути ряд територій, які належали його родині та які він захопив під час династичних воєн, а саме – територію секейського округу Бестерце та Надьсебен. На знак примирення король Карл I Роберт відвідав Трансильванію в грудні 1310 року, вперше за час свого правління. Взаємовідносини між трансильванським воєводою та королем лишалися незмінними до смерті Ласла Кана у 1315 році [6, с. 231].

Після смерті Ласла Кана королівські війська вступили в Трансильванію й розпочали тривалі бойові дії. Трансильванські дворяни за підтримки Сербії, Болгарії, Галицького князівства та Валахії чинили опір встановленню анжуйського панування, відстоюючи права синів Ласла Кана на управління воєводством [4, с. 341]. У 1318 р. знову розпочалася боротьба в Трансильванії, де відбулося повстання проти королівської влади. Придушення повстання було покладене на одного з найвідданих прибічників Анжуйської династії – Дожу Дебрецені. За існуючими свідченнями, родина Дебрецені підтримувала Карла I Роберта з моменту його прибуття в Угорщину. Дожа Дебрецені брав участь у всіх військових походах короля, про що свідчить і той факт, що після битви при Розгановцях, король Карл I Роберт став хрещеним батьком дитини Дожі Дебрецені – Якоба [5, с. 901]. У 1317 король, проводячи

політику протиставлення нових магнатських володінь – старим, призначає Дожу Дебрецені іспаном Біхара та Саболча [7, с. 53].

Протягом 1320-1321 років у Трансильванії знову спалахнуло повстання. Ще до того відбулися численні зіткнення, які не принесли рішучої переваги жодній зі сторін – при Дебрецені (1316), Киче (1317), Топі (1318), Бонціде (1320), Діві (1321). Однак Карлу I Роберту зрештою вдалося встановити свою владу над більшою частиною Трансильванії, призначивши Дожу Дебрецені воєводою. Попри це багато представників бунтівного дворянства продовжували чинити опір ще протягом багатьох років після офіційного закінчення війни. Після перемоги Карл I Роберт встановив у Трансильванії фактично окупаційний режим та призначив правителем свого ставленика Томаша Сечені (1321-1342). Трансильванських дворян позбавили важливих посад і замінили відданими короні людьми з областей на схід від Тиси [1, с. 171].

1. Болован И., Поп И.-А. История Румынии. С. 160.
2. Atilla Zsoldos. Kings and Oligarchs in Hungary at the Turn of the Thirteen and Fourteen Centuries. P. 215.
3. Attila Zsoldos, Magyarország világi archontológiája 1000–1301 [Hungarian Secular Archontology] (Budapest: MTA Történettudományi Intézete, 2011). P. 40.
4. Engel Pál. Honor, vár, ispánság: Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről Honor, Castle, Ispanate: Studies on the Governing System of the Angevin Kingdom]. Századok 116 (1982). P. 880–922.
5. Hungary and Transylvania; with remarks on their condition, Social, political and economical. By John Paget, ESQ. London, John Murray. M.DCCC.XXXIX. P. 341.
6. Kristó Gyula. Early Transylvania (895-1324). Budapest: Lucidus Kiadó. 2003. P. 231.
7. Zsoldos Attila. "Debrecen mint igazgatási központ a 14. század elején [Debrecen as an Administrative Centre at the Beginning of the 14th Century]". In Bárány, Attila; Papp, Klára; Szálkai, Tamás. Debrecen város 650 éves. Várostörténeti tanulmányok (in Hungarian). Debreceni Egyetem. Történelmi Intézet. P. 49–66.

Альона Алмашій,
аспірантка кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ПОЛІТИЧНА ГРАМОТНІСТЬ СУЧАСНОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В УКРАЇНІ

Одним із викликів сучасної демократичної України є формування політично грамотного та свідомого прошарку населення, яке прагне змін в суспільстві. У сучасному демократичному просторі принципово нового змісту набуває процес впливу особистості на суспільство. Важливим та дієвим актором будь-якого суспільства є молодь, яка має своє певне коло інтересів та цінностей.

Студентська молодь – це специфічна соціально-демографічна та соціокультурна група населення, якій притаманні специфічні фізіологічні, психологічні, пізнавальні та культурні властивості та яка має свої певні навчальні та соціально-підготовчі функції. Від рівня політичної свідомості та культури молоді залежить добробут у суспільстві будь-якої країни. Саме через це важливим є досліджувати студентство як двигун розвитку економічного, соціального та духовного потенціалу українського суспільства.

Сьогодні в Україні існує проблема, яка полягає в тому, що громадська думка недостатньо врахована та недостатньо вивчається органами публічної влади. Вивчення громадської думки повинно здійснюватися шляхом проведення певних соціологічних досліджень та спостережень, проведення експрес-аналізу коментарів та відгуків, інтерв'ю, опитувань у пресі, на радіо, телебаченні та соціальних мережах, що є надзвичайно популярним у використанні як джерела інформації у студентської молоді.

З метою дослідження та аналізу рівня політичної соціалізації, політичної грамотності та свідомості сучасного студента нами було розроблено в формі анкетування та досліджено результати опитування серед студентів ДВНЗ «Ужгородський національний університет», у якому взяли участь 1001 студент вище вказаного вишу. Анкета була розміщена на сайті вишу з 07. 04. 2020 р. по 07. 05. 2020 р. [1].

Найактуальнішим завданням України на сучасному етапі є питання залучення громадкості до процесів прийняття рішень, які не

є прозорими, а діяльність влади не до кінця зрозуміла для населення. Політична участь – це дії, за допомогою яких суб'єкти суспільства політичної системи впливають або намагаються впливати на результати її діяльності.

За результатами нашого дослідження 71.3% опитаних оцінюють свій рівень політичної активності як низький, 25.6% – середній, та тільки 2.1% оцінюють свій рівень політичної активності як високий. Також 53.2% респондентів вважають свій рівень обізнаності політикою як середній, 39.7% – низький, і тільки 6.1% вважають свій рівень обізнаності політичними процесами високим.

Для більш активної участі громадян у політичному житті потрібно підвищувати їх рівень політичної і правової культури як складових загальної культури суспільства. Держава, що прагне прогресивного розвитку, потребує якомога чіткішого та конкретно-запланованого залучення молоді до трансформаційних державних процесів [2. с. 162].

Цікавим та суперечливим фактом є те, що попри свою пасивність у політичних процесах та досить низький рівень обізнаності в політиці, сучасна студентська молодь все ж таки цікавиться політичною ситуацією в Україні та виявляє бажання змінювати систему, набувати знання в політичній сфері та використовувати свої конституційні права. 63.3% опонентів відповіли, що цікавляться політикою лише частково, тобто їх цікавлять тільки конкретні напрями, які збігаються з їх нагальними потребами та інтересами, 18.8 % опитаних цікавляться політикою та лише 7.4 % не цікавляться політикою взагалі.

Участь у демократичному житті будь-якої спільноти іноді зводиться лише до голосування або висунення кандидатів на виборах, хоча це також є важливим. Так, 44.1% відповіли, що участь у виборах для них є обов'язковою, 37.9% вважають, що їх участь важлива та потрібна лише на деяких виборах (Президентські, Верховної ради, місцеві і т. д.) і 15.7% опитаних респондентів зазначили, що ніколи не беруть участь у політичних виборах. Можливо, така ситуація через те, що 19.9% вважають, що політика ніяк не впливає на їх життя, 51.7% вважають, що впливає лише частково та 27.2% вважають, що їх життя повністю залежить від політичної ситуації в країні.

Ще однією формою політичної участі є молодіжні студентські рухи, завданням яких є голосування на місцевих та національних виборах і референдумах, участь у виборчих кампаніях, членство у

політичних партіях, участь у політичних демонстраціях, акціях протесту та інші форми політичної активності.

За результатами нашого дослідження 73.9% опитаних ніколи не брали участь у масових політичних акціях (мітинги, страйки, демонстрації тощо), 24% відповіли, що інколи беруть участь в залежності від виду спрямування, і тільки 1.4% завжди беруть участь у вище вказаних заходах. Молодіжні рухи часто співпрацюють із громадськими організаціями та політичними партіями. Тож 84.5% опитаних не є членами жодної громадської організації та 92.8% не є членами жодної політичної партії.

Причинами такої пасивності можна вважати зникнення інтересу з боку владних суб'єктів до молодіжних рухів, особливо після досягнення переможцями бажаних результатів у процесі політичної боротьби та не довіра до чинної влади. Про це свідчать наступні цифри, які ми виявили в результаті опитування: 24.3% зазначити, що не мають жодної довіри до влади, 66% тільки частково довіряють політичній владі та 8.2% повністю їй довіряють. Недовіра до влади є суттєвою перешкодою на шляху до трансформаційних державних перетворень України. Також це погіршує суспільний настрій та надає невпевненості в реалізації своїх прав, обов'язків та інтересів на державному рівні.

Отже, для формування демократичного громадянського суспільства потрібен розвиток політичної культури, грамотності та свідомості кожного суб'єкта політичної діяльності, а політика потребує формування в громадян певних уявлень та знань про свої конституційні права та обов'язки. Процес формування політичної культури в молоді можна визначити як низький та недосконалий, який потребує цілеспрямованих дій у політичній освіті та механізму взаємодії з політичними інституціями студентської молоді.

1. Анкета.URL:<https://docs.google.com/forms/d/1PVn9o3cauBX6rtNwNorUIk8sKc3BIIImNuZfM9CArPM/edit?ts=5e8f654a#responses>
2. Бородін Є. І. Держава і молодь: історія ювенального законодавства в Україні (середина 80-х – початок 90-х років ХХ ст.). К.: Укр.центр політ. менеджменту, 2004. 238 с.

Роман Кополовець,

аспірант кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

РЕФОРМА ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я: ДОСВІД ГРУЗІЇ

«Я зрозумів, що це вирішальна мить. Якщо я зможу вбити ідею соціалістичної медицини, то в нас буде шанс піти кращим шляхом – шляхом приватної системи...»

К. Бендукідзе

Грузинська реформа системи охорони здоров'я є прямим свідченням, що за наявності політичної волі, навіть за дуже несприятливих початкових умов, немає нічого неможливого. Рівень грузинської медицини аж до середини 2000-х років характеризується як вкрай низький. Застаріла інфраструктура, неконкурентний ринок, низька доступність послуг охорони здоров'я та лікарських засобів, висока частка тіньових платежів та інші складові призвели до вкрай низького соціального рівня. Зокрема, за такими показниками, як: тривалість життя, дитяча та материнська смертність, смертність від серцево-судинних захворювань. Грузія істотно поступалася країнам Європейського регіону. У статті зроблено аналіз основних етапів реформи охорони здоров'я в Грузії і показано, як при правильному підході та професійному уряді досягти значних практичних результатів.

Грузія мала найнижчий рівень користування медичними послугами в європейському регіоні та в регіоні Центральної Азії: менше двох амбулаторних візитів на душу населення і п'ять відвідин стаціонару на 100 осіб населення. Захворіти – означало мати високу ймовірність стати бідним, оскільки на 10 % більше ставало тих, хто за рівнем статків опинявся нижче рівня бідності, сплативши за госпіталізацію та лікування в стаціонарі [1].

Ключовими проблемами до початку реформи були (станом на 2002 рік): рівень материнської смертності за 1990 - 1997 роки зріс на 45 %; смертність від серцево-судинних захворювань зросла на 35,9 %; загальний рівень смертності з поправкою на вік зріс на 18 %; знизилася тривалість життя; дитяча смертність зросла з 7,6 % у 1980 р. до 20,1 % у 2002 р.; материнська смертність зросла з 36 % до 46,6 % у 2002 р.; 85 % платежів за медичні послуги надходять з власної кишені пацієнтів; надмірна і застаріла інфраструктура

закладів охорони здоров'я: 951 амбулаторія, 114 клінік-стаціонарів, 512 фельдшерсько-акушерських пунктів, з яких лише 5 % мали базове медичне обладнання.

План уряду Грузії, що був представлений у січні 2007 року під назвою «100 нових лікарень» мав ефект потужного вибуху, який суттєво змінив увесь ландшафт закладів охорони здоров'я. Пропозиція повністю приватизувати лікарні була справді шоковою терапією для практично зруйнованої інфраструктури лікарень. Після років нерішучості уряд нарешті повідомив стейкхолдерів про свої серйозні наміри створити якісно інші лікарняні заклади. Тодішній координатор з реформ Каха Бендукідзе говорив: «Ми маємо надмірну й застарілу медичну інфраструктуру, неефективну модель фінансування та неадекватну регуляторну систему. Лікарі, пацієнти, суспільство – усі незадоволені нинішньою ситуацією. Щодо потреб у реформах ми маємо консенсус громадськості. 100 нових лікарень по всій країні, покращений доступ до високоякісних медичних послуг, покращений стан здоров'я населення – це те, що ми очікуємо протягом трьох років після імплементації наших реформ» [1]. К. Бендукідзе запропонував план ґрунтовного переформатування медичних послуг по всій країні. Він стверджував, що передача галузі охорони здоров'я до приватного сектору дозволить збільшити конкуренцію, розширить можливості вибору для пацієнтів, і, відповідно, приведе до надання медичних послуг високої якості [2]. Цей план був інноваційним, оскільки він не просто декларував початок реформ, але й представляв фінансові й технічні деталі його реалізації. Очікувалося надходження 200 млн. доларів США у вигляді інвестицій у медичну нерухомість упродовж перших двох років і до 700 млн. доларів протягом наступних п'яти. Загальна сума інвестицій, необхідних на повноцінне переустаткування усього лікарняного сектору в Грузії, становила 1 мільярд доларів США, що станом на 2007 р. становило майже 10 % ВВП Грузії [1].

Російсько-грузинська війна 2008 року змусила внести суттєві зміни до планів приватизації. Вартість війни як такої і подальший економічний спад призвели до банкрутства багатьох інвесторів. Більшість із них не змогли знайти достатньо фінансових ресурсів на побудову нових лікарень у розореній Грузії. У квітні 2010 р. процес приватизації лікарень і поліклінік було перезапущено. Уряд змінив умови державного медичного страхування. Уся країна, крім столиці, була поділена на 26 округів охорони здоров'я. Страхові компанії були

запрошені взяти участь у тендері на надання програм страхування найбільшій групам населення у відповідних округах. Страхові компанії, які погодилися взяти участь у тендері, зобов'язувалися відремонтувати або збудувати й утримувати лікарні у своїх округах. Станом на кінець 2013 р. було відкрито до 150 нових лікарень і поліклінік різних розмірів, більшість з яких були збудовані на кошти приватних інвесторів з Грузії, Австрії, Канади, Ізраїлю, Чехії та Великої Британії [1].

Успіхи уряду в подоланні корупції та стимулюванні економічного розвитку почали швидко давати позитивні результати. Постійні проблеми з недофінансування системи охорони здоров'я та затримка виплат із державного бюджету, які роками сприймалися у Грузії як даність і частина реальності, скоро стали історією. Починаючи з 2004 року, уряд почав суттєво збільшувати видатки на фінансування охорони здоров'я, хоча порівняно з іншими розвиненими країнами частка видатків на охорону здоров'я, як відсоток від ВВП, була низькою. У 2003 р. видатки з державного бюджету на охорону здоров'я становили лише 0,6 % від ВВП. До 2010 р. ця частка зросла до 1,8 % [3].

Ще одним реформаторським кроком стало введення страхових ваучерів для оплати послуг охорони здоров'я. Функціонування ваучерної системи здійснюється на основі трьох принципів: персоналізація – бенефіціаром може бути як окрема особа, так і група осіб, наприклад, сім'я; свобода вибору – бенефіціар отримує право вибирати постачальника медичних послуг або страхову компанію; недопущення дискримінації – бенефіціар має право на медичні послуги незалежно від віку, раси чи стану здоров'я.

У 2007 році уряд вжив низку заходів щодо приведення санітарно-епідеміологічної системи до світових стандартів XXI століття. Насамперед була ліквідована Державна санітарно-епідеміологічна служба. Згодом відповідальність за контроль стану здоров'я населення була покладена на місцеві органи влади. Цей вид діяльності оплачувався за рахунок державного бюджету. Місцеві органи охорони здоров'я підпорядковуються місцевим органам влади, проте, основні санітарно-гігієнічні види діяльності (інспекції) контролюються центральними органами влади.

У 2009 році уряд вніс зміни в Закон про лікарські засоби, а також переглянув законодавство у сфері регулювання господарської діяльності у фармацевтичній галузі, які були спрямовані на

скасування торговельних бар'єрів, підвищення конкуренції та розширення можливостей імпорту [4]. Починаючи з 2011 року, Грузинський парламент заборонив лікарям виписувати ліки на готових бланках та рекомендувати конкретні продукти фармацевтичних компаній пацієнтам. За перше порушення норм закону на лікаря накладався штраф у розмірі 571 дол. США, за повторне – подвоєння суми стягнення. У квітні 2010 року нові переваги продажу медикаментів для амбулаторних хворих додали до обов'язкового медичного страхування бідних. Учасникам програми дозволили купувати затверджені основні ліки з 50 % доплатою з боку Міністерства охорони здоров'я та річним лімітом у 50 ларі. У 2012 році річний ліміт зріс до 200 ларі для програми державного страхування пенсіонерів [1].

Отже, реформа охорони здоров'я сприяла значному поліпшенню добробуту населення Грузії і знизила витрати громадян на ліки до одного з найнижчих показників у Європі. У 2011 році за даними ВООЗ, тривалість життя грузинського населення випередила рівень країн СНД і наблизилася до європейського показника. Грузинська система охорони здоров'я є прикладом того, що недосяжних цілей не буває. Успіх реформи пов'язаний з переглядом принципів бюджетування і розподілу коштів. При цьому ключовим аспектом стала відмова від так званої безкоштовної медицини, і перехід до системи оплати послуг охорони здоров'я. Приватизація госпітального сегменту, зниження податкового навантаження і розвиток приватного медичного страхування дозволили досягти ряду стратегічних перемог: реанімувати установи охорони здоров'я, підвищити якість надання медичної допомоги. За рахунок перерозподілу державних коштів вдалося забезпечити рівний доступ до послуг охорони здоров'я всього населення незалежно від рівня доходів і соціального становища. Проте слід зазначити, що грузинська модель реформи не є досконалою і потребує подальшого вдосконалення.

1. Бендукідзе К., Редер Ф, Танер М, Урушадзе А. Реформи охорони здоров'я в Республіці Грузія: від радянської руїни до охорони здоров'я на ринковій основі. 2014. К.: ТОВ «НВП «Інтерсервіс». 2014. С. 52.
2. «One hundred new hospitals» for georgia: how long will they last?. URL: <https://www.transparency.ge/sites/default/files/One%20Hundred%20New%20Hospitals%20for%20Georgia.pdf>. (дата звернення 15.10.2020).

3. Борьба с коррупцией в сфере государственных услуг. Хроника реформ в Грузии. URL: <http://documents1.worldbank.org/curated/pt/330531468274499014/pdf/664490PUB0RUSS0Georgia0Book0Russian.pdf>. (дата звернення 14.05. 2020).
4. Реформа здравоохранения Грузии: надежда на медицинское чудо Украины. URL: <http://dopomoga1.com/ru/news/article/7940-reforma-zdravoohranenija-gruzii-nadegda-na-meditsinskoe-chudo-ukraini>. (дата звернення 14.09. 2020).

Ольвія Павлей,

студентка 3 курсу спеціальності «Політологія»
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ВПЛИВ ТРАНСФОРМАЦІЙ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА НА ГУМАНІТАРНУ СФЕРУ, ЕКОНОМІКУ ТА ПОЛІТИКУ

Кінець ХХ та початок ХХІ століть ознаменувався бурхливими процесами інформаційно-комунікаційної революції в її глобальних масштабах. Без жодних сумнівів можна сказати, що відповідні зміни докорінно оновлюють майже кожен сферу суспільного життя, включаючи політичну сторону (держава, влада, політичні змагання), економічну (система виробництва та фінансових відносин), культуру, освіту тощо. Величезний приріст інформації та технологій для її обробки змінює також домінуючу міжособистісних відносин: чималих трансформацій зазнає і людська свідомість та спілкування, адже використання нових джерел комунікації, вихід на перший план «інформації» та шляхів взаємодії з нею призводить до переосмислення шаблонів минулого, які більше не діють. Таким чином, структурні зрушення відбуваються як у системі виробництва, так і в соціокультурній сфері, включаючи форми людської життєдіяльності.

Сумарно всі трансформації прямо вказують на розцвіт науково-технологічної революції – й переходу до постіндустріального, «інформаційного» суспільства як її наслідку. Оскільки поняття «інформаційного суспільства» виникло лише в кінці минулого століття, то важко казати про наявність до глибинного осмислення цієї теорії на даний момент. Проте концепція майже одразу набула уваги чималої кількості вчених та мислителів, що почали шукати їх підтвердження, розробляти власні підходи чи вдаватись до критики.

Процес становлення нової соціальної теорії можна досить умовно поділити на два етапи – концепція постіндустріалізму і саме інформаціоналізму [7]. Концепція постіндустріального суспільства як загально соціологічна та філософська теорія була досить глибоко розроблена закордонними дослідниками, серед яких: Д. Белл, Е. Тоффлер, Дж. Гелбрейт, Д. Рісмен, М. Кастельс. Уже з кінця 1960-тих років у всьому світі з'явився погляд на наявні соціо-економічні перетворення як на провісників нового етапу суспільного прогресу;

ці перетворення одержали назву переходу від індустріального до «постіндустріального», або ж «інформаційного» суспільства.

Сьогодні поняття «інформаційне суспільство» виступає переважно гуманітарною категорією, завдяки якій інтерпретується суспільна трансформація, зміна характеру інформаційних потоків, соціокультурних та політичних ідентичностей [8]. Економічне тлумачення інформаційного суспільства більш конкретне: це стан розвитку суспільних і, перш за все, виробничих відносин, при якому основна частина продукту створюється не за рахунок матеріального виробництва, а на основі створення та продажу наукомістких технологій, інформаційних продуктів, тобто результатів інтелектуальної праці громадян.

Ціла плеяда мислителів, що вже були згадані вище, розробляли свої погляди на прийдешні зміни, аналізували та систематизували їх задля того, щоб отримати власне бачення трансформацій, що вже в процесі практичного втілення в більшості куточків планети. Навіть без глибокого занурення в основи економіки та суспільства зрозуміло, що потенціал інформаційних та технологічних змін величезний, адже вже зараз можна спостерігати значні зміни ринку праці, темпів науково-технічного прогресу, перспектив людства. Д. Белл переконаний, що постіндустріальне суспільство організується навколо знання і його нової ролі як направляючої сили соціальних змін [1]. Учений виділяє такі основні компоненти терміну:

- в економічній сфері: перехід від товаро-виробничої до обслуговуючої економіки;
- в соціальній сфері: новий поділ населення за родом занять, перевага професійно-технічного класу;
- в культурній сфері: провідна суспільна роль переходить до теоретичного знання як джерела нововведень і політичних формулювань;
- у сфері перспектив: контроль технології і технологічної оцінки, створення нової «інтелектуальної технології».

Уже тоді, у 60-тих роках минулого століття, Д. Белл прогнозував, що сфера технологій буде розвиватись настільки бурхливо, поки не проникне в абсолютно всі інші сфери суспільного життя й буття загалом. Комп'ютерна галузь досі майже не підлягає державному регулюванню і розвивається в умовах вільного ринку. Для вченого також гостро постає питання використання інтелектуальних технологій у різних сферах суспільства та особливо в управлінні ним,

тобто використання надбань інформаційної революції в сфері керівництва соціумом – політиці [1].

З часом мають бути змінені самі механізми здійснення влади: численні функції її як інтегратора соціальної системи зміщуються у бік прогнозування, відбору і закріплення найефективніших моделей реалізації політичних підходів. Замість віджилої функції суворого нагляду, перспективна державна стратегія має бути спрямована на прогнозування, розробку та закріплення інноваційних форм трудової, технологічної, побутової та духовної взаємодії людини і природного середовища. На практиці це означає перехід до м'яких політичних технологій, що, у свою чергу, припускає утвердження принципів гармонії свободи і політики, спільної еволюції природного і соціально-політичного. Управління може здійснюватися не через реальну зміну ситуації, а через формування ідей, що опановують масою і стають ідеологічною силою.

До головних ознак держави епохи інформаційного суспільства слід зарахувати:

- 1) формування єдиного інформаційно-комунікативного простору держави як частини світового інформаційного простору;
- 2) становлення і в подальшому домінування в економіці нових технологічних укладів, що базуються на масовому використанні перспективних інформаційних технологій;
- 3) створення і розвиток ринку інформації і знань як фактора виробництва та їх доповнення до ринку природних ресурсів, праці і капіталу;
- 4) зростання ролі інформаційної інфраструктури в системі соціальної взаємодії та задоволення потреб суспільства в інформаційних продуктах та послугах;
- 5) підвищення ролі освіти, науково-технічного та культурного розвитку особистості [4].

Не варто оминати увагою одну з важливих граней сучасного міжнародного простору, з одного боку, й глобального політичного життя – з іншого, звернувши увагу на зміни, що відбуваються в межах геополітики, через прихід інформаційного суспільства. В епоху інформаційної революції, коли руйнуються практично всі традиційні правила гри «класичної» геополітики, усе важче стає характеризувати сучасний світовий простір лише як «міждержавний». Наслідком стають нові форми державних та наддержавних загроз: становлення модерних технологій,

геополітичні перетворення та процеси глобалізації, криза національних держав і можливості прихованого впливу на підсвідомість окремо взятого індивідуума і масштабного маніпулювання суспільною свідомістю актуалізують з'ясування ролі засобів масової комунікації в сучасному суспільстві, визнання нової форми протистояння і протидій – так званих інформаційних війн, технологічно-психологічних впливів тощо [6].

Загальною проблемою у сфері гарантування інформаційної безпеки сьогодні виступає адекватне реагування політичного керівництва держав на появу нових викликів і загроз інформаційного характеру. Добре відомо, що в процесі подальшої глобалізації і домінуванні інформаційної складової в структурі сучасної цивілізації ускладнюватиметься зміст інформаційних війн [6]. Цілком природно, що ця обставина викликатиме помітні зміни у підходах щодо згарантування інформаційної безпеки держави.

До яких інституційних й нормативних кроків привели описані вище зміни? З'явилися нові доктрини, концепції та стратегії розвитку майже у всіх країнах міжнародної арени, а серед західного світу можна вже навіть й аналізувати зроблені кроки, успіхи, досягнення. Країни спільно піклуються про майбутнє людства й прискорення приходу інформаційного суспільства, готуючи економічні, соціальні чи технологічні реформи, а подекуди розробляючи навіть цілі інтегративні концепції, що стануть у нагоді для забезпечення науково-інформаційної революції. До таких можна зарахувати концепцію сталого розвитку, «зеленої економіки», «диджиталізації», «інноваційного розвитку» тощо [11]. Кожна з цих стратегій заслуговує глибокого повноцінного дослідження.

Прорив в інформаційне суспільство відбувається в умовах прискореної автоматизації, роботизації і комп'ютеризації, що призводить до корінних змін соціально-економічних структур і переходу працівників в інформаційну галузь діяльності й в сферу послуг. Усе це потребує ресурсів та реформ економічної системи державних утворень.

Якщо звертатись до конкретних моментів економічної системи, що потребують уваги, то пріоритетами фінансування у рамках реалізації переходу до інформаційного суспільства є:

- загальний економічний напрямок: фінансування (повне або часткове) інвестиційних проектів, що відповідають стратегічним орієнтирам економічного розвитку; фінансування інноваційних

розробок, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності регіонів на внутрішньому та зовнішньому ринках;

- соціальний напрямок: спрямуванням на збільшення робочих місць у сфері послуг та обробки інформації, модернізацію умов праці, підвищення рівня освіти, розширення соціальної інфраструктури тощо.

Цікавим є поява соціального напрямку серед сфер фінансування трансформацій до інформаційного суспільства, до того ж, на одному рівні з іншими, більш яскравими сферами вияву – інформатизацією, альтернативністю, інноваційністю тощо. Не лише дослідники, але й провідні країни світу визнали, що на сьогодні розвиток людського потенціалу є основним ресурсом успішного економічного зростання і конкурентоспроможності в довгостроковій перспективі. Уся справа в тім, що саме людський потенціал постає чи не головним фактором виробництва товарів і послуг у контексті переходу до інформаційного суспільства і економіки, заснованої на знаннях. Ще наприкінці ХХ століття науковці Махбуб уль Хак і Амартія Сен розробили концепцію людського розвитку ПРООН, основним принципом якої є твердження, що основним багатством є люди, людські ресурси, людський капітал [2].

Так світова спільнота наприкінці ХХ століття визначила серед головних пріоритетів суспільного розвитку забезпечення розвитку людського потенціалу як основної мети (щорічні доповіді ПРООН починаючи з 1990 року). Програма розвитку ООН виходить із того, що в сучасних умовах суспільний прогрес і багатство країни можуть забезпечувати лише працездатні, здорові та активні громадяни, тому метою суспільного розвитку є створення сприятливих умов для довготривалого, здорового, наповненого творчістю життя людини.

До прикладу, Німеччина, Франція, Швеція та Японія вже основою державної політики вважають максимальну соціальну орієнтацію економічного розвитку [7]. У багатьох країнах Заходу вже з кінця 30-тих років минулого століття приймали законодавчі акти, що визначали межу, нижче за яку падіння життєвого рівня населення вважалося недопустимим.

Варто також усвідомлювати, що зміни, які принесе з собою інформаційне суспільство, насамперед будуть знаходити відображення у свідомості людства, й уже звідти проектуватись на довкілля – тому аналіз сучасних трансформацій неможливий у відриві від людського фактору. Для використання інформації як

пріоритетного ресурсу розвитку суспільства необхідне підвищення інтелектуального рівня, перш за все, окремої людини. Адже вона може стати ресурсом тільки для того, хто досягнув певного рівня інтелектуального розвитку, хто зможе використовувати інформацію саме як ресурс, інакше інформація стає просто інформаційним шумом [3]. Тому інтелектуалізація суспільства пов'язана, перш за все, з розвитком освіти, підвищенням якості підготовки фахівців, досягненням високого рівня інформаційної культури тощо. Розвиток процесу інформатизації суспільства і подальше становлення інформаційного суспільства приводить до необхідності постійно вчитися, підвищувати кваліфікацію, а іноді й перекваліфіковуватися. Таким чином, процес освіти стає безперервним протягом усього життя людини. У зв'язку з цим особливої важливості набуває віртуалізація освіти, яка виявляється в створенні систем дистанційного навчання, систем відкритої освіти, що дають можливість формувати індивідуальні програми для навчання.

Передбачається, що для вирішення проблем інформаційного суспільства, повинні бути сформовані: 1) національні технологічні платформи онлайн-освіти і онлайн-медицини; 2) єдина інфраструктура електронного уряду; 3) національна електронна бібліотека [2]. При цьому планується сформувати в громадян уявлення про переваги отримання інформації, отримання послуг з використанням Інтернету, що включають: 1) фінансові послуги; 2) онлайн-освіту; 3) послуги онлайн-медицини, електронних бібліотек; 4) державні та муніципальні послуги; 5) створення інфраструктури інтернет-торгівлі; 6) створення нових механізмів партнерства, що гарантують конфіденційність інформації та особисту безпеку користувачів.

Підсумовуючи результати нашого дослідження, ми можемо з впевненістю стверджувати, що нам вдалось поверхнево розглянути докорінні зміни, які відбуваються на основі росту ролі інформації в сучасному світі, включаючи навіть ті моменти, які торкались переважно індивідуальних переосмислень шаблонів минулих століть, поширених цінностей, загальноприйнятих норм життя в суспільстві. Нині можна впевнено сказати, що теорія нового суспільства розвивається як відповідь на запити, перш за все, високотехнологічного способу життя, у якому внаслідок упровадження персональних комп'ютерів у всі сфери суспільства суттєво змінилися стандарти роботи, навчання в системі вищої

освіти, споживання товарів і послуг, обігу інформації тощо. Звісно, такі суттєві зміни в усталених порядках свідчать про те, що і інформаційне суспільство буде розглядатись як якісно новий етап розвитку людства. Отже, перехід до інформаційного суспільства – це глобальний процес, у якому кожна країна повинна скоординуватися з усім світовим співтовариством у напрямку реалізації цілей і принципів нової цивілізаційної моделі. У майбутньому успішне вирішення завдання сталого розвитку буде залежати від нових підходів, що приведуть до зміни звичної практики на всіх рівнях як загального, так і особистісного рівня життя суспільства. Тому не залишається сумнівів, що ця теоретична концепція може стати практичною, тобто реальною моделлю глобального розвитку вже сьогодні.

1. Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства: переклад з англ. В. Ляха. Київ, 1966. 384 с.
2. Гриценко В. Суспільство в інформаційну епоху: реалії і перспективи розвитку. *Вісник НАН України*. 2005. № 6. С. 28–34.
3. Дзьобань О. П. Філософія інформаційних комунікацій: монографія. Харків, 2012. 224 с.
4. Кастельс М. Інформаційна епоха: економіка, суспільство і культура: перекл. з англ. О. І. Шкаратана. Київ, 2012. 608 с.
5. Кириченко М. О. Методологічні засади вирішення проблем сталого розвитку інформаційного суспільства як головного інструменту технологічного прориву. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2017. № 70. С. 35–45.
6. Лаврук Т. П. Геополітика в умовах інформаційного суспільства: проблема тексту і контексту. *Політологічний вісник*. 2013. № 69. С. 264–273.
7. Лисенко М. В. Інформаційне суспільство як теорія і практика сучасності [Електронний ресурс]: стаття / Національний технологічний університет України «Київський політехнічний інститут». Електрон. текст. дані. Київ, 2007.
8. Остапенко М. Інформаційне суспільство: епоха політики образів. *Наукові записки*. 2012. № 1 (57). С. 320–330.
9. Петрухно Ю. Є. Інформаційне суспільство: поняття, основні складові, характеристика. *Вісник Одеського національного університету*. 2014. № 1. С. 127–133.
10. Пожуєв В. І. Глобальне інформаційне суспільство як новий соціальний та економічний феномен ХХІ століття. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2013. № 52. С. 5–14.

11. Сіленко А. Інформаційні технології – новий імпульс для пошуку парадигми майбутнього суспільства. *Політичний менеджмент*. 2007. № 3. С. 96–111.
12. Яковлев Д. В. Трансформації політичної влади в інформаційну добу. *Вісник Одеського національного університету*. 2007. № 6. С. 364–371.

Валентин Буркало,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

СВІТОГЛЯДНИЙ ВИМІР НАСТАНОВИ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ НА СЛУЖІННЯ

Державна служба власне є інститутом суспільного служіння. Місія державної служби є сутнісним ядром етики державного службовця [4, с. 16]. Без ідеї і практики служіння будь-яка модель державної служби є хиткою й нестабільною. Українці критичні щодо ефективності державної служби. Контрастуючи з пострадянськими сусідами, спроби чинних президентів України повторно переобратись були, окрім Л. Кучми, невдалими для Л. Кравчука, В. Ющенка, П. Порошенка, а В. Янукович дочасно полишив посаду і переховується від кримінального покарання. Зазнавали змін і орієнтовані на своїх очільників політичні сили, у центрі та регіонах, відображаючись на якості держслужби в трансформаційному суспільстві та етичних засадах державних службовців.

Дотримання етичних цінностей, норм, приписів у кризовому аномічному соціумі є складним завданням як для громадян, так і чиновників, вимушених перебувати в стані постійного напруженого етичного вибору. У таких умовах настанова на служіння радше наражається на неприйняття, ворожість. У кривих світоглядно-етичних дзеркалах тих, хто владу держави сприймає і використовує як соціальний капітал, настанова на служіння є загрозою, «ненормальністю», недолугістю, якою втім можна маніпулювати. Панування олігархів в олігархічній моделі за Л. Кучми й понині деформує етос чиновників, перешкоджаючи через свою інтелектуальну, політичну, законодавчу, судову та адміністративну обслугу утвердженню дієвої етичної інфраструктури в Україні.

Етично чутлива та раціональна бюрократія в новій моделі держслужби з поєднанням ідеї служіння та ідеї обслуговування суспільства потребує зусиль громадянського суспільства, влади та бізнесу [4] й, насамперед, спільнот філософів, етиків, психологів, освітян, науковців, журналістів та духовенства, яке все ще транслює ортодоксальну візію, місію, цінності Христа.

Перемога на президентських виборах В. Зеленського і згодом партії «Слуги народу» – третя, після двох Майданів, радикальна

мирна спроба українців позбутися бідності, корупції, кричущої нерівності, депопуляції, війни і окупації. Символічною є назва партії-переможниці. Слово «слуга» є похідним від поняття «служіння». Воно призначене транслювати в масову свідомість потребу концентрації уваги на те, заради чого громадяни, у їх найвищій якості самоусвідомлення, відчувають поклик йти в політику – служити своїм співгромадянам. У цій найвищій якості самоусвідомлення громадянин/ка перетворюється в політика/иню-депутата/ку, урядовця/ицю, службовця/ицю.

Поява такої назви є неусвідомленим процесом виринання із колективного несвідомого нації на поверхню свідомого, щоб колективне свідоме (колективний розум у формі його соціального інтелекту) осягнуло онтологічну матричну важливість феномену служіння для екзистенції будь-яких спільнот за доби глобалізації. Поняття «слуга народу» в назві партії є доволі рідкісним не тільки в українському політикумі. В Україні цей неусвідомлюваний процес пройшов тривалу еволюцію. Із чималої кількості лексем у назвах сотень українських партій саме «слуга» найбільш кількісно представлене в парламенті за роки незалежності (254 депутати «Слуги народу» (2019 р.), 239 комуністів (1990 р.), 186 – ПР (2006 р.), 156 – БЮТ (2007 р.), 132 – БПП «Солідарність» (2014 р.), 125 – НРУ (1990 р.), 121 – ЗаЄдУ (2002 р.), 112 – Блок «Наша Україна» (2002 р.). Лексеми і меми «комунізм» (відображені в назві КПУ), «Народний рух України» (НРУ), «Наша Україна», «Єдина Україна» (За Єдину Україну), «регіони» (партія регіонів), «батьківщина» (ВО «Батьківщина»), «слуга народу» в світоглядному відношенні відображають стани масової політичної свідомості в Україні. Однак лексеми/меми не щось окремішне, а репрезентанти політичних акторів, їх тогочасного стану свідомості, який збуджував і корелював з інформаційно-енергетичними полями масової та індивідуальної свідомості. Ба більше, вони є похідними від акторів, а не навпаки. Проте використання відповідної лексики політиками підсилювало їх привабливість для виборців.

Смислові інформаційно-енергетичні конотації лексем і мемів збурюють пам'ять й уяву у свідомості та світогляді, резонують або дисонують з мережею наших переконань. Меми постають живими конструктами упереджень, які «набувають людей», «цілком можуть мати власні інтереси», «хочуть відтворити, корисні вони для нас, чи ні; їм байдуже», як потрапляти всередину господаря – «за допомогою

свідомого мислення» або просто несвідомо відповідаючи «вродженим психологічним схильностям» [17]. Тут є ризики, коли упередження лексем/мемів резонують із вже наявними упередженими переконаннями у світоглядному полі свідомості суб'єкта. Убезпечення від такого ризику мему «слуга народу» може слугувати християнське: «Хто найбільший між вами, нехай буде, як менший, а начальник як службовець» [Лк 22:26].

Сам стан свідомості служіння і є тим станом, який трансформує свідомість громадянську в свідомість представницьку в якості депутата/ки, чи свідомість службовця/иці. Служіння постає трансформаційною інстанцією щодо свідомості, своєрідним кристалом, що своєю досконалою внутрішньою ґраткою диференціює та інтегрує роз'єднані індивідуальні інтереси в синергію зважених солідарних суспільних рішень, дій, послуг. В якості «зміненого стану свідомості» служіння в поляризованому соціумі не є природним. Зусиллями і індивіда, і соціуму такий стан самоусвідомлення чиновниками набувається. Закиди, що Україна не самодостатня, це кпини і на адресу державної служби як інституції, її очільників та носіїв. Суть таких звинувачень зводиться до: а) відсутності тих, хто може ефективно нести ношу служіння своєму народу; б) або неспроможності українців їх віднайти та обрати, наділивши відповідними повноваженнями; в) або нездатність громадян взаємодіяти і реалізовувати рішення влади. Та це поверхневе розуміння служіння, бо передбачає патріархальне відношення «дорослих слуг» щодо незрілих і несамодостатніх громадян.

Світоглядні настанови еволюціонують разом з еволюцією світоглядів. Однак це не ригідний зв'язок між світоглядом і настановою. Світогляд за доби глобалізації чи політичного транзиту може змінюватись (комуністичний на ліберальний, матеріалістичний на християнсько-демократичний), а настанова служити залишатись. Політичні світоглядні цінності можуть підпорядковувати собі настанову служіння. Тоді посилюється: а) як ризик етичних девіацій за домінування вартостей ринку, свободи самовираження, успіху, власності; б) так і ймовірність настанови на служіння за зростання ваги цінностей нації, християнської любові, цінності життя, братерства. Водночас вартість і настанова служити може бути як яскраво виражена [12, с. 230], так і бути відсутньою в структурі самосвідомості за будь-якого світогляду.

Настанова на служіння еволюціонувала з розширенням свідомості та еволюцією світоглядів, і не тільки при переході від релігійного до секуляризованого світогляду. Науковий класичний та некласичний світогляд поступово змінює постнекласична наука з її методологічною настановою на цілісність й неподільність світу (реляційний холізм), подолання чіткого розмежування на об'єкт та суб'єкт при багатоваріантності описів та пояснень, перегляду «уявлень про об'єктивну наукову істину... часів лінійної науки ... з однозначністю передбачення» [13]. Однак ця світоглядна зміна ще не усталена як в масовій, так і конвенційній свідомості науковців, породжуючи кризові явища в колективному і груповому свідомому – світогляді соціуму й бюрократії.

Спіралеподібна еволюція світоглядів у формі політичних ідеологій (класичні, некласичні, постмодерні) від лібералізму до комунітаризму з проміжними між ними консерватизмом, комунізмом, соціал-демократією, анархізмом, націоналізмом, фашизмом, релігійним фундаменталізмом, екологізмом, фемінізмом, ідеологією ненасильства та любові знов повернула до своїх витоків, але на новому еволюційному витку. Ліберальні «свобода, рівність, братерство» в комунітаризмі переплавлені і піднесені до братерства як гармонійного синтезу цінностей всіх попередніх ідеологій. Настанова на служіння вже відблискує не як служіння абстрактній свободі, зрівняльній рівності, традиції, нації чи расі, далекому десь там Богу, збереженню життя природи, гендерній рівновазі, любові як подоланню насильства, а як служіння кожному, кого чи що сприймаєш як брата. Настанова на служіння стає обумовленою внутрішньою свободою як звільнення себе від диктату власного еґо, з його статусними, владними, власницькими, національними, расовими, релігійним, гендерними залежностями, межами [1, с. 420] ілюзіями, іграми, драмами [7; 14, с. 59] і набуття світовідчуття та світорозумінням цілісності єдності Життя. Така настанова дозволяє: а) долати песимістичну тенденцію постмодерної людини, розгубленої в ситуації посилення антроподеструктивної настанови технократизації наукового світогляду, консюмеризму, сцієнтизму, «постправди», хаосу інформаційних посилів, знецінення гуманістичних вартостей, втратою людиною як своєї суб'єктності, так і здатності бути активним творцем власного світогляду; б) й посилювати оптимістичну життєстверджуючу тенденцію органічної єдності міфологічних, релігійних, наукових, філософських

світоглядних систем як стадій, рівнів й форм становлення і усвідомленого в їх синтезі функціонування Світогляду (Філософії) Науки Єдиного Життя. «Чіткий поділ власного Світогляду на науковий, філософський та релігійний зіграв злий жарт з людиною-людством, призвівши до сліпоти, глухоти, немочі його як ізгоя, поза дійсною філософською системою, без релігійної підтримки та наукового пояснення» [10, с. 46]. І науковці це вже усвідомлюють [15, с. 270].

Світогляд, згідно з Наукою Єдиного Життя – це власна цільова настанова даного індивідуально Єдиного Буття [10, с. 33]. Чим глибший шар та рівень світогляду як інтегративної цілісності, тим ширша глибина охоплення ним Буття цілого через все тонше злиття з ним. У класичному розумінні світогляду осягнення буття: а) проростає із світовідчуття і світоспоглядання емоційно-психологічного рівня зовнішньої свідомості з фіксацією окремих, зовнішніх проявів буття, світу явищ, а не сутностей («яв» у слав'янській міфології); б) доростає до світосприйняття і світоуявлення, з формуванням цілісної картини світу через осягнення взаємозв'язку процесів і явищ, фіксації їх тотожностей і відмінностей, де досвід і почуття переважають розум; в) і, нарешті, сягає рівня світорозуміння через оперування поняттями з проникненням в сутність та закономірності явищ і процесів завдяки абстрактному мисленню. Однак сам розум має свої рівні (ієрархію), що кореспондують із зазначеними рівнями осягнення буття: а) тілесний («плотський» розум у християнстві); б) емоційний (почуваючий); в) інтелект як вищий вираз ментального розуму, з його аналітичністю, логіцизмом; г) етичний розум, що розмежовує на відносно добро і зло, на «розуміння основ життя» [5, с. 79]; д) та духовний розум, який «живиться внутрішнім словом серця», мудрістю «внутрішньої людини» (Г. Сковорода) [5, с. 293], коли найвищий рівень розвитку інтелекту є початковою стадією розвитку серця, Розум Логоса в людині (Христорозум в інтерпретації Живого Етики, теософії та новітніх духовних вчень), жива істота-в-собі у Платона [6, с. 246], автодзоон у Плотіна [6, с. 246], розум Христа як символ архетипу самості у К. Юнга [16, с. 61], розум витязя, що перемагає вогняного багатоголового змія (его людини) в символізмі казки. Це «розуміння людини як вертикальної істоти, зверненої до Універсуму» [5, с. 284]. Маємо цілісність мережі життя (антахкарани в індуїзмі): масштаб Любові свідомості – Ієрархія Розуму – якість

Закономірного Світогляду – типи етосу (добročинностей) + раціональності – моральний вибір (біфуркація) – «висота» Інформаційно Енергетичного Поля Єдиного Буття (єдність Духу і Матерії = Єдність і Індивідуальність Єдиного Життя та Любов між ними) – якість служіння – доля – прояснення свідомості.

Навіть Л. Кучмі, у період його особистої світоглядної переорієнтації із квазікомуністичного на квазіліберальний світогляд, інтуїція чи то інтелекту, чи етичного розуму підказала відмовитись від настирливих намагань олігархічного оточення «конституційно обраться» на третій термін президентства, уберігшись від долі О. Лукашенка та В. Путіна, коли служіння чиновника інверсійно інволюціонує у свою тоталітарну полярну крайність. Рішення Конституційного Суду щодо можливості обрання Л. Кучми на третій термін [11] унаочнює взірець «постправди» імітаційного служіння народу як приховування дійсного прислужування олігархічним кланам суддями. «Дійсно, який Світогляд, така і канва життя, доля даної Індивідуальності Єдиного Буття» [10, с. 30].

Звідси «гігієна власного духовного життя обов'язкова для людини. Необхідно чітко розуміти, на яку Єдність єдиного Буття спрямована вся її істота» [10, с. 45]. «Спрямованість людських Устремлінь «на Бога чи на Диявола» виявляється в результаті людських діянь, і критерій один – Можливість дійсного, якісного розвитку Єдиного Життя» [10, с. 33]. Позбавлятися від вад власного образу Буття Єдиного можливо, тільки змінюючи Світогляд (власну цільову настанову) даного індивідуально Єдиного Буття [10, с. 33; 9, с. 54-55].

У Світогляді постнекласичності стверджується, що «настав час людині – людству застосувати системний підхід до розуміння Єдиного Життя, не виокремлюючи себе і винятково свої інтереси із Неї, але шляхом Вибору Буття Єдиного як основи, визначальної мотивації власного Буття, цілковито відповідально перед Єдиним проявляючи себе (все, що з самовизначенням цього, свого Я може бути пов'язано) Єдиним Життям» [10, с. 37-38]. Самоусвідомлення Єдиного Закономірного Життя [2, с. 14]: а) є «налаштування душі людини-народу-людства на Інформаційно Енергетичне Благо Єдиного Буття»; б) «щомиті виявляє Єдиним Життям саму власну Суть будь-якої якості творчого Буття Єдиного»; в) дозволяє виявляти те, що «стає Законом Розвитку – самовизначуваною основою будь-

якої якості, будь-якого духу Єдиного Закономірного Буття» [10, с. 38].

Світоглядне самовідчуття Закономірної Єдності Єдиного Життя «може відчувати в собі кожний, у міру власної чистоти душевної». Його «нав'язати, виховати ...неможливо. Однак воно саме по собі обов'язково є [проявляється, являє себе – прим. Б. В.] в процесі Закономірного відношення до Плану Буття Єдиного» [10, с. 38-39]. Таке світовідчуття «може (і повинно), постійно самооновлюючись, ніколи не покидати свідомість». «І одне тільки Знання про це», тобто Знання про можливість і належність наявності в свідомості світоглядного світовідчуття Закономірної Єдності Єдиного Життя, що самооновлюється і не покидає свідомість, «добровільно допущене в самоусвідомлення власного Буття, здатне виявити це Закономірне для ВСЬОГО ЖИВОГО світовідчуття в серці людини-народу-людства» [10, с. 39].

Любовне Служіння Життю Єдиного в якості власного, щомиті є механізмом творчого виконання в даній сфері, точці, Єдиного Життя всіх Закономірних Планів Єдиного Буття. Без беззавітної самовіддачі себе Плану Буття Єдиного як своєму власному, беззбійного, Енергоутворюючого, цілком Закономірно Благополучного власного прояву Єдиним Життям даної, будь-якого роду індивідуальності Єдиного Буття Бути насправді не може [10, с. 40]. «Настанова «все отримати від Життя», попри якість власного Буття (в Плані Буття Єдиного), – вкрай порочна для людини, народу, людства, що веде до нагромадження спотворень. У цьому криється корінь всіх лих людини-людства, і без серйозного – сутнісного – Світоглядного підходу з точки зору Єдиного Життя хоч якось оздоровити людину-людство і все, що якимось чином [образом – прим. Б. В.] Буття з ним пов'язане, не Надається можливості. І навпаки, якщо біля Керма є дійсний носій Життя Єдиного, то злякисні накопичення ... буквально тануть, самозникаючи, попри будь-які спроби власного особистісного спротиву, наче за помахом чарівної палички» [10, с. 42-43].

То ж стверджується, що не може бути «дійсно креативного підходу до будь-якої проблеми за стельового, особистісного», – тобто егоїстичного, – «підходу до Єдиного Життя». А суто егоїстичні спроби «поставити собі на службу дійсних носіїв Єдиного Життя лиш тільки поглиблює провалля падіння ... всієї даної злякисної сфери життя ... з повною її ізоляцією від ... Благополучного Плану Буття

Єдиного» [10, с. 43]. «Чим менше в системі даного самоусвідомлення Єдиного Життя буде лазівок» для особистісних маніпулятивних надбудов, «тим менше буде кривавих режимів і не менш кривавих їх скинень» [10, с. 44]. Без Закономірного, цільного Світогляду Єдиного Життя діяння людей і створене ними буде спотворюватись [10, с. 56].

Служіння Єдиному Життю є Закономірним Вищим Устремлінням людини. Відчуття власного, дійсного такого Служіння, відповідного для даної людини рівня інтерпретації, обов'язкове для її щастя. Маніпулятивне використання такого Устремління на Служіння забезпечувало ефективність ідеологій [10, с. 53]. «До свого істинного, цільного усвідомлення своєї добровільної, Люблячої самовіддачі Єдиному Життю в будь-якому можливому образі власного індивідуального Буття Єдиного ... свідомість буде інфантильною...» [10, с. 57]. Земля є Учнівським полігоном Єдиного Життя і «люди, людство повинні терміново (!) вийти на власне непідробне, дійсно Закономірне Служіння – доброякісний Творчий Розвиток – Єдиному Життю» [10, с. 58].

Власне «Істинне Служіння Єдиному Життю – відповідна Єдиному якість Індивідуально Єдиного Буття, і це відповідний якісний розвиток Єдиного Життя, це – відповідні параметри Єдиного Інформаційно Енергетичного Поля, а отже, якісно відповідні Єдиному форми *життя* (Закономірні, в Плані Буття Єдиного, зміни причин і наслідків)» [10, с. 62]. Настанови забирати і служити – несумісні і є Вибором [9, с. 114; 8, с. 14-15]. «Все, від малого до Великого, підпорядковано дійсному Служінню Єдиному Життю, за власним володінням сві-домістю [со-знанием – в оригіналі, латиною «*con-scientia*» («спів-знання») – прим. Б. В.] (відповідною Єдиному творчою якістю) Єдиного Закономірного Буття (власних системних проявів Єдиним Життям)». «Уся наука людства повинна виходити з цих системних, свідомих положень Єдиного Закономірного Буття... Будь-яке формальне, феноменальне дослідження, без врахування Єдиного універсального системного самосвідомого процесу Єдиного Життя, є по суті своїй лженауковим і призводить до важких виняткових наслідків Єдиного Поля Буття» [10, с. 62].

Отже, певний світогляд націлює на відповідні життєві цілі. І це націлювання є безпосередньою готовністю до дії, тобто настановою. Це акт волі свідомості. Широта свідомості (онтологічна мудрість досвіду буття) спрямовує волю, а любов її огранює. Світогляд Єдиного Життя націлює на служіння Єдиному Життю. Набуття цього

світогляду всіма соціальними спільнотами, соціумом є запорукою утвердження настанови на служіння як норми функціонування духовно, етично, ментально, психічно та фізично здорового суспільства людей, що торують собі шлях до вершин Благого Життя (суспільства святих, «цивілізації святості» з висуванням «людських якостей як головної ланки...світового процесу, котра визначає усі підсистеми суспільства» [5, с. 289]) у Безмежності Його інформаційно-енергетичних виявів. Служіння – аж ніяк не забава, акторська гра, імітація чи маніпуляція. Та вимагати настанови на служіння в її когнітивній, емотивній і конативній складових тільки від службовців при її ігноруванні більшістю є недалекоглядно, а потурати нехтуванню ними настанови на служіння своєму народу як прояву Єдиного – прирікати спільноту (українців зокрема) на зникнення із Плану Єдиного в Його Закономірному Єдиному Житті і невиконання своєї планетарно-космічної еволюційної місії комунікативною спільнотою (як Єдиним Духом Народом) у своєму індивідуально Єдиному Бутті. Настанова службовців на свідоме служіння своєму народу, а відтак Єдиному, попри ментально-психологічну та етико-світоглядну незрілість еліти, є мірою їх жертвності, прояснення свідомості, набуття етосу святості і еволюційного духовного поступу за межі дуальності в «царство Свободи чистих Духом» «СпівТворців Творця», що таким чином формують соборний дух народу, а в перспективі і людства, як долі тих, хто піднісся до Логосу СпівТворця – Ієрархічного початку в Лоні Єдиного.

1. Апель К.-О. Априорі спільноти комунікації та основи етики. До проблеми раціонального обґрунтування етики за доби науки / Сучасна зарубіжна філософія. К., 1996. С. 359-421.
2. Атрибути Мира. *Наука Единой Жизни*. Чернівці, 2010. 232 с.
3. Василевська Т. Етичні аспекти реформування державної служби. *Демократичне врядування*. Науковий вісник. 2011. Випуск 7. URL: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik7/fail/vasylevska.pdf
4. Василевська Т. Е. Особистісні виміри професійної етики державного службовця. *Автореферат дис. ... доктора наук з держ. управл.* К., 2010. 38 с.
5. Кримський С. Під сигнатурою Софії. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 367с.
6. Лосев А. Ф. История античной эстетики: Последние века (III – VI века). М.: Искусство, 1988. 447с.

7. Майклс К. Свобода от иллюзий эго / Пер. с англ. И. К. Ходас. К.: Издательство «Книги Кима Майклса на русском языке», 2019. 239 с.
8. Момент Выбора / Наука Единой Жизни. Чернівці, 2011. 200 с.
9. Наука Единого Бытия / Наука Единой Жизни. Чернівці, 2009. 200 с.
10. Превратности судьбы / Беседы наедине с Единым. Чернівці, 2020. 184 с.
11. Рішення Конституційного Суду України (Справа щодо строків перебування на посту Президента України) від 25 грудня 2003 року. № 22-рп / 2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v022p710-03>
12. Рудакевич М. І. Професійна етика державних службовців: теорія і практика формування в умовах демократизації державного управління. Тернопіль.: Вид-во АСТОН, 2007. 428 с. URL: <http://philsci.univ.kiev.ua/biblio/PhN/4-htm>
13. Фромм Э. Дзен буддизм и психоанализ. *Фромм Э. Дзен буддизм и психоанализ. Психоанализ и религия. Очерки о Фрейте, Марксе и социальной психологии* / Пер. с англ. Запорожье: Биг-Пресс, 2013. С. 3-64.
14. Цехмістро І. З. Голістична філософія науки: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Харків: Акта, 2003. 279 с.
15. Юнг К. Г. Аіон: Нариси щодо символіки самості / Пер. з нім. К. Котюк; наук. ред. укр. вид. О. Фешовець. Львів: Видавництво «Астролябія», 2016. 432 с. The Bias that Divides Us. URL: <https://quilllette.com/2020/09/26/the-bias-that-divides-us/>

Олексій Шафраньош,
кандидат політичних наук,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

КОНТРКУЛЬТУРА В США ТА СТАНОВЛЕННЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ РУХІВ І СУБКУЛЬТУР НАПРИКІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ

У 70-х роках ХХ ст. розпочинається процес активного злиття контркультури та базової культури в США. Це явище проявлялося в найрізноманітніших формах та сферах – починаючи від моди та мистецтва, звершуючи політикою. Оцінюючи вплив контркультури на американське суспільство, слід зважати на те, що в західній соціальній та політичній науці він розглядається з альтернативних точок зору – від загалом позитивного сприйняття, до різко критичного. Так, ідейно різні автори, представник консерватизму в політичній думці Роберт Борк та президент СДС у 1963-1964 рр. Тодд Гітлін характеризують контркультуру як інфантильну, нарцистичну, ірраціональну та небезпечну, оскільки вона поставила під сумнів правильність традиційних американських цінностей.

Р. Борк, зокрема, переконує, що американська і взагалі західна культура знаходиться в стані занепаду, його причиною є сучасний лібералізм і підйом «нових лівих». Зокрема, він атакує сучасний лібералізм за подвійний акцент на радикальному егалітаризмі та радикальному індивідуалізмі. Слідкуючи за швидким поширенням модерного лібералізму з 1960-х років, автор стверджує, що заповіді сучасного лібералізму суперечать решті американської політичної традиції.

Борк критикує сучасні соціальні, культурні та політичні явища, які на його думку є свідомством американського культурного занепаду і виродження. Серед них – посилення насильства і сексуалізація засобів масової інформації, легалізація абортів, легалізація евтаназії, фемінізм і занепад релігії [11].

Деяку іншу точку зору можна зустріти в роботі Моріса Ісермана та Майкла Казіна «Розділена Америка: громадянська війна 1960-х років». Автори відзначають, що американські консерватори не мали великого успіху в зміні значних та стійких соціальних тенденцій в Америці, які були впроваджені новими лівими і молодіжною культурою. Особливо це стосується зміни відношення до раси, статі, навколишнього середовища.

До прикладу, фемінізм докорінно змінив гендерні відносини, рух за громадянські права зменшив расизм і сприяв розвитку міжрасових взаємин та створення нового пласту американської культури. Також, починаючи з 60-х років ХХ ст., дедалі більше американців підтримують важливість охорони навколишнього середовища.

Автори зазначають, що 60-ті роки ХХ ст. не були відхиленням від американської історії, а навпаки, продовженням драматичної боротьби за розширення громадянських прав та свобод, подібно до подій столітньої давності – Громадянської війни 1860-х років. «Найглибші і тривалі наслідки 60-х років можна знайти в області «особистого», а не «політичного»... У 1960-і роки американці знову занурилися в «болісне вивчення» значення найфундаментальніших переконань та інститутів у новому випробуванні історії. Вони відреагували з різним ступенем мудрості і божевілля, оптимізму і відчаю, самовідданості і дріб'язковості» [14].

У 2003 р. колишній активіст Free Speech Movement Грейл Маркус зазначив: «Те, що сталося чотири десятиліття тому – це історія. Це не просто слід в історії тенденцій. Ті, що беруть участь в акціях проти війни в Іраку, завжди пам'ятають про ефективність та радість від подібних протестів, які відбувалися роками раніше ... Не має значення, що контркультури [тепер – Авт.] немає, тому що контркультура минулого дає людям відчуття, що їхня власна особливість має значення» [16].

Террі Х. Андерсон і М. Хейл у цілому позитивно відносяться до контркультурного руху періоду 60-х років ХХ ст. Зокрема, зазначають, що результатом стало охоплення новою етичною системою близько 30 млн. осіб у 70-80-х роках ХХ ст. На погляд, зокрема М. Хейла, ці люди є більш гнучкими, інтроспективні і толерантні, особливо у відношенні раси, умов життя і особистої поведінки [15].

Цікавою, на наш погляд, є думка про вплив та перспективи руху контркультури Джона Перрі Барлоу, американського письменника, автора лірики до багатьох пісень гурту Grateful Dead. У 2003 р. він зазначив: «Я спочатку був підлітком-бітником, потім став хіпі, а потім став кіберпанком. І тепер я все ще є учасником контркультури, але я не знаю, як її зараз назвати. І я був схильний думати, що це добре, адже тільки-но контркультура в Америці отримає ім'я, ЗМІ можуть співпрацювати з нею, і рекламна індустрія може перетворити її в маркетингову фольгу. Але ви знаєте, тепер я не впевнений, що це

добре, тому що у нас немає ніякого прапора, щоб згуртуватися навколо. Без імені не може бути послідовного руху» [10].

Чимало речей, які були викликом для американського суспільства у 60-х роках ХХ ст., уже в 70-х стали буденністю, звичною для суспільства. Характерний приклад наводить американський фотограф Джо Самберг, про враження від руху хіпі якого ми згадували трохи вище.

По закінченні «ери хіпі», уже у 70-х роках ХХ ст. Джо Самберг розповідає: «Через деякий час я почав помічати щось. Усі ті люди, які раніше хотіли вигнати, побити мене через довге волосся, – тепер їх волосся було довгим!» У середині 1970-х років, коли гурт Lynyrd Skynyrd співав «Sweet Home Alabama» в Оклендському Колізеї на тлі гігантського прапора Конфедерації, вони виглядали дивно схожими на хіпі, які декілька років до того були на Телеграф-авеню. «Отже, так», – робить висновок Джо – «напевно, була революція» [17].

У політичному вимірі вплив контркультури стає видимим уже починаючи з 70-х років ХХ ст., передусім він стосувався створення нових альтернативних політичних рухів та партій. Характерно те, що вплив контркультури мав міжнародний характер, був притаманний не тільки для США, країн Заходу, але й проникав за «Залізну завісу», СРСР та інші соціалістичні країни Європи. Тому розгляд впливу доцільний у контексті глобального розвитку альтернативних рухів, які виникли на ідейній базі контркультури.

З початку 70-х років ХХ ст. активізуються політичні сили, ідейні засади яких базуються на захисті навколишнього середовища, дотримання високих екологічних принципів, вони отримали визначення «зелених» рухів. Політичні сили подібного спрямування важливими визначають такі принципи як соціальна справедливість, прагнення до партиципаторної демократії, ненасильство, акцент на захисті навколишнього середовища, енвайронменталізм. Партії «зелених» існують майже в 90 країнах по всьому світу; багато з них члени міжнародної мережі «Глобальних зелених» (англ. Global Green).

Що цікаво, процес створення політичних сил зеленого спрямування розпочався не з США. Першими політичними партіями, які проводили кампанію з акцентом на екологічній платформі, була «Об'єднана Тасманійська група», яка брала участь у виборах у квітні 1972 р. в Тасманії (Австралія) і «Партія Цінностей» у Новій Зеландії,

яка брала участь у загальних виборах у Новій Зеландії в листопаді 1972 р.

Використання терміна «зелений рух» походить від австралійської спільноти будівельників – «зелена заборона», (англ. Green ban), які відмовлялися вести будівництво на місцях культурної та екологічної значимості. Наразі найбільший політичний вплив мають депутати від зелених партій в Європейському парламенті, Німеччині, скандинавських країнах, Бельгії та Нідерландах (у цій країні перші депутати від партії зелених потрапили до парламенту ще в 70-х роках ХХ ст.), у більшості європейських країн депутати від зелених представлені в органах законодавчої влади та місцевого самоврядування.

Слід зазначити, що важливим джерелом становлення зеленого політичного руху стали «нові ліві» 60-х років ХХ ст., чимало політичних лідерів розпочинали свою діяльність передусім як активісти цього політичного напрямку

У Сполучених Штатах зелені вперше взяли участь у політичній боротьбі в 1985 р., а наступного року двоє представників партії зелених були обрані на виборні посади в окружні суди Бейфілда та Дугласа. З тих пір Партія зелених заявила про перемоги в значній кількості виборів на муніципальному, окружному і державному рівнях. Станом на квітень 2018 р. 157 представників партії зелених займають виборні посади в США [12].

Починаючи з 70-х років ХХ століття, значну активність отримали екологічні рухи, серед яких найбільшу вагу та популярність отримав «Грінпіс» (англ. Green peace – «зелений світ»). Це міжнародна незалежна неурядова екологічна організація, створена в 1971 р. у Ванкувері, Канада, активістами Ірвінгом та Дороті Стоу, які в 1966 р. емігрували зі США.

Завдяки першим протестам «Грінпісу» вдалося змусити уряд США зупинити масштабне ядерне випробовування, яке планувалося на Алясці, на острові Амічітка. Фінансову підтримку для протестних акцій було організовано завдяки благодійному концерту у Ванкувері, який підтримала фолк-співачка Джоан Баез.

Наразі Грінпіс є потужною екологічною організацією, яка принципово не приймає фінанси від держав чи міжнародних фондів, орієнтуючись на пожертвування від людей. Відповідно до річного звіту за 2016 р., у «Грінпіс» понад 63 000 000 онлайн-фанів по всьому

світу, 50 000 активних волонтерів, 342 млн. євро організація отримала за рахунок особистих пожертв людей.

Одним з основних рухів, який орієнтується на спадщину діяльності контркультури, «нових лівих» 60-х років ХХ ст. став антиглобалістський рух, який почав розгортатися в 90-х роках ХХ ст. Рух за свою недовгу історію встиг пройти еволюцію від критики і протестів проти діяльності транснаціональних і міжнародних організацій до вироблення цілісної політичної програми.

Значну роль у цьому відіграли щорічні конференції руху – Світові соціальні форуми, на які з'їжджаються делегати від більшості організацій руху. Форум проводиться на противагу Світовому економічному форуму в Давосі. Про поширення руху свідчить той факт, що перший форум зібрав менше тисячі делегатів у 2001 р., а другий – 60 000 делегатів у 2002 р. На форумі ухвалюються спільні декларації і заяви, в організації коригуються програми і маніфести із внесенням до них варіантів трансформації сучасної глобальної системи.

За ідейними переконаннями рух є надзвичайно різномірним, перші організації руху, здебільшого анархістського спрямування, «розчинилися» в конгломераті пацифістів, захисників тварин, «зелених», ізоляціоністів, представників сексуальних меншин, профспілкових організацій, прихильників пригноблених релігій, представників молодіжних, екологічних, студентських і антивоєнних рухів, борців за права людини, захисників прав споживачів, противників абортів, студентів-хіпі тощо. Об'єднує цих людей неприйняття методів провадження глобалізації.

У рамках антиглобалістського руху отримала подальший розвиток практика «нових лівих», що стосувалася горизонтальних, а не вертикальних зв'язків між учасниками руху, відсутності чіткої організаційної структури та інституту формальних лідерів. Також отримав поширення мережевий принцип взаємовідносин між організаціями руху, де немає домінуючих інституцій.

У 2006 р. відбулося відновлення діяльності «Студентів за демократичне суспільство». Активісти Джесіка Рапчік і Пет Корте вирішили звернутися до колишніх членів SDS «шістдесятих», зокрема Алана Габера, щоб відновити студентський рух у Сполучених Штатах. З початку діяльності організація зосередилася на двох масштабних областях: протистоянні військовому втручанням

діям США в Іраку, Афганістані, на Близькому Сході, іншою сферою є боротьба за права студентів.

Якщо торкатися теми активістів та лідерів політичного крила контркультури 60-х років ХХ ст., то чимало з них продовжили свою політичну діяльність, багато лідерів «нового лівого» руху розпочали академічну діяльність.

Так, один з лідерів «Студентів за демократичне суспільство» Том Хейден перейшов до Демократичної партії США, з 1976 р. активно брав участь у виборчих кампаніях. З 1982 по 1992 рр. Том Хейден був членом зборів штату Каліфорнія, а в 1992-2000 рр. – Сенату штату. У середині Демократичної партії представляв групу «Прогресивні демократи Америки». Він також підтримував антиглобалістський рух, у 1999 р. виступив на протестах проти саміту СОТ у Сіетлі та проти війни в Іраку.

Джері Рубін, один із засновників руху «хіпі», в 70-х роках ХХ ст. займався пошуком високотехнічних, екологічних стартапів, вклав гроші в розвиток Apple Computers, фірми, очолюваної колишнім хіпі Стівом Джобсом, яка однією з перших розпочала масовий випуск персональних комп'ютерів. У зв'язку із стрімким злетом компанії Джері Рубін став мільйонером.

Рух контркультури став важливим каталізатором розгортання жіночого, феміністичного руху, саме в 60-х роках ХХ ст. розпочинається так звана «друга хвиля» фемінізму. Якщо «перша хвиля», започаткована ще в середині ХІХ ст., концентрувалася на боротьбі за рівні виборчі права для жінок, то «друга хвиля» мала на меті боротьбу за досягнення рівності з чоловіками в соціальних та юридичних сферах, за загальне подолання дискримінації.

У 1963 р. американська журналістка Бетті Фрідан публікує свою книгу «Загадка жіночності», де розвінчує міф про щасливе життя домогосподарки. Вона показує, що жінки, замкнуті «у затишному концтаборі своєї сім'ї», страждають від неможливості реалізувати свої здібності. Вони змушені придушувати свої інтелектуальні можливості в ім'я канону справжньої жіночності. Ця книга мала значний вплив, стала світовим бестселером, Бетті Фрідан стала лідеркою жіночого руху, очоливши організацію, в якій спочатку було 300 активісток, а через 10 років – 250 тисяч».

В основу радикальної феміністичної теорії «другої хвилі» лягла ідея про те, що різноманітні форми та вияви нерівності жінок є міцно поєднані, а окремі аспекти особистого життя жінок є політизованими

та є відображенням сексистських за своєю суттю владних структур. У 60-х роках ХХ ст. виникає гасло радикального фемінізму «приватне – це політичне», визначене у однойменній статті відомої американської феміністки Керол Хеніш [8].

У феміністичний рух масово входять учасниці з лівих та «нових лівих» організацій, чимала кількість представниць субкультур. Як зазначає дослідниця Л. Попкова, у 60-х роках ХХ ст. створюються «групи зростання самосвідомості», у яких жінки обговорювали особисті переживання, досвід, практику взаємин в сім'ї, і приходили до висновку, що їх особистий досвід має універсальні коріння. «Це коріння залежності і гноблення. Для радикального крила фемінізму дуже важливою виявилася книга «Друга стаття», написана в 1949 р. французькою письменницею і філософом Сімоною де Бовуар. У цій праці, на основі вивчення фольклору, міфології, філософії та психології вона приходиться до висновку про те, що протягом століть формувалося уявлення про вторинність жінок у суспільстві і культурі. І жінки самі беруть на себе цю вторинну роль другої статі, значимої тільки по відношенню до чоловіка» [6].

Радикальні феміністки, на відміну від представниць ліберального фемінізму, використовують не тільки публічні акції і демонстрації, марші протесту, але вдаються й до провокативних театралізованих дій. Розвиток феміністичного руху не пішов на спад у 70-80-х роках ХХ ст., навпаки, кількість організацій, учасників постійно зростала.

Фахівці відзначають, що на початку 90-х років ХХ ст. розпочинається третій етап фемінізму, розвиваються різноманітні форми: фемінізм чорношкірих жінок, етнічних меншин, постколоніальний фемінізм, культурний і ісламський фемінізм. У ХХІ ст. феміністичний рух перейшов у глобальну стадію.

Прикладом нових феміністичних груп стала українська радикальна організація FEMEN, яка з часу свого заснування у 2008 р. перетворилася на міжнародну організацію. У Росії учасники феміністичної панк-групи Pussy Riot у 2012 р. були звинувачені у хуліганстві з мотивів релігійної ворожнечі та були засуджені до двох років позбавлення волі в колонії загального режиму. Винесення вироку стало безпрецедентною російською подією, який отримав небувалий громадський резонанс, як всередині країни, так і в усьому світі.

З третьою хвилею фемінізму також пов'язують Riot Grrrl – феміністський рух, що виник у музичному середовищі інді-панк-року

1990-х рр. Виконавиці цього стилю часто звертаються до тем, пов'язаних із гендерною нерівністю.

Американська контркультура справила значний вплив на розвиток руху за права лесбійок, геїв, бісексуалів, і трансгендерів (ЛГБТ). Від початку існування, на межі 40-50-х років ХХ ст. серед чільних представників контркультури було чимало учасників із нетрадиційною сексуальною орієнтацією (до прикладу, Ален Гінзберг, Вільям Берроуз), які знаходили в русі хіпстерів-бітників спільноту, яка не дискримінувала їх за нетрадиційні сексуальні погляди.

Особливого розвитку рух отримав з кінця 60-х років ХХ ст., його вираженням стали так звані Стоунволлські бунти – серія заворушень і спонтанних демонстрацій проти поліцейського насилля, що розпочалися в ніч на 28 червня 1969 р. в гей-барі Стоунволл-інн на Крістофер-стріт в районі Грінвіч-Віллідж у Нью-Йорку. Ці зіткнення часто наводяться як перший випадок в історії, коли представники гей-спільноти чинили опір системі переслідування гомосексуалістів.

Вважається, що ця подія ознаменувала початок масового руху за дотримання прав людини по відношенню до ЛГБТ в США і в усьому світі. Протягом декількох років організації із захисту прав гомосексуалістів були засновані в США та багатьох інших країнах світу. 28 червня 1970 р. на знак пам'яті про Стоунволлські бунти були проведені перші маніфестації гей-прайду в Нью-Йорку, Лос-Анджелесі, Чикаго, Сан-Франциско, Атланті і Торонто [9].

Загалом метою руху ЛГБТ є громадянська рівноправність, дотримання прав людини, викорінення дискримінації і ксенофобії, сексуальна свобода, терпимість і визнання права «бути іншими». Також рух відстоює позицію самосвідомості ЛГБТ як соціальної меншини, окремої спільноти, культури, з іншого боку – за інтеграцію ЛГБТ у суспільство.

Наразі ЛГБТ рух домігся зменшення дискримінації в розвинутих країнах Заходу, вимоги ЛГБТ-спільноти про надання одностатевим парам повноцінного права на шлюб задоволені в США, Нідерландах, Бельгії, Іспанії, Канаді, Німеччині та деяких інших країнах.

Контркультура значно вплинула на процес культурних, мистецьких змін, що знайшло своє яскраве відображення у світових тенденціях літератури, музики, мистецтва. Яскравим прикладом може стати світове визнання, яке отримали твори письменників-бітників у другій половині ХХ ст., уже ставши класикою

американської літератури. Наприкінці ХХ ст. найвідоміші твори Алена Гінзберга, інших поетів біт-руху стали частиною шкільної програми в США, тоді як в 50-х роках ХХ ст. проти них відбувалися гучні судові процеси.

Твори письменників біт-покоління, зокрема Д. Керуака, справили значний вплив на формування цінностей субкультур 60-х років ХХ ст., передусім хіпі. Творчість Вільяма Берроуза стала важливою для панківського та альтернативного рухів, починаючи з другої половини 70-х років ХХ ст.

Творчість письменників біт-покоління, а також їхніх продовжувачів, зокрема Кена Кізі, Хантера Томпсона, стала джерелом для кіноіндустрії, варто згадати стрічки «Голий сніданок», «Політ над гніздом зозулі», «Часом нестерпно хочеться», «Страх та ненависть в Лас-Вегасі», «На дорозі», значну кількість інших фільмів, у тому числі біографічних.

Вплив контркультурної спадщини 60-х років ХХ ст. на становлення сучасних напрямків музики є надзвичайно важливим. Фактично, стилістика сучасної рок-, поп-, експериментальної музики, чимала кількість напрямків, тематика пісень веде своє походження саме з цієї доби. Що цікаво, для музичної індустрії стали характерними «хвилі повернення» до стилістики 60-х років. Таким чином, відбувався «бум» бріт-поп музики у 90-х ХХ ст., відновлення «гаражного» інді-року в першій половині 2000-х, орієнтованої на стилістику 60-х років ХХ століття.

Окремо слід звернути увагу на розвиток психоделійної музики, яка на межі 80-90-х років ХХ ст., разом із електронним, синтезованим звуком стала основою культури «рейву», відповідної субкультури рейверів. У 2000-2010-х продовжилися поєднання психоделійного стилю 60-х, електроніки 80-90-х років ХХ ст. в експериментальній музиці та мейнстрімі.

Поєднання гострих, соціальних, політичних текстів і року 60-х, яке відбулося у творчості Боба Ділана та «Бітлз», дало ширше поле для створення нових музичних горизонтів та текстових сенсів, додало до рок-музики вагомий соціальний чинник. Про це зазначають як політичні дослідники, так і музичні критики [3].

Особливе місце посідає поява альтернативної музики. У 1967 р. в Нью-Йорку виходить перший альбом гурту Velvet Underground, засновуючи нову стилістику, яка згодом була охарактеризована терміном «альтернативна музика». Експерименти з музичною

формою та жорстка текстова стилістика стали цікавими для наступних стилів, зокрема панку 70-х років, пост-панку нойз-року 80-х рр., багатьох наступних напрямків. На межі 80-90-х років відбувається злет музичної стилістики гранжу, а провідні гурти стилю, зокрема Nirvana, Soundgarden, Mudhoney стали «звуковим бекграундом» нової молодіжної субкультури початку 90-х років – «Покоління Ікс», англ. «X Generation».

Вплив контркультури простежується також в технологічному контексті, зокрема в сфері ІТ-технологій. Співзасновник Apple Computers Стів Джобс, за власним визнанням, був хіпі. Подібно до багатьох своїх однолітків, він кинув навчання в коледжі, захоплювався духовними практиками, які разом зі східною, передусім індійською філософією справили на нього значний вплив і підштовхнули до багатьох ідей, які потім були реалізовані в Apple.

Поширення Інтернету забезпечило реалізацію важливої ідеї контркультури щодо мережевої організації руху, без строгих ієрархічних принципів. Активне використання мережі дозволило здійснювати миттєвий обмін даними, оперативну координацію політичних, суспільних рухів. Одними з перших переваги Інтернету в якості інформування, координації та анонімності використали представники антиглобалістів. З розвитком мережі в ній почали створюватися окремі нові кіберкультури, які почали об'єднувати любителів комп'ютерних ігор, програмування, кібер-піратства, хакінгу.

Рух контркультури у 50-70-х роках ХХ ст. здійснив значний вплив на суспільні, політичні процеси в усьому західному світі. Суміжні і подібні процеси, зі взаємовпливами відбувалися в Великобританії, Франції (студентська революція 1968 р.), Західній Німеччині та інших країнах.

Контркультурний вплив відчувався й у країнах соціалістичного табору, зокрема в республіках Радянського Союзу. У кінці 50-60-х років ХХ ст. в Україні на тлі хрущовської «відлиги» та часткової лібералізації постав рух «шестидесятників». Хоча соціальна база руху, його цілі були дещо відмінними. Якщо в русі контркультури, за умов ліберальних демократій Заходу, контркультура мала змогу більш чіткіше артикулювати свої вимоги, то в СРСР, за умов тоталітаризму, часто навіть незначний відхід від канонів «соцреалізму» вже ставав причиною прискіпливого ставлення, не кажучи вже про відкритий вияв протесту, за яким однозначно йшов

тиск репресивного та карального апарату СРСР. Український дослідник Д. Дроздовський пише: «Велика потреба нашого народу в духовному відродженні... – ось ключ до розуміння причин появи шістдесятництва. Кількадесятилітня репресивна система намагалася задушити саму жагу духовної свободи. А ні людина зокрема, ні суспільство загалом довго так жити не можуть. І шукають виходу з глухого кута. Тому, як тільки короткочасна лібералізація в СРСР створила мінімальну можливість суспільної альтернативи (спершу – на індивідуальному рівні), «діти війни» стрімко почали виростати у лицарів відродження» [4].

Українські дослідниці Т. Гундорова, Л. Тарнашинська констатують, що рух шістдесятників неможливо аналізувати окремо, відособлено від світового контексту, адже це «обумовлено поширеністю переконання щодо синхронізації світових соціально-пасіонарних процесів, вужче – бунтівних тенденцій: метафорою революційної Куби, за свідченням Вайля і Геніса, був «заражений» весь колишній Радянський Союз. Ця тема неспростовно корелює з проблемою молодіжних протестних рухів на території Західної і Східної Європи та Америки 1960-1980-х рр.» [7].

На нашу думку, не слід переоцінювати вплив контркультури 60-х років ХХ ст. на формування українського шістдесятництва, але разом з тим, не слід й повністю відкидати подібний ідейний вплив. «Коли говорити про різницю світовідчужань, то глобальною узагальнюючою метафорою шістдесятників в Україні став «дім», тоді як для бітників та гіпі – «дорога» (концептуальне значення мала назва роману Джека Керуака «В дорозі» (1957), яка кудись вела. Дорога, яка нікуди не веде, бездомність, безбатьківство – такі координати світу вибирає для себе лідер дев'яностих в Україні Сергій Жадан. У певному сенсі українські шістдесятники були раціоналістами-неофітами, що прийняли віру в нову раціональність... Новий раціоналізм був нонконформістським, моральним і національним» – пише Т. Гундорова у праці «Післячорнобильська бібліотека», поряд зазначаючи, що ближчим за духом до українських шістдесятників були представники західного екзистенціалізму [2, с. 160-164].

Безпосереднє поширення субкультурного руху хіпі на теренах України розпочинається в кінці 60-х років ХХ ст. Незважаючи на репресивну сутність тоталітарного режиму, у Радянському Союзі сформувалася своя специфічна форма субкультури хіпі, яка отримала назву «система». Для неї був характерним сленг, у якому було

запозичено чимало слів з англійської мови. Незважаючи на перманентні переслідування, субкультура радянських хіпі була поширеною, характерною були для неї ідея подорожей, як в Радянському Союзі, так і за його межами. На території СРСР діяла розгалужена система «вписок» та «флетів» – місць, квартир, де радянські хіпі могли перебувати, долаючи шлях своєї подорожі.

Львів став один із перших місць в Україні, де субкультура хіпі почала активно розвиватися наприкінці 60-х років ХХ ст. Як зазначає Вільям Ріш, поява перших хіпі починається на межі 1969-1970 років, а вже в 1970 р. у Львові було як мінімум дві групи молодих людей, що асоціювали себе як хіпі.

Алік Олісевич, відомий львівський хіпі зазначає про мотивацію та ідейні основи руху тогочасних хіпі: «Філософія хіпі – загальні принципи любові, миру, свободи, але в Західній Україні була своя специфіка, бо ми ще виступали проти Комуністичної партії, за відновлення власної ідентичності. Тобто український рух характеризував іще й цей ідеологічний аспект. Як казав мій друг Ілько Лемко, на той час просто бути причетним до рок-музики означало опинитися поза системою, закрити собі шлях до навчання, роботи. Словом, так чи інакше ти потрапляв «у політику» [1].

Субкультура хіпі в СРСР пройшла довгий та складний шлях, пережила цю державу та продовжує існувати в сучасній Україні. Один з найвідоміших фестивалів-хепенінгів на теренах Східної Європи – Шипіт був заснований львівськими хіпі в Закарпатті у 1993 р. Фестиваль став неформальним міжнародним явищем, який традиційно відбувається в липні, на який з'їжджаються представники різноманітних субкультур.

Український науковець Ю. Костюченко аналізуючи вплив «бунтівних 60-х» констатує, що саме в той час відбулася гуманітарна революція, наслідки якої відчутні в цілому світі навіть на початку ХХІ ст. «Мабуть, не буде перебільшенням стверджувати, що міжнародний рух громадянського суспільства в тому вигляді, у якому ми його знаємо сьогодні, був народжений в 1968. У певному сенсі, у 1968 відбулася гуманітарна революція як у свідомості суспільства, так і в системі управління, коли громадянські права почали відігравати основну роль у сприйнятті політичної і соціальної реальності. Зокрема, Європейський Союз було започатковано на принципах, що сформувалися під час «гуманітарної революції» 1968,

що, власне, певним чином і зумовлює його сьогоднішній кризовий стан», – наголошує Ю. Костюченко [5].

Але разом з тим, на початку ХХІ ст. стала поширеною практика перетворення громадянського руху в політику ідентичності, відстоювання особливих, виняткових прав певної групи на протипагу захисту універсальних прав людини і громадянина [5].

Узагальнюючи, варто зазначити, що контркультура здійснила значний вплив на розвиток суспільно-політичних рухів США та світу, загалом. В основу значної кількості громадських, політичних рухів покладений той досвід, який був отриманий контркультурою у сфері боротьби за громадянські права, розвитку громадських ініціатив. Серед рухів, на які безпосередній вплив здійснила контркультура, є «зелений», феміністичний, ЛГБТ рух, а наприкінці ХХ ст. – рух антиглобалістів. Чимало ціннісних орієнтацій, які були притаманні для контркультури, стали надбанням базової культури суспільства. Субкультури, які склали соціальну складову руху контркультури, стали загальносвітовим явищем, поширилися в багатьох країнах, зокрема і в Україні. Культурна, мистецька складова контркультури стала важливою віхою розвитку світової культури у ХХ ст.

1. Гладка К. Хіпі Алік Олісевіч: «Волосся було для нас символом свободи». Дата оновлення: 12.10. 2020. URL: <https://dt.ua/personalities/hipi-alik-olisevich-volossya-bulo-dlya-nas-simvolom-svobodi-.html> (дата звернення: 17.10.2020).
2. Гундорова Т. І. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн. Київ: Критика, 2005. 263 с.
3. Дризицька Н. В здоровому шумі: краткая история всей музыки от Артемия Троицкого. Дата оновлення: 12.10. 2020. URL: <https://platfor.ma/magazine/text-sq/projects/troitskii-artemii-istoricheskii/> (дата звернення: 17.10. 2020).
4. Дроздовський Д. Філософія бунту чи анархічного песимізму. Дата оновлення: 12.10. 2020. URL: <http://www.ruthenia.info/txt/drozdovsky/bunt.doc> (дата звернення: 17.10. 2020).
5. Костюченко Ю. Півстоліття після гуманітарної революції 1968: наслідки і уроки. Дата оновлення: 22.11. 2020. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/blog/suspilstvo/pivstolittya-pislya-gumanitarnoyi-revolyuciyi-1968-naslidky-i-uroky> (дата звернення: 25.11. 2020).
6. Попкова Л. История феминизма. Дата оновлення: 12.10. 2020. URL: https://ru.boell.org/sites/default/files/uploads/2016/11/lyudmila_popkova_istoriya_feminizma.pdf (дата звернення: 17.10. 2020).
7. Тарнашинська Л. «Нова епічність» vs лжеепічність: проєкція творчості українських шістдесятників на світові процеси. Дата оновлення: 12.10.

2020. URL: <http://www.ilnan.gov.ua/index.php/uk/naukovo-doslidni-tsentry- pry-instytuti/tsentr-doslidzhennia-problematyky-ukrainskoho-shistdesiatnytstva/item/463-tarnashynska-l-nova-epichnist-vs-lzheepichnist-proektsiia-tvorchosti-ukrainskykh-shistdesiatnykiv-na-svitovi-protsesy> (дата звернення: 17.10. 2020).
8. Ханиш К. «Личное – это политическое». Дата оновлення: 14.12. 2020. URL: <https://sites.google.com/site/moscowfeministgroup/kerol-hanis-licnoe--eto-politiceskoe-> (дата звернення: 19.12. 2020).
9. Armstrong E.A., Crage S.M. Movements and Memory: The Making of the Stonewall Myth. Дата оновлення: 12.10. 2020. URL: <http://wwwpersonal.umich.edu/~elarmstr/publications/Movements%20and%20Memory%20Armstrong%20and%20Crage.pdf> (дата звернення: 17.10. 2020).
10. Dickinson T. Cognitive Dissident: John Perry Barlow. Дата оновлення: 12.10. 2020. URL: <https://www.utne.com/community/cognitivedissident johnperrybarlow#axzz32SGxVXXx> (дата звернення: 17.10. 2020)
11. Gordon D. A Case Not Closed. Дата оновлення: 22.11. 2020. URL: <https://mises.org/library/slouching-towards-gomorrah-modern-liberalism-and-american-decline-robert-bork> (дата звернення: 25.11. 2020).
12. Green Party US: Officeholders. Дата оновлення: 24.11. 2020. URL: <http://www.gp.org/officeholders> (дата звернення: 27.11. 2020).
13. Greenpeace: Annual-Report 2016. Дата оновлення: 22.11. 2020. URL: <http://greenpeace.org/international/Global/international/publications/greenpeace/2017/2016-Annual-Report.pdf> (дата звернення: 25.11. 2020).
14. Isserman M., Kazin M. America Divided: The Civil War of the 1960s. Дата оновлення: 22.11. 2020. URL: https://books.google.com.ua/books?id=l2tUjsc06F0C&pg=PA1&hl=uk&source=gbs_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 25.11. 2020).
15. Jason G. The Legacy of the Counterculture. Дата оновлення: 12.10. 2020. URL: <https://web.archive.org/web/20120328235327/http://caho-test.cc.columbia.edu/pcp/14203.html> (дата звернення: 17.10. 2020).
16. Leland J. A Movement, Yes, but No Counterculture. Дата оновлення: 22.11. 2020. URL: <https://www.nytimes.com/2003/03/23/style/a-movement-yes-but-no-counterculture.html> (дата звернення: 25.11. 2020).
17. Rothenberg Gritz, J. The Death of the Hippies The photographer Joe Samberg remembers how drugs destroyed the Telegraph Avenue scene. Дата оновлення: 15.05. 2020. URL: <https://www.theatlantic.com/entertainment/archive/2015/07/the-death-of-the-hippies/397739/> (дата звернення: 20.05.2020).

Маріанна Колодій,

старший викладач кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ У ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ

Поняття «публічне управління» є багатоаспектним. Найчастіше під публічним управлінням розуміють досить широке коло питань і заходів, які можна об'єднати у два напрями:

- 1) спосіб організації органів державної влади, форми їх діяльності та взаємодії в суспільстві;
- 2) процес планування та реалізація державної політики.

У сучасному публічному управлінні та адмініструванні все більше вчених, експертів і практиків розрізняють поняття «публічне управління» та «державне управління».

Часто поняття «публічне управління» тлумачать як «громадське управління», «управління громадськості», «управління населення», що проживає на певній території та має реальну можливість через діалог із державною владою вирішувати актуальні питання розвитку територіальної громади.

Згідно ст. 5 Конституції України носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні є народ, який реалізує її безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування [1]. Влада є публічною, тобто належить народу та може здійснюватися: безпосередньо народом (населенням, територіальними громадами); через спеціальні інституції органи публічної влади, які складаються з органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Держава покликана забезпечувати функціонування суспільства, задоволення потреб та інтересів громадян, створення можливостей для їх самореалізації, вирішення проблем суспільного значення, до яких належить і гендерна рівність. На практиці все це реалізується через формування та впровадження гендерного підходу та гендерної політики, здійснення публічного управління, цілеспрямованого управлінського впливу на досягнення паритетного становища жінок і чоловіків, усунення дискримінації в усіх сферах суспільної життєдіяльності.

Під гендерною політикою найчастіше розуміють діяльність органів публічної влади (або їх навмисну бездіяльність щодо такої

політики), яка спрямована на досягнення гендерної рівності в усіх сферах суспільства та гарантування рівних прав, свобод і можливостей для жінок і чоловіків, утвердження гендерної демократії та формування гендерної культури в суспільстві [2].

Основою формування гендерної політики в Україні є комплексний підхід до питань забезпечення рівності жінок і чоловіків, який передбачає впровадження гендерного підходу в усі сфери публічної політики через удосконалення й оцінку процесів прийняття рішень, створення законодавства, гендерно чутливих стратегій, програм та бюджетів у всіх сферах і на всіх рівнях з метою забезпечення гендерної рівності.

Поняття «гендерний підхід» почало активно використовуватися з другої половини ХХ століття. Ідеї про рівноправність жінок та чоловіків дуже повільно здобували визнання та поширювалися у суспільстві. З першої половини ХХ століття законодавство окремих держав, під впливом масових суспільних рухів зазнало змін і почало приділяти увагу питанням захисту прав жінок, дітей, молоді, людей похилого віку, людей з особливими потребами тощо. У цей час формується й поняття «гендерного підходу» та розуміння необхідності його впровадження до різноманітних сфер життєдіяльності суспільства.

Згідно з визначенням Організації Об'єднаних Націй цілеспрямоване застосування гендерного підходу – це «...процес оцінювання того, які наслідки матиме для жінок та чоловіків здійснення будь-якого планованого заходу, включаючи впровадження законодавства, стратегічної політики та програм в усіх сферах і на всіх рівнях. Цілеспрямоване впровадження гендерного підходу означає обов'язкове врахування інтересів та досвіду як жінок, так і чоловіків під час розробки, впровадження, моніторингу та оцінювання стратегічних заходів і програм у всіх політичних, економічних та соціальних сферах, щоб забезпечити одержання чоловіками та жінками однакової вигоди від реалізації цих заходів і програм та ліквідувати будь-яку нерівність» [4].

Застосування гендерного підходу є необхідною умовою соціальної справедливості, та рівноправного і стабільного людського розвитку, ы передбачає використання найбільш ефективних і результативних засобів та практик. Кінцева мета застосування гендерного підходу – досягнення гендерної рівності. Відповідно до Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей

жінок і чоловіків»: «гендерна рівність – це рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства» [5]. Ключовим аспектом розуміння гендерної рівності є забезпечення рівності не тільки прав, але й можливостей жінок та чоловіків. Тобто гарантувати рівне на працю у законодавстві для жінок та чоловіків важливо, але не менш важливо реалізувати це право через конкретні можливості та послуги (рівень заробітної плати, обчислення годин виконання домашньої роботи, кімнати для грудного годування на підприємствах, відпустка по догляду за дитиною для обох батьків, пенсійний вік тощо).

Застосування гендерного підходу сприяє просуванню гендерної рівності до всіх сфер політичного, соціально-економічного та культурного розвитку держав, регіонів та громад. У ході такого застосування політика гендерної рівності не розглядається як «окреме питання», а перетворюється на «наскрізне питання», яке слід враховувати на всіх етапах розробки і впровадження стратегічних ініціатив, політик, програм, бюджетів, проектів тощо та у всіх сферах. До того ж впровадження гендерного підходу означає, що жінки та чоловіки розглядаються як повноправні учасниці і учасники процесів соціально-економічного розвитку та отримувачки і отримувачі рівних вигод.

Гендерні відносини, гендерні проблеми та гендерні розриви у різних країнах та громадах істотно відрізняються і залежать від різних обставин та ситуацій. Аналіз ситуації, який враховує складові гендерного підходу, завжди виявляє гендернодиференційовані потреби, інтереси та пріоритети, а також різні види гендерної нерівності з огляду доступних для жінок та чоловіків (та/або їх груп) можливостей, ресурсів та результатів. Цілеспрямоване застосування гендерного підходу дає змогу чітко окреслити шляхи розв'язання таких проблем і передбачає проведення ретельного та детального аналізу ситуації – гендерного аналізу.

В Україні гендерний підхід поступово впроваджується у діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування різних рівнів, що передбачає покладення потреб та інтересів людей – жінок та чоловіків в основу прийняття будь-яких рішень для забезпечення сталого людського розвитку. Важливо розуміти, що гендерний підхід не розглядає жінок та чоловіків як цілком однорідні групи, навпаки у межах застосування гендерного

підходу важливо розрізняти різні групи жінок та чоловіків. Жінки і чоловіки та/або їх групи можуть суттєво різнитися потребами, інтересами та можливостями відповідно до їх віку, місця проживання, етнічного походження, стану здоров'я, інвалідності, економічної активності тощо.

Гендерний підхід у публічній політиці – це врахування інтересів, потреб та можливостей жінок та чоловіків (та/або їх груп) на етапах планування, реалізації, моніторингу та оцінки стратегій, політик, програм, бюджетів та заходів у всіх сферах.

Отже, сутність гендерної політики полягає у діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо утвердження гендерної рівності в суспільстві, зокрема:

- забезпечення рівних умов для самореалізації і набуття жінками і чоловіками соціального статусу відповідно до їх потреб, інтересів і можливостей;
- гарантування прав і свобод жінок і чоловіків і рівних можливостей у користуванні цими правами й свободами;
- рівні можливості жінок і чоловіків щодо прийняття рішень про розподіл та користування соціальних й економічних ресурсів суспільства;
- справедливе ставлення до жінок і чоловіків та оцінювання результатів їхньої діяльності;
- політичний, соціальний, економічний і культурний розвиток.
- формування й розвитку гендерної культури.

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року (Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Мельник Т. М. Творення суспільства гендерної рівності: міжнародний досвід. Закони зарубіжних країн з гендерної рівності / Т. М. Мельник. 2-ге допов. вид. К., 2010. 440 с.
3. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08 вересня 2005 року № 2866-IV. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>
4. Report of the Economic and Social Council for 1997. / United Nations. 1997. P.27. Режим доступу до ресурсу: www.un.org/documents/ga/docs/52/plenary/a52-

Ігор Вегеш,

кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

КОНЦЕПТ ТОЛЕРАНТНОСТІ В УКРАЇНІ В УМОВАХ «ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ»

Осмилення проблематики толерантності в українському суспільно-політичному просторі є достатньо актуальним та затребуваним у сучасній політичній науці. Починаючи від осмилення самої дефініції «толерантність», закінчуючи виробленням дієвих механізмів зі створення простору толерантності в українському суспільстві. Особливості «гібридної» війни, загрози інформаційних протистоянь, які часто призводять до розпалювання конфліктів між різними ідентичностями, з яких складається український соціум – все це формує порядок денний у сфері національної безпеки. Ключовим елементом цього порядку денного є питання про згуртування та єдність суспільства, а також про найкращі практики та механізми соціальної взаємодії, які працюватимуть на конструювання та посилення цієї єдності. Одним із таких механізмів єднання є, безперечно, впровадження концепту толерантності. Саме тому осмилення можливостей та перспектив реалізації цього концепту є одним із першочергових завдань вітчизняного наукового дискурсу.

Фактори, які характеризують можливості створення простору толерантності в Україні:

1. Релігія. Попри конфесійні розбіжності, українське суспільство в основному є християнським, а, отже, християнська етика (в основі якої любов до іншого та мир) є дуже близькою до нього. Це дозволяє припустити, що утвердження концепту толерантності, а також створення простору толерантності в українських реаліях матиме досить потужну базу. Такі важливі елементи християнської етики як прощення, прийняття та ненасильство є тими фундаментальними принципами, з яких виростає сама ідея толерантності. Таким чином, можна припустити, що релігійна свідомість значної частини українського населення стане важливим фактором для утвердження концепту толерантності у широкому соціальному та політичному середовищі.

2. Полікультурність та поліетнічність. В Україні, як країні з великою кількістю національних меншин, є позитивний досвід співіснування цих меншин. Прикладом цього може бути поліетнічна Закарпатська область, де уживаються українці, словаки, угорці, румуни та ін. Втім, до історичного досвіду завжди необхідно підходити з обережністю, бо як зазначає український дослідник Віталій Ханстантінов, «...при всій привабливості і значимості історичне минуле не може бути головним консолідуючим чинником для сучасного українського суспільства. По-перше, історичний шлях кожної з великих його спільнот має суттєві відмінності... По-друге, деталізація минулого у взаємовідносинах таких спільнот здатна не стільки консолідувати, скільки провокувати неприємні питання» [1, с. 41]. Таким чином, толерантність тут ефективніше працюватиме як цінність, що не так апелює до частки спірного минулого, як орієнтує на конструкцію мирного майбутнього.

3. Запит на широкомасштабну інтеграцію українського суспільства до системи цінностей та норм західного типу. Після революційних подій 2014 року українське суспільство у своїй переважній більшості демонструє прагнення посилити процеси зближення з країнами Європейського союзу. Цей намір відображається у цілій низці реформ, які з різним рівнем успішності проходять в Україні. Реформи мають на меті максимально наблизити Україну до стандартів країн західного типу. Це відкриває можливість не лише для економічних та правових зрушень в українському суспільстві, але також і для культурних, ментальних та ціннісних. Феномен толерантності ефективніше працюватиме у просторі, який йому культурно є ближчим.

4. Війна на Донбасі як привід для осмислення протистояння різних ідентичностей в Україні, а також переведення цього протистояння у толерантне русло. Попри всю трагедію ситуації на Донбасі, ця війна дала українцям можливість подивитися на себе збоку, осмислити свої позиції та орієнтири, чіткіше усвідомити свою роль та місце у світі. Здобувши цей гіркий досвід, українське суспільство також отримало знання про те, яким чином потрібно вибудовувати стосунки між різними соціальними групами, які моделі взаємодії працюють на збереження України, а які посилюють деструктивні тенденції у ній. Звичайно, модель толерантної комунікації є першочерговою ціллю у даному контексті. В той же час необхідно розуміти, що агресія Росії є фактором дестабілізації

ситуації в Європі, а це створює підставу для вироблення формату толерантності в умовах «гібридної» війни. Необхідне чітке усвідомлення того, що толерантність в умовах війни є не ознакою слабкості, а навпаки – вона виступає як консолідуючий чинник, навколо якого здатні об'єднатися політично нетерпимі одна до одної ідентичності.

Таким чином, поступове впровадження в українському суспільно-політичному просторі концепту та практик толерантності сприятиме не тільки посиленню тенденцій до демократії в Україні та її наближенню до кращих європейських зразків, але також дозволить створити ефективний механізм вирішення внутрішніх протиріч та конфліктів. Для сучасного українського суспільства контекст толерантності є не лише однією із потреб чи можливих альтернатив соціального-політичного та культурного розвитку, а скоріше навіть необхідністю, яка обумовлює якість його подальшого існування.

Однак тут також необхідно пам'ятати про важливість врахування особливостей розвитку України, її історії та умов у яких формується українська ідентичність, адже саме в цих умовах концепт толерантності змушений буде діяти. У даному випадку мова йде про вироблення концепту толерантності, який би враховував українські реалії та був достатньо гнучким для того, щоб ефективно втілювати принципи, які є базою для побудови простору толерантності. Саме з цією метою в межах співпраці німецьких та українських науковців був розроблений концепт проактивної толерантності [2, с. 26]. Він включає певний набір принципів та цінностей, які є важливими для мирного та ефективного розвитку будь-якого суспільства, в тому числі, безперечно, й українського.

У суспільствах з різним рівнем розвитку, історією та специфічними культурними кодами, поняття «толерантність» забарвлене різними смислами, а розуміння її широкої реалізації в культурі мислення та культурі поведінки різних народів передбачає також обов'язкове врахування конкретних умов, що обумовлюють їхню життєдіяльність, а також цілей, прагнень і навіть ілюзій, які ними рухають. У зв'язку з цим, проблематику толерантності та дискусії стосовно неї в Україні можна вважати достатньо об'ємними. Втім, безперечним також залишається факт, що фундаментальні принципи, які лежать в основі концепту толерантності (терпимість, повага до «іншого», установка на взаємодію з «іншим») є безумовними пріоритетами сучасного українського суспільства.

Україна, проголосивши курс на євроінтеграцію, намагаючись відповідати європейським стандартам та слідувати європейським цінностям, тим не менше, стикається з низкою проблем, пов'язаних із розумінням важливості ідеї толерантності та її впровадження у вітчизняному суспільно-політичному просторі. У даному контексті можна чітко окреслити певну сукупність викликів, які можуть утруднити ефективно впровадження проактивної толерантності в Україні.

1. Дефінітивне питання. Попри те, що українська наукова еліта давно впевнено користується дефініцією толерантності, у певних колах українського суспільства дане поняття викликає нерозуміння і навіть відвертий опір. Дивна річ, адже поняття, яке має на меті долати протиріччя і закликає до мирної співпраці, в українському соціумі за певних обставин саме стає джерелом протиріч. Ідея толерантності передбачає толерування самотнього іншого, якщо він при цьому не посягає на мої права, і загалом толерує мою самотність. Втім, питання «Чи бути толерантним?» в українському суспільстві часто включає інше питання: «До кого бути толерантним?» Вже саме по собі це питання якоюсь мірою є нетолерантним, а відповідь на нього, як правило, вказує на винятки, залежно від різних соціальних груп. І це в першу чергу актуалізує інше дуже важливе питання пов'язане з дефініціями – питання людини толерантної. А хто вона така – людина толерантна? Як це – бути толерантною людиною? До прикладу – чи можемо ми вважати толерантною людину, яка толерантна до представників однієї ідентичності, але в той же час абсолютно не толерантна до представників іншої ідентичності? Яка ця людина – толерантна чи ні? В українських реаліях утвердження принципу толерантності обов'язково включатиме конструювання певного типу особистості, яка заради власного становлення як людини толерантної готова буде позбуватися внутрішніх бар'єрів. В даному контексті ми не стільки будемо намагатися сконструювати простір толерантності, скільки будемо працювати над формуванням людини толерантної.

2. Рівень громадянської культури українського суспільства. Незважаючи на досвід двох революцій за останні 15 років, які засвідчили активістський потенціал українських громадян, в цілому українське суспільство все ще потребує чималих зусиль задля вироблення стабільної культури громадянської участі. Елементи радянської ментальності у свідомості українців, правовий нігілізм, недостатньо розвинутий індивідуалізм дещо утруднюватимуть

імплементацию проактивної толерантності в Україні. Втім, уже з'явилося і сформувалося ціле покоління молодих людей, у яких немає досвіду існування в умовах колоніалізму, для яких незалежність та самостійність є звичним атрибутом їхнього життя, а свобода оцінюється не як здобута цінність, а як звична буденність. Для цих людей участь у суспільно-політичних процесах та широка соціальна взаємодія з різними «іншими» є звичною справою. Саме молодіжне середовище потенційно може бути більш сприйнятливим до ідеї проактивної толерантності.

3. *Геополітика.* Те, з чим Україна зіткнулася в 2014 р. було геополітикою у чистому вигляді, це була класика геополітики часів Карла Гаусхофера. Категорії, якими на теренах Європи не послуговувалися з часів Другої світової війни, знову увійшли у науковий та широкий суспільний дискурс – анексія, окупація, територіальне завоювання і т. д. У зв'язку з цим виникає цілком доречне запитання – чи можлива толерантність там, де діє геополітика? Чи можливою є імплементация толерантності в умовах реалізації певних геостратегій? Чи сильніша толерантність від геополітики? Навіть якщо ми ствердно відповімо на всі ці запитання, то це не знімає питання геополітики як суттєвої перепони. В сучасній Україні дискурс толерантності не може пройти повз цю перепону. Адже одне з надважливих питань, що стоять на порядку денному в сучасній Україні – це питання війни, яка є наслідком агресивної геостратегії Росії. Тому етика миру, яка безпосередньо вбудована у концепт проактивної толерантності, повинна зіграти ключову роль у віднайденні шляхів для мирної комунікації сторін, що перебувають у конфлікті. Однак в той же час потрібно розуміти, що етика прощення і прийняття передбачає включення двох сторін, адже для того, щоб бути пробаченим, необхідно спочатку попросити пробачення. І тут знову постає питання – чи можливе існування пробачення у просторі агресивної геостратегії?

Ми повинні розуміти, що в той час як ми будемо намагатися сконструювати в Україні простір толерантності, в той час як ми будемо об'єднувати Україну ідеєю толерантності, в той самий час наш войовничий сусід буде реалізовувати свою геостратегію, яка якраз полягає у зовсім протилежному – в посиленні тенденцій інтолерантності, дезінтеграції, в розколі. Тим не менше, необхідно також розуміти, що толерантність не є слабкістю, вона є дієвою силою, яка здатна об'єднувати різні спільноти. Таким чином,

геостратегія діє на розбрат, а толерантність – на єдність. Геостратегія може програти іншій геостратегії, а толерантність має ту перевагу, що для всіх вона діє однаково, в просторі толерантності програти неможливо, бо захищає вона фундаментальні смисли, а не тимчасові, які пропонує геостратегія. Це є її безумовною перевагою.

4. *Інституційна перепона.* Є соціальні інститути, на які покладається надія в контексті імплементації концепту проактивної толерантності – церква, медіа, інститут освіти. В сучасних українських умовах питання не стільки в тому, чи зможуть ці інститути бути ефективними трансляторами проактивної толерантності, скільки в тому – наскільки вони прагнутимуть цими трансляторами бути. Церкви в Україні, незалежно від їхньої конфесійної приналежності, завжди з острахом ставилися до ідеї толерантності. Незважаючи на спорідненість християнської етики та концепту толерантності, церква завжди намагалася відсторонитися від толерантності як механізму порозуміння з «іншими», тобто з тими, хто, наприклад, не поділяє вчення церкви. Цей острах закладений у багатовіковій політиці церков, які завжди намагалися відокремити «вірних» від «невірних», «своїх» від «інших». Звичайно, що за такої політики ідея толерантності залишатиметься чужою для церкви. Саме тому, перш, ніж церква в Україні зможе стати транслятором ідеї толерантності, саму церкву потрібно переконати в тому, що толерантність не є ворожою ідеєю, яка підриває церковне вчення. У свою чергу, інститути медіа та освіти могли б виступити активними трансляторами концепту проактивної толерантності, оскільки перед ними немає бар'єрів у вигляді доктрин. В той же час необхідно усвідомлювати, що стабільність медіа та освіти як інститутів, що здатні транслювати ідеї, буде підриватися економічними умовами їхнього існування в Україні. Кризи соціального, політичного та економічного характеру зменшуватимуть діапазон активної дії цих інститутів. Сфера освіти, перебуваючи в стані реформування, переживає зараз період скорочень та оптимізації, що, звичайно, позначиться й на її функціональній спроможності. Втім, залишається сподіватися, що з цих реформ інститут освіти вийде міцнішим, що дозволить йому якісно втілювати важливі для суспільства ідеї, до яких, безперечно, належить й ідея толерантності.

Враховуючи ці фактори, необхідно розуміти що ті виклики, які постають перед імплементацією концепту проактивної толерантності

в українському суспільстві, не варто сприймати як перешкоди, які неможливо подолати. Скоріше, це закономірні чинники розвитку будь-якого трансформаційного суспільства, тим більше, суспільства, яке перебуває у війні. Звісно, це утруднює завдання із конструювання простору толерантності, але, у випадку із Україною, робить цю ціль ще більш бажаною.

1. Ханстантинов В. Політична толерантність як чинник загальнонаціональної згоди. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. К.: Видавництво «Український центр політичного менеджменту», 2009. Вип. 16. С. 38-43.
2. Проактивна толерантність як шлях до миру. Християнське соціально-етичне визначення толерантності як концептуальної основи проекту «Толерантність на кордонах Європи: вимір для України»; [Автори: Маркус Фогт, Рольф Гусманн, з доповненнями Михайла Фетька, Фелікса Геєра, Іво Франкрайтера, Ігоря Вегеша, Маріанни Колодій та Олександра Бокотея]. Ужгород, ФОП Наумченко Н.В., 2019. 26 с.

Валентин Буркало,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ГАРМОНІЗАЦІЯ ПСИХІЧНИХ ЗМІСТІВ І ЇЇ ПРОЯВИ В УПРАВЛІНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ КЕРІВНИКА

Реформування державного управління України зумовило чималі зовнішні інституційні зміни. Та чи ефективною є якість управління за роки незалежності. Різке соціальне розшарування, масова бідність, безробіття, міграція, депопуляція, масштабна елітарна корупція, тривала стагнація економіки, освіти, медицини і перетворення в сировинний придаток розвинутих країн як наслідок вибудованої олігархічної моделі, а, відтак, періодичні гострі політичні конфлікти і війна з авторитарною Росією – поверхневі індикатори ефективності. Їх підґрунтям є психічні явища, стани, властивості й процеси, усвідомлювані і неусвідомлювані, що становлять зміст психічного як «матір усіх людських фактів, культури і навіть людиноббивчої війни» [16, с. 153].

Зовнішні інституційні зміни, за К. Юнгом, не торкаються внутрішньої природи людини [16, с. 328]. Навіть війна – колективний стрес соціуму, не усуває управлінську корупцію і зловживання. Новинні нагадування цього щодня в колективному свідомому українців ще не є актом усвідомлення соціальним інтелектом нації своїх психічних (свідомих і несвідомих) змістів, їх свідомого осмислення і психокорегуючого зживання. А це внутрішня загроза самому існуванню держави і соціуму, що небезпечніша за зовнішнє неприйняття «проєкту Україна» імперським авторитарним фанатизмом очільників Росії. Звільнення від одержимості [16, с. 162, 163] і несвідомості, згідно К. Юнга – найважливіше культурне завдання [16, с. 328]. Нестримне збагачення, жадоба влади, оборудки чи підпорядкування іншого своїй деструктивній волі – прояви одержимості керівників, як і у випадку В. Путіна, О. Лукашенка, В. Януковича, українських олігархів та їх управлінської й інтелектуальної обслуги. Виринаючи з несвідомого, вони деформують свідоме. Ні етичні кодекси, ні клятви на Біблії, ні приватні каплички, ні владний літургійний офіціоз не гарантують управлінську чесність і ефективність керівників. Саме християнство

не проникло достатньо глибоко на шляху до досягнення внутрішньої природи і відповідальності людини [16, с. 328], її звільнення від внутрішніх розладів, проєкції та екстеріоризація яких і обумовлюють зовнішні конфлікти.

Гармонізація [5;9;10] свідомого і несвідомого як трансцендентування (об'єднання протилежностей [16, с. 371; 18, с. 189] в процесі індивідуації спрямована на набуття єдності, цілісності особистості. Цілісність набувається завдяки розгортанню повноти прояву архетипу самості – великого скарбу «у печері несвідомого». Символом самості є Пуруша, Гіраньягарбха, Атман, містичний Будда [16, с.188], Хадір у суфізмі – містичному ісламі [16, с. 186,189], Ілля, Осіріс, другий Адам, параклет [16, с. 186], Христос [16, 160; 17, с. 61], герой у казках, «і, врешті, це Бог» [16, с.194], Я Єсмь Присутність [1, с. 33], Дух, Вище Я. Самість є власне душевна цілісність, центр, персоніфікатор несвідомого, асимілятор (живий діяч) єднання свідомості і несвідомого. Як центр, самість є серцевиною свідомості і вбирає Я-Свідоме «в себе, як більше коло – менше» [16, с. 188]. То ж самість, за К. Юнгом – це вища особистість, яка вища за свідоме [16, с. 244]. Саме вона творить індивіда цілісним.

Неусвідомлювана частина самості проникає у свідоме не прямо, а через свої проєкції (архетипні фігури і символи) [16, с. 244]. Лібідо як життєвий потік, який тече крізь індивіда [16, с. 244], активізує змісти несвідомого. Якість самоусвідомлення дозволяє свідомо реагувати на раніше неусвідомлювані психічні змісти, що проникають у свідоме. Належна якість самоусвідомлення дозволяє їх: а) інтегрувати, позбуваючись власних недосконалостей через досягнення своєї тіні; б) розширювати поле свідомості за рахунок інтеграції добродійностей своєї вищої сутності – богоприроди своєї серцевини, можливо з позиції Науки Єдиного Життя невдало названої К. Юнгом самістю [12, с. 577]. Така якість самоусвідомлення є обов'язковим компонентом складного, вираженого у символах ірраціонального процесу гармонізації [16, с. 371]. Однак «ірраціональність» гармонізації є ірраціональною тільки щодо обмеженості сприйняття свідомого «я» (его) в його ототожненні з тінню (змієм в казках, антихристом в християнстві [16, с. 414]). З позиції Вищого Я гармонізація є природним процесом примноження досконалості гармонії в онтологічній повноті [4, с. 98] буття Єдиного [14, с. 596]. «Справжній приріст особистості означає усвідомлення того зростання, що тече із внутрішнього джерела» [16, с. 159]. На

індивідуальному психологічному рівні це є переміщення поля свідомості, «зміщення центру особистості з Я до самості» [16, с. 236], яскраво і повно проявлене в архетипі дитини як зміщення мотивів переживання і пізнання себе: 1) ідентифікація себе з особистим інфантилізмом; 2) поступове розототожнення з ним і ідентифікація з роллю героя; 3) поступова диференціація до самості [16, с. 235], символізованої кругом досконалості мандали та сонячного Бога.

На кожній з цих стадій є своя міра гармонії (балансу) та дисгармонії, що проявляється в психічній інфляції чи дефляції. Початкова стадія особистого інфантилізму небезпечна для того молодого керівника, який після «успіху» навчання стикається з власним інфантильним сприйняттям себе як ображеної і неправильно зрозумілої особи, ділова активність якої «консерваторами» несправедливо оцінюється як зухвалі претензії. Подібні психічні змісти можуть бути активовані і в психіці успішних керівників, які отримали кар'єрне підвищення, однак зустрілися з професійними викликами і спротивом нового колективу. Це може запустити ланцюг реакцій психічної дефляції в їх свідомому. Наступна стадія ще небезпечніша, бо внутрішня душевна рівновага є надзвичайно хиткою і сумнівною, оскільки тут вирують внутрішні демони керівника (домінування, пристрасті, енергії боротьби, гніву, заздрості, комплекси... – голови казкового змія), які можуть підсилюватися зовнішніми впливами, як це спостерігаємо в поведінці українських «героїв» (В. Янукович, В. Медведчук, олігархи), роздуте ego яких ототожнило себе зі своєю зовнішньою бізнесовою, політичною чи медійною могутністю, усвідомленням наявності підтримки «всемогутнього» зовнішнього друга (В. Путіна) та приросту електорату і відчуття своєї непереможності завдяки грубій силі (психічна інфляція). Поступова диференціація до самості як стадія гармонізації є вихід на інший рівень своєї досконалості, свого функціоналу. Специфіка такої диференціації в християнстві є процесом набуття дарів Духу Святого, перехід від сина людського до Сина Бога, у богомилів – надперспектива сходження до світлів [3, с. 16], теогамії [3, с. 18], теоантропогамії [3, с. 75], повернення до оригінальної природи людини і пробудження в людині дитяти її богоприроди [3, с. 24], духовного серця [3, с. 19], духовного ока і зору [3, с. 21, 112], вічного дівства [2, с. 266], шлюбний чертог [3, с. 92], одр, безсмертя, «Світла Універсума як гармонійної суми премудрості, доброти, чистоти та любові в їх досконалому виразі» [3, с. 272] з

відповідними посвятами [3, с. 398-409]; в буддизмі – заспокоєння ума і подолання його обмежень; чи воскресіння і вознесіння [1].

Це конкретні практичні кроки, щоб: а) вирватись з тупиків смертного розуму его через зчеплення внутрішньої свідомості із зовнішньою з вираженням душею повноти своєї божественності; б) перейти до «сонячного усвідомлення» душі з виходом від зовнішнього усвідомлення розуму, пам'яті, емоцій (відображуваних п'ятьма почуттями, обмеженими матеріальним існуванням) до внутрішнього усвідомлення шляхом дисциплінування енергій і свідомості й випробовування життя здібностями душі, які спали еони, а тепер «оживлюються космічними променями і ... струмами», налаштовуючи свідоме «я» з точкою ідентичності Істинного Я [11, с. 31]. Зовнішнє усвідомлення (его) – це таке нашарування енергополів ума, пам'яті, емоцій, почуттів, тіла, свідомості тіла, що душа перестала відображати Дух, натомість віддзеркалює кружляння спотворених енергій его [11, с. 33] – силові поля підсвідомості, що є нижче порога Самоусвідомлення Бога (Я Єсмь Присутність, самість, Вище Я). Святе Я-Христа – посередник між Богом (Вищим Я) і зовнішньою свідомістю, внутрішній вчитель, що відображає індивідуальність Бога (Вищого Я), самоототожнення з яким дозволяє втягувати нитки ідентичності прозріваючої душі в центральну серцевину істоти, яка є вогонь, Бог [11, с. 34]. Гармонізація – це зсув в усвідомленні ідентичності і припасування міри змістів психічного як розширення поля свідомості за межі чергової ілюзії его, аж до прояву своєї спочатку христорприроди, а в наступному – повноти індивідуальності Бога як Я Єсмь Присутність Єдиного в Єдиному Житті Єдиного Буття [14, с. 596].

Змісти психічного у фізичному вимірі – це кармічні інформаційно-енергетичні нашарування та «записи» генетично успадкованого позитивної і негативної полярності в енергополі, зокрема керівника, які повинні бути приведені у рівновагу (гармонію) з космічним законом і циклами, щоб перевершити плани Матерії і подолати обмеження простору і часу [11, с. 35]. За мотивами, почуттєво і ментально гармонізація змістів психічного в процесі індивідуації є еволюційною прогресією усвідомлення, переживання і прояву спектру мотивів: від мотиву залежності, накопичення, несамодостатності покинутої, загубленої у ворожому світі інфантильної дитини, до мотиву боротьби за місце під сонцем, власної винятковості й нездоланності, з наступним мотивом

гермафродизму (як відчуття гармонізації аніми і анімуса, що проявляється у керівника як рівновага орієнтації і на відносини, і на цілі в організації) та просування до мотиву служіння як початкової і кінцевої істоти [16, с. 236] (першого і останнього Адама у християнській символіці) – живого Христа, що крок за кроком реалізовує свій індивідуальний божественний план. Це вже внутрішня гармонізація себе в собі через свідомі зусилля живого зв'язку з своєю БогоПрисутністю, з громадою і Єдиним.

Спектральне зміщення мотивів, переживань, знань за якісності свідомості гармонізації є поступовим звільненням від егоїзму ілюзій его, внутрішніх конфліктів між его і Вищим Я і наростання почуття служіння. Корупція, обуродки, жадоба влади можливі тільки на початкових стадіях індивідуації. Неусвідомлення своєї тіні, персони, проєкцій его – внутрішнього диктатора, дисгармонія аніми і анімуса через утиск аніми, помітно проявлені у чоловіків-диктаторів, порушують внутрішню і зовнішню гармонію. Такі керівники своїм лібідом звужують поле свідомості і є в'язнями енергій образів, переконань его. В новітніх духовних практиках набуття гармонізації завдяки усвідомленому розрізненню змістів психічного в подальшому розвинуто в концептах нижнього «я» (тіла ідентичності, ментальне, емоційне, фізичне), первородної травми, первородного я, відокремлених я, его, дуальної свідомості, Свідомого Ви (чисте самоусвідомлення), Світла Матері (фундаментальний рівень матерії), Христосвідомості і Буддосвідомості. Гармонія «я» зі своїм Вищим Буттям втрачається, коли егоцентровані переконання і бажання в 4 – х нижніх тілах недосконалими образами накладаються на «Світло Матері», спричиняючи: незбалансовані дії як причини страждань і східної спіралі; спотворення енергії, пониження її вібрацій, яка не може повернутися до духовного Я (Я Єсмь Присутності) і осідає в 4-х нижчих тілах, посилюючи его, затемнюючи свідомість егоїзмом, агресією, фобіями, комплексами [8]. І, навпаки, гармонізація є: очищенням 4-х рівнів ума в 4-х тілах від недосконалих образів, переконань, почуттів; трансформацією лжекваліфікованої енергії в 4-х тілах; усвідомлення обмеженості сьогоденного власного рівня свідомості і бажання його перевершити; систематичне відновлення свого почуття ідентичності аж до повної єдності між нижчим я і Вищим Я і відродження в новому почутті «я» й прийняття своєї Богоприроди [6].

Керівник в процесі індивідуалізації і прийняття рішень набуває досвіду розрізнення, прислухаючись до внутрішнього голосу [16, с. 174-178]. Тут варто усвідомлювати, що «внутрішня підказка» є або те, що: а) хочемо почути; б) або що потрібно почути [7]. Керівник може бути відкритим або закритим для внутрішнього керівництва. Закритість в умах є через фільтр або деякий смисл, якому вони хотіли б відповідати. Чим більше відкриті і внутрішньо нейтральні, тим точнішим буде внутрішнє водіння, тим більша ймовірність отримати керівництво від глибших і досконаліших структур свого «Я» (Вищого Я). Водночас може бути критерій для прийняття кращих, ефективніших рішень. Догматично мислячі бажають внутрішнього керівництва як чіткої безпомилкової вказівки про те, що робити. Мета внутрішнього керівництва досконалих структур – не зовнішній результат чи виконання чогось на фізичному плані, а допомога у піднесенні свідомості [7]. Та цього досягають через прийняття самостійних рішень, переживання наслідків і перебудовування свого складу розуму, виходячи з наслідків. Це відчуття внутрішньої вібрації духовної складової, порівняння цієї вібрації з чимось із зовнішнього для розуміння, яка вібрація вища, а яка нижча. Це той спосіб, в який духовне Я переважно використовує для росту свого фізичного носія (свідомого «я») [7]. Можливі і дисгармонійні тенденції: 1) механічна залежність від внутрішнього керівництва проявляється як небажання приймати рішення, коли хочуть вказівок, підтвердження своїх думок свідомого я, зовнішнього ума про те, що вони повинні робити, як саме вчиняти. За сильного прагнення отримання таких підтверджень вони можуть налаштуватися на якогось зовнішнього авторитета (чи внутрішнього самозванця) і прийняти внутрішньо бажане ними рішення, сподіваючись на ідилію наслідків. За відсутності таких – розчарування і гнів на порадника; 2) у вольового типу керівників, які мають сильне бажання впливати на інших, маючи при цьому якісь невирішені внутрішні конфлікти, що призводить до зловживання владою і авторитарного стилю управління [7].

Розрізненню сприятиме розгляд власних намірів. В духовних практиках наголошується на концептах родової травми, первородного я, решти відокремлених «я» як наслідок травми родової. Кожне таке я має свою мету, намір – захисту свідомого я, компенсації чогось, чи потребу підтвердження чогось. Сильне зафарбування такими «я» не дозволяє отримати внутрішнє керівництво, які відфільтруватимуть чи спотворюватимуть таке

керівництво. Індивідуальні форми спотворень фільтрам «я» – різні. Фільтри блокують внутрішнє керівництво через: 1) підтвердження того, як «я» дивиться на світ відповідно до своєї програми; 2) компенсаторне «я», яке спонукатиме відчувати себе особливим, з особливою місією, з бажанням самоутвердження, що вони кращі за інших; 3) вольове «я», що прагне впливати на інших, «вказує», що треба говорити, робити [7].

Вихід – це розчинення цих «я» для усунення фільтрів чи намірів при отриманні внутрішнього керівництва. Так набувається найточніше внутрішнє керівництво [7]. Тоді «я» дозріває, що потребує постійності, настирливості, інтелекту та великого життєвого досвіду [15, с. 202]. Однак осягнення архетипу самості, «поняття самості» – неминуче розглядається як щось поза людиною. Та важливо усвідомлювати, що наше Я ЄСМЬ Присутність – це ми самі. Це вища частина нашої істоти [7]. В міру розвитку свідомості долається роз'єднання зі своєю Я ЄСМЬ Присутністю, долається почуття роз'єднання. Індивідуальність стає відкритими дверима для енергій архетипу Присутності. Вище Я може говорити з людиною (свідомим я), як даймон Сократа. Воно не є чимось зовнішнім, бо це б посилює роз'єднання, блокуючи духовне зростання. Зовнішньою може бути тільки нижча істота (ментальний самозванець, его, антихрист), яка видає себе за Вище Я [7]. За успішної гармонії – це не здаватиметься керівництвом, бо відчуватимуться вібрації й різниця між вібраціями свого Вищого Я чи духовних істот і вібраціями тих ситуацій, з якими стикаємось у фізичному світі, знаючи, що робити. Маючи такий критерій відчуттів, особисто прийняті рішення можуть бути більш усвідомленими [7]. Отже, диференціюючи «свої Я різного рівня, звикаючи до них і співвідносячи їх міру, людина може досягти **свідомої** гармонії в своїй душі, зможе бути істинним власником своєї свободи волі». Тоді «прийняте нею рішення є її рішенням» [13, с. 52]. То ж зрілий керівник, динамічно гармонізуючи себе, уможливллює гармонізацію собою свого оточення, кожного в собі і між собою.

1. Бей Серапис. Досьє на Вознесение. Повесть об Ускорении Восхождения Души в Высшее Сознание на Стезе Посвящения / Пер. с англ. М.: «Лориэн», 1996. 185 с.
2. Богомил Іоанн. Роза Серафітів. Богомільське євангеліє. Ужгород: Світ Софії, 2017. 672 с.

3. Блаженный Иоанн. Человек как божество. Новая духовность нового человечества: теогамы богомизма. Ужгород: Світ Софії, 2015. 520 с.
4. Герасимова И. А. Творческое сознание как дисциплинированная спонтанность. *Философия науки: Феномен сознания*. М.: ИФ РАН, 2006. Выпуск 12. С. 92-108. <https://iphras.ru/page53925199.htm>
5. Духновский С. В. Гармония и дисгармония межличностных отношений субъектов образовательного процесса. URL: <https://www.dissercat.com/content/garmoniya-i-disgarmoniya-mezhlichnostnykh-otnoshenii-subektov-obrazovatel'nogo-protsess>
6. Майклс К. Использование знаний о составляющих я для преобразования вашего жизненного опыта. URL: <http://www.universalpath.org/article/2831>
7. Майклс К. Как улучшить ваше различие. URL: <http://www.universalpath.org/article/2944>
8. Майклс К. Сосуд Я и ваши четыре нижних тела. URL: <http://www.universalpath.org/article/2828>
9. Мещеряков В. Т. Гармония и гармоническое развитие. Л.: Наука, 1976. 203 с.
10. Милтс А. А. Гармония и дисгармония личности: Философско-этический очерк / Перевод с латышского. 2-е издание. М.: Политиздат, 1990. 222 с.
11. Мория Эль. Чела и путь / Перевод с английского. М., 1998. 157 с.
12. Постулаты Единой Жизни. *Книги Единой Жизни*. Т. 1. Чернівці, 2011. С. 575-590.
13. Пути Истины. *Книги Единой Жизни*. Т. 1. Чернівці, 2011. С. 7-87.
14. Радость Бытия. *Книги Единой Жизни*. Т. 1. Чернівці, 2011. С. 591-597.
15. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности (Основные положения, исследования и применение). СПб.: Питер, 2008. 607 с.
16. Юнг К. Архетипи і колективне несвідоме. Львів: Видавництво «Астролябія», 2018. 608 с.
17. Юнг К. AION: Нариси щодо символіки самості. Львів: Астролябія, 2016. 432 с.
18. Юнг К. Синхрония: акаузальный объединяющий принцип / Перевод с английского и немецкого. М.: АСТ, 2010. 347 с.

**ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В КРАЇНАХ
ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ:
ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНІ, ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІ,
ЕЛЕКТОРАЛЬНІ ТА ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКІ
АСПЕКТИ**

Матеріали
наукової конференції, присвяченої 30-річчю від дня
утворення кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

(м. Ужгород, 8 грудня 2020 року)

До збірника наукових праць увійшли доповіді та повідомлення, виголошені на науковій конференції «Політичні перетворення в країнах Центральної та Східної Європи: історико-політичні, етнонаціональні, електоральні та державно-управлінські аспекти», яка проводилася 8 грудня 2020 р. з нагоди 30-ої річниці утворення кафедри політології і державного управління в Ужгородському національному університеті.

Видання розраховане на науковців, які досліджують актуальні проблеми історії, політології та державного управління.

ISBN

Підписано до друку 14.02.2021 р. Формат 60x84/16.

Тираж 150 прим. Ум.друк.арк. 15,4. **Зам. №**

Віддруковано з готового оригінал-макета ПП «АУТДОР-ШАРК»

88000, м.Ужгород, пл. Жупанадська, 15/1.

Тел.: 3-51-25. E- mail: office@shark.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників,
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія 3т №40 від 29 жовтня 2012 року